

3'18 }

Recenzovaný společenskovední časopis
Peer-reviewed social science journal
2018 * Ročník / Volume XIV * Číslo / Issue 3
www.sets.cz

Scientia ^{et} Societas

03 Digitální revoluce v Africe: příklad trhu s mobilními penězi

16 Made in China 2025: Dohnat a předejnat

36 Nová Hedvábná stezka a integrační projekty Číny

85 The Potential of Methods Working With Altered States of Consciousness
for the Development of Selected Managerial Competencies

Obsah / Contents

Vědecké stati / Scientific articles

- 3 Digitální revoluce v Africe: příklad trhu s mobilními penězi /
Digital Revolution in Africa: The Case of Mobile Money Market
- 16 Made in China 2025: Dohnat a předejhnat / Made in China 2025: Catch up and Surpass
- 36 Nová Hedvábná stezka a integrační projekty Číny / New Silk Road and China's Projects of Regional Integration
- 58 Vysokoškolští studenti a terciální vzdělávání v České republice /
University Students and Tertiary Education in the Czech Republic
- 73 Kompozitivna metoda Friedricha Augusta von Hayeka / Composite Method by Friedrich August von Hayek
- 85 The Potential of Methods Working With Altered States of Consciousness for the Development
of Selected Managerial Competencies
- 93 Measuring Competences of Commanders in the Czech Armed Forces
- 102 Working Memory of Future Military Leaders in the Process of Adaptation to their Professional Role
and its Impact on Communication Competence Improvement

Digitální revoluce v Africe: příklad trhu s mobilními penězi

- Ing. Tereza Němečková, Ph.D. » Metropolitní univerzita Praha, Prokopova 100/16, 130 00 Praha, Česká republika; email: tereza.nemeckova@mup.cz

* 1. Úvod

Mobilní peníze představují digitální platformu, která umožňuje převod finančních prostředků mezi dvěma mobilními telefony, aniž by jejich majitelé byli současně i klienty banky či jiné finanční instituce. Vše je realizováno přes účty mobilních operátorů. Nedílnou součástí systému jsou i tzv. mobilní agenti, kteří umožňují vkládat či vybírat peníze z účtů. Jsou jimi často drobní obchodníci ve městech, či v odlehlých vesnických oblastech, kteří de facto nahrazují bankomaty či pobočky bank, které jako zprostředkovatele plateb a dalších finančních produktů využívají klasické bankovní instituce. Mobilní peníze tak umožňují alternativní, nebo často i jediný, přístup k finančním službám zejména pro lidi, kteří nejsou, či ani nemohou být, klienty bank. Velký boom zažívají především v rozvojových zemích (IMF, 2018).

Mobilní peníze byly poprvé otestovány na Filipínách v roce 2001. Výrazného rozmachu se ale dočkaly až po roce 2007, kdy byla keňskou společností Safaricom, ze 40 % vlastněnou britskou nadnárodní společností Vodafone, spuštěna mobilní aplikace M-Pesa. Její mimořádná obliba způsobila, že z dnešního počtu cca 280 aplikací, které se ve světě používají, jich je zhruba polovina (143) afrického původu. Používají se již v 39 zemích subsaharské Afriky (GSMA, 2017b, s. 7) a ve 3 zemích

severní Afriky (GSMA, 2017c, s. 39). Afrika, tedy kontinent, který je v mnoha ohledech nejzaostalejším na světě, tak stojí na pomyslném žebříčku globálního trhu s aplikacemi pro převod mobilních peněz. Tamní trh je odhadován na cca 100 milionů aktivních uživatelů a jejich počet neustále roste (Chironga, De Grandis a Zouaoui, 2016). Vedle původního záměru umožnit zejména lidem bez přístupu ke standardním bankovním službám transfer finančních prostředků mezi dvěma osobami (tzv. P2P převody – *peer-to-peer transfers*) se mobilní peníze do současnosti rozrostly do širokého spektra finančních služeb, jakými jsou například přeshraniční platby využívané především pro převody remitencí, vklady, výběry, pojištění, půjčky a další. Stále více mobilní peníze pronikají do odvětví ekonomiky, jako jsou obchod, zdravotnictví, zemědělství apod., jinými slovy lze jimi platit v obchodech, u lékaře, na tržištích, v některých zemích jsou přes ně vypláceny dokonce i mzdy či sociální dávky. Mobilní peníze tak dnes už představují platformu, která má velký potenciál transformovat tamní ekonomiky (Donovan, 2012, s. 1).

Relativně rychlý rozvoj mobilních peněz v Africe by ale nebyl možný bez rozvoje tamního trhu s mobilními telefony. Zatímco ještě před deseti lety by rozvoj Afriky s mobilním telefonem spojoval jen málokdo, články v prestižních novinách a časopisech z posledních let (za všechny např. The Econo-

→ mist, 2016), nebo řada vědeckých studií o přínosech rozvoje mobilních telefonů v Africe (Hampshire et al., 2015; Kanyam, Kostandini a Ferreira, 2017; Chigada a Hirschfelder, 2017; Mutsonziwa, 2016 a další), nasvědčují, že v Africe se v jistém slova smyslu odehrává cosi, co v roce 2016 Elsie Kanza, zástupkyně Světového ekonomického fóra, nazvala africkou digitální revolucí (Kanza, 2016).

Cílem tohoto článku je analyzovat podstatu digitální revoluce v Africe na příkladu trhu s mobilními penězi. Sledovaným obdobím je deset let – 2007–2016, tj. období počínající rokem 2007, kdy na africký trh vstoupila aplikace M-Pesa, jejíž obliba se stala spouštěcím momentem pro rozvoj tamního trhu s mobilními penězi. V první části článku je cílem postihnout hlavní trendy na globálním trhu s mobilními telefony s akcentem na vývoj na trzích Afriky, resp. zodpovědět otázku, do jaké míry je tamní trh nasycen, co se týče aktivních SIM karet, aktivních uživatelů mobilních telefonů a současně i aktivních uživatelů mobilního internetu. Ve druhé části se pak článek zaměřuje na analýzu afrického trhu s mobilními penězi. Cílem je odpovědět na otázku, které země v Africe patří z tohoto pohledu mezi největší trhy a jaké další zajímavé trendy (souvislosti) v rozvoji mobilních peněz lze na africkém trhu pozorovat.

2. Trh s mobilními telefony v Africe

Globální trh s mobilními telefony zažil v posledních letech nebývalý rozvoj, a to především na úkor pevných telefonních linek, jejichž počet ve světě dlouhodobě klesal, až se v roce 2017 dostal pod hranici 1 miliardy jednotek (ITU, 2017, s. 2). Analýzu trhu s mobilními telefony lze začít analýzou vývoje počtu aktivních SIM karet. Ve sledovaném období 2007–2016 se celosvětově zvýšil jejich počet z 3,3 miliard na 7,7 miliard (viz tabulka č. 1). S velkou pravděpodobností tak jejich počet už v současnosti převyšuje počet obyvatel na Zemi, který Organizace spojených národů (OSN) ve své poslední revizi populačního vývoje z roku 2017 odhadla na 7,55 miliard osob (UN DESA, 2017).

Absolutně nejvyšší počet aktivních SIM karet byl v roce 2017 registrovaný v regionu Asie a Pacifiku (4,2 miliardy), na druhém místě pak v americkém regionu (1,1 miliardy). Afrika většinou ve statistikách mezinárodních organizací není vedena jako celek, nicméně údaje za subsaharskou Afriku, čili za většinu zemí afrického kontinentu, ukazují, že ke konci roku 2017 byla již třetím regionem světa s nejvyšším počtem aktivních SIM karet (759 milionů), což představovalo 74% podíl z celkové populace. Tento podíl je sice z globálního pohledu nejnižší, na druhou stranu z pohledu vývoje absolutního počtu aktivních SIM karet patřila subsahar-

Tabulka č. 1 » Vývoj počtu aktivních SIM karet ve světě (v milionech kusů)

Region	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
subsaharská Afrika	174	246	298	366	437	506	576	639	708	709	759
severní Afrika a Blízký východ	173	213	263	310	349	379	405	412	416	415	420
Asie a Pacifik	1398	1773	2164	2614	3029	3234	3463	3678	3778	4070	4230
SNS	267	312	355	377	360	370	386	390	395	397	398
Evropa	677	714	717	709	723	736	746	743	741	742	745
Amerika	649	741	809	881	952	995	1043	1092	1104	1136	1145
Celkem	3339	4000	4607	5256	5850	6220	6620	6953	7141	7470	7698

Pozn.: za rok 2017 se jedná o předběžná data
Pramen: ITU (2018a), členění zemí podle ITU (2018b)

Tabulka č. 2 » Bazické indexy počtu aktivních SIM karet za období 2007–2017

Region	2008/2007	2009/2007	2010/2007	2011/2007	2012/2007	2013/2007	2014/2007	2015/2007	2016/2007	2017/2007
subsaharská Afrika	1,41	1,71	2,10	2,51	2,90	3,30	3,66	4,06	4,07	4,35
severní Afrika a Blízký východ	1,23	1,52	1,79	2,01	2,18	2,33	2,37	2,40	2,39	2,42
Asie a Pacifik	1,27	1,55	1,87	2,17	2,31	2,48	2,63	2,70	2,91	3,03
SNS	1,17	1,33	1,41	1,35	1,38	1,45	1,46	1,48	1,49	1,49
Evropa	1,06	1,06	1,05	1,07	1,09	1,10	1,10	1,09	1,10	1,10
Amerika	1,14	1,25	1,36	1,47	1,53	1,61	1,68	1,70	1,75	1,76

Pozn.: za rok 2017 se jedná o předběžná data

Pramen: ITU (2018a), členění zemí podle ITU (2018b)

ská Afrika ve sledovaném období k nejrychleji rostoucím regionům světa. Dokazuje to bazický index vztažený k roku 2007 (viz tabulka č. 2). Počet nově registrovaných SIM karet se tam v daném období zvýšil o 335 %. Z tohoto pohledu tak subsaharská Afrika předběhla i region Asie a Pacifiku, kterému v tomto pomyslném žebříčku patří druhé místo. Na pomyslném třetím místě je pak region Blízkého východu a severní Afriky (dále jen MENA).

Počet aktivních SIM karet ale neříká nic o tom, kolik unikátních uživatelů mobilních telefonů ve světě existuje. V mnoha zemích je standardem vlastnictví dvou či více SIM karet na jednoho uživatele. Celkový počet unikátních uživatelů mobilních telefonů je tak mnohem nižší než výše uvedená čísla.

Dle dat Globální asociace mobilních operátorů (GSMA) byl v prvním kvartále roku 2007 zaregistrován v pořadí druhý miliardový unikátní uživatel mobilních telefonů. Ve druhém kvartále roku 2017 pak v pořadí již pátý. Jinými slovy jen za roky 2007–2017 vzrostl počet nových unikátních uživatelů mobilních telefonů na světě o 3 miliardy. Nejvyšší tempa růstu již zřejmě v globálním měřítku byla překonána, neboť během dalších 8 let, tj. do konce roku 2025, očekává GSMA nárůst nových uživatelů již „jen“ o 900 milionů osob, což ale i tak bude představovat již 71% podíl uživatelů mobilních telefonů na celkové populaci a celkový počet

5,9 miliard jejich unikátních uživatelů. V současnosti činí tento podíl 66 % (GSMA, 2018, s. 6).

Dramatický nárůst počtu nových uživatelů mobilních telefonů za poslední roky ale nebyl rovnoměrně regionálně rozložen. Vzhledem k současné nerovnoměrnému rozmístění populace v jednotlivých regionech světa je pro ilustraci saturace trhů unikátních uživatelů mobilních telefonů v jednotlivých regionech lepší využít relativní ukazatele než absolutní.

Obecně platí, že podíl počtu unikátních uživatelů mobilních telefonů na celkové populaci je v rozvojových regionech nižší než v rozvinutých. Je to dáno nejen nižší kupní silou v některých z těchto zemí, ale i dostupností telefonů jako takových, či otázkou přístupu ke zdroji elektřiny z důvodů nabíjení, či obecně dostupnosti signálu mobilních operátorů v odlehlejších oblastech.

Nejnižší podíl počtu unikátních uživatelů mobilních telefonů na celkové populaci vykazuje v současnosti region subsaharské Afriky, a to i přes nebyvalou dynamiku růstu počtu nově registrovaných SIM karet, jak bylo ilustrováno výše. Dle nejaktuálnějších dat bylo ke konci roku 2017 v subsaharské Africe registrováno 420 milionů unikátních uživatelů mobilních telefonů, což představovalo 44% podíl na tamním trhu (GSMA, 2018, s. 15). Mezi země s největším podílem v současnosti patří Gabun, Botswana, Mauritius nebo Seychelské

→ ostrovy – shodně 69%, což je číslo srovnatelné s průměrem za region Asie a Pacifiku nebo Latinské Ameriky, v těsném závěsu jsou pak země jako Jihoafrická republika, Ghana, nebo Gambie s 68%, resp. 67% podílem. Naopak extrémně nízké hodnoty pod hranicí 20% vykazují dvě země – Jižní Súdán a Eritrea (GSMA Intelligence, 2018). Dynamický nárůst by měl v tomto regionu i nadále pokračovat, při zvýšení podílu unikátních uživatelů o dalších 8 procentních bodů do roku 2025 (GSMA, 2018, s. 15).

Data samostatně za severní Afriku nejsou ze zdrojů GSMA k dispozici. GSMA uvádí pouze čísla za region MENA. Ke konci roku 2017 bylo v tomto regionu registrováno 365 milionů unikátních uživatelů mobilních telefonů, což oproti regionu subsaharské Afriky představovalo o něco vyšší, 62% podíl na tamním trhu. Mezi zeměmi MENA pochopitelně také existují velké rozdíly. Téměř stoprocentní podíl vykazují země jako Spojené arabské emiráty, Bahrajn nebo Kuvajt, nejvyšší podíl ze zemí severní Afriky pak vykazuje Tunisko – 69% (GSMA Intelligence, 2018; GSMA, 2017a).

Mobilní telefon už dávno neplní jen funkci zprostředkovatele telefonních hovorů či zaslátel krátkých textových zpráv. Jedním z nejvýraznějších trendů posledních let je výrazný nástup využívání datových služeb, a to zejména prostřed-

nictvím mobilních telefonů. Africký region tak z tohoto pohledu jakoby přeskočil fázi pevného připojení k internetu, které je stále v regionu velmi nerozvinuté, a směle kopíruje trend současnosti, co se týče využívání telefonu jako hlavního zdroje přístupu k internetu. Tabulka č. 3 ilustruje počet uživatelů mobilních telefonů s přístupem k vysokorychlostnímu internetu v jednotlivých regionech světa a jejich současný podíl na celkové populaci. Údaje jsou dostupné jen za roky 2010–2017.

Z tabulky č. 3 vyplývá, že subsaharská Afrika opět i z tohoto pohledu patřila mezi nejméně rozvinuté regiony, ale současně také mezi regiony nejrychleji rostoucí. Mezi roky 2010–2017 zde došlo k nárůstu počtu uživatelů telefonů s přístupem k vysokorychlostnímu internetu o plných 1707%, v regionu MENA pak o 933%. A stejně jako v předchozích dvou případech (podíl aktivních SIM karet a unikátních uživatelů mobilních telefonů vůči celkové populaci) i zde platí, že oba dva regiony, a zejména subsaharská Afrika, patří mezi regiony s nejnižším podílem – pouze 26% v případě subsaharské Afriky a 47% v případě regionu MENA. Z tohoto pohledu je rozdíl mezi vyspělejšími regiony – Amerikou a Evropou – a subsaharskou Afrikou stále relativně tristní. Nicméně z pohledu obou méně rozvinutých regionů je výrazně pozitivním rysem vysoká dynamika růstu v posledních

Tabulka č. 3 » Počet uživatelů mobilních telefonů s přístupem k vysokorychlostnímu internetu (v milionech osob)

Region	Počet uživatelů								Podíl na trhu
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017
subsaharská Afrika	14	22	51	93	121	181	218	253	26,0%
severní Afrika a Blízký východ	18	47	62	95	131	166	175	186	47,2%
Asie a Pacifik	286	427	580	752	1192	1554	1951	2 168	52,2%
SNS	62	87	100	119	132	150	168	181	64,2%
Evropa	188	249	305	351	410	456	504	537	85,2%
Amerika	230	342	440	536	657	769	823	867	86,3%

Pozn.: za rok 2017 se jedná o předběžná data; data za roky 2007–2009 nejsou ze zdrojů ITU k dispozici
Pramen: ITU (2018a), členění zemí podle ITU (2018b)

letech a současně i predikce vývoje do budoucna. Ukazatel CAGR (*Compound Annual Growth Rate*) odhaduje GSMA pro region subsaharské Afriky pro roky 2016–2020 v průměru 6,1% ročně, což je zhruba o 50% více než ve zbylých regionech světa (GSMA, 2017b, s. 2). A pozitivní je i skutečnost, že rychle narůstá i dostupnost 3G, resp. 4G sítí na tamním trhu. K březnu 2017 bylo v subsaharské Africe zprovozněno již celkem 97 4G sítí v 39 zemích regionu (GSMA, 2017b, s. 3).

Stále poměrně nízký podíl uživatelů mobilních telefonů s přístupem k internetu souvisí jak s pokrytím signálem a možnostmi 3G, resp. 4G připojení, tak i s dostupností a rozšířením tzv. chytrých telefonů, které práci s internetem výrazně usnadňují. Neexistují bohužel celo-regionální data o vlastnictví tzv. chytrých telefonů v Africe, nicméně např. z průzkumu amerického *Pew Research Center* realizovaného v sedmi afrických zemích vyplývá, že nejvyšší podíl chytrých telefonů je na trzích dvou největších, a současně z hlediska počtu afrických dolarových milionářů i nejbohatších, afrických ekonomik – v Jihoafrické republice (37%) a v Nigérii (27%). Naopak v zemích, jako jsou Uganda nebo Tanzanie, je tento podíl nižší než 10% (Pew Research Center, 2015, s. 3). Tyto dvě země, resp. jejich nízký podíl chytrých telefonů na celkovém počtu telefonů v zemi, je zajímavý zejména z pohledu druhé části tohoto článku. Obě země totiž patří k hlavním trhům s mobilními penězi v Africe. Dokazuje to skutečnost, že mobilní peníze nejsou závislé na mobilních telefonech připojených k internetu – rozdíl např. od mobilního bankovníctví. Chytré telefony, nebo alespoň telefony připojené k internetu, sice umožňují využívat širší spektrum finančních služeb, které mobilní peníze dnes nabízejí a představují i větší komfort jejich využívání, nicméně otázka typu telefonu není z pohledu trhu mobilních peněz tou klíčovou.

3. Trh s mobilními penězi v Africe

Mobilní peníze mění životy milionů lidí v Africe. Představují významnou inovaci v oblasti finanční inkluze. Díky nim získaly miliony lidí přístup k finančním službám, k nimž jim byl přístup z mnoha důvodů odepírán. Pomáhají ale zvyšovat například i bezpečnost v regionu, a to díky tomu, že lidé díky nim nemusejí nosit hotovost u sebe. A že se jejich používání v některých zemích stalo velmi rozšířené a velmi populární, dokazuje i článek vydaný v americkém časopise *The Economist* v roce 2015, ve kterém se autor podívoval nad tím, jak je možné, že k platbě za taxi lze v keňském hlavním městě Nairobi použít mobilní telefon daleko snadněji než v americkém New Yorku (*The Economist*, 2015). Než se podíváme detailněji na africký trh s mobilními penězi, podívejme se stručně na historii aplikace M-Pesa, která celý tento boom mobilních peněz na africkém trhu odstartovala.

Keňský mobilní operátor Safaricom spustil aplikaci M-Pesa¹ v roce 2007. Jednoduchá aplikace, jejímž smyslem bylo pomocí textové zprávy umožnit transfer finančních prostředků z jednoho mobilního telefonu na druhý, se během deseti let stala nástrojem, který používá 27 milionů lidí v 10 zemích světa. Z Keni se postupně rozšířila do sousední Tanzanie, Jihoafrické republiky, Ghany, Mozambiku, Lesotha, Egypta a dále pak i mimo africký region do Indie, Rumunska a Albánie (Safaricom, 2018, s. 59).

Jak aplikace funguje? Registraci do M-Pesa, která, a to je důležité zdůraznit, funguje na všech typech telefonů, tj. i na starších přístrojích bez operačních systémů, může provést jak individuální zákazník, tak i firma či státní instituce. Získá tím unikátní číslo vázané na telefonní číslo a registrované u mobilního operátora. Platby jsou pak realizovány z tohoto čísla na jiné. Safaricom z tohoto pohledu de facto plní funkci banky. Uživatelé M-Pesa dokonce mají možnost si finanční prostředky na své účty u telefonního operátora vklá-

¹ Pesa znamená ve svahilštině peníze.

dat, či si je následně vybírat, a to přes síť tzv. mobilních agentů, kterých dle Safaricom ke konci roku 2017 bylo již více jak 130 tisíc (Safaricom, 2018, s. 9). Agenti představují velmi důležitý článek v celém systému mobilních peněz. Jsou to většinou drobní obchodníci, či živnostníci, kteří žijí ve městech, na vesnicích, či v odlehlých oblastech. Jinými slovy v místech, kde běžné bankovní domy nemají žádné bankomaty, či dokonce své pobočky. Aby byla zachována původní myšlenka umožnit přístup k finančním službám i těm nejhudším, zůstala registrace do M-Pesa bezplatná a platby s hodnotou pod 100 keňských šilinků jsou realizovány zdarma. Pokud se klienti rozhodnou si u Safaricom volné finanční prostředky dočasně uložit, nejsou jim úroky vypláceny, ale jsou shromažďovány ve fondu, ze kterého jsou pravidelně financovány různé rozvojové projekty, zejména pro děti a mladé. Ve svých závěrečných zprávách tak Safaricom uvádí nejen své finanční výsledky, ale i další celospolečenské dopady, které využívání aplikace M-Pesa přináší – dodatečné finanční zdroje pro agenty, rozvojové projekty pro děti a mládež, finanční inkluze i pro nízkopříjmové obyvatele apod.

Za 10 let fungování této aplikace (nejen) na africkém trhu se podstatně rozšířily možnosti jejího využití. Z původních P2P plateb se velmi dynamicky rozvinuly i B2P platby (*business-to-peer*), či dokonce i B2B platby (*business-to-business*). Pomocí M-Pesa tak dnes lze platit za nejrůznější škálu služeb a produktů, jako jsou například školné pro děti, zdravotní pojištění, nájemné. Některé státní instituce a soukromé firmy se rozhodly pomocí M-Pesa vyplácet svým zaměstnancům mzdy, lidé ve velkém využívají M-Pesa i pro přeshraniční platby, zejména pro remitence. Poptávka po rozšiřujícím se portfoliu služeb neustává. Vznikají tak například i další aplikace, které jsou na M-Pesa navázány. Jako příklad za všechny lze uvést aplikaci s názvem M-Schwari, která umožňuje spořit či půjčovat volné finanční prostředky skrze účet u *Commerical Bank of Africa* (Němečková, Adamcová a Šedivcová, 2014).

Podívejme se nyní detailněji na africký trh s mobilními penězi. Pro jeho analýzu byla využita data Mezinárodního měnového fondu (IMF) – *Financial Access Survey* (FAS). Bohužel, jak už to v případě afrických zemí velmi často bývá, statistiky nejsou za všechny země úplné. Vybrán tak byl vzorek 35 afrických zemí, za které byla většina – i když ne všechny – ukazatelů mobilních peněz dostupná. Poslední šetření v jednotlivých zemích, ze kterých data pocházejí, probíhala v rozmezí let 2013–2016.

Ze vzorku 35 zemí vyplývá, že ve 24 z nich je dnes už registrováno více jak 1 milion účtů mobilních peněz. Celkově pak je na africkém kontinentě registrováno kolem 245 milionů účtů. Ne všechny ale musejí být také aktivní. Přehled 24 zemí s více jak 1 milionem registrovaných účtů uvádí tabulka č. 4. Jednoznačně největším trhem mobilních peněz z tohoto pohledu je subregion východní Afriky. Jen ve třech hlavních východoafrických zemích (Tanzanie, Keňa, Uganda) je registrováno už kolem 110 milionů účtů mobilních peněz. Druhým největším subregionem je západní Afrika. Nigérie, spolu s Ghanou a Pobřežím slonoviny, dohromady vykazují přes 50 milionů účtů.

Z hlediska počtu těchto účtů přepočtených na 1000 obyvatel patří mezi největší trhy opět země východní Afriky – Tanzanie, Rwanda, Keňa a Uganda. Pomyslnou pětici v tomto srovnání uzavírá západoafrická Ghana. Vysokého počtu registrovaných účtů na 1000 obyvatel ale dosahují i dvě jihoafrické země, Botswana a Zimbabwe. Naopak mezi země, kde je tento počet nejnižší, lze zařadit Egypt (62), Mauretánii (52), Seychelské ostrovy (26), Gabun (21) a Súdán (20). Čtyři posledně zmínované země v tabulce č. 4 uvedeny nejsou, neboť v nich není celkový počet účtů vyšší než 1 milion.

Přirozenou otázkou je, proč zrovna region východní Afriky patří z hlediska rozvoje mobilních peněz mezi nejúspěšnější. Chigada a Hirschfelder (2017) se ve svém výzkumu pokoušeli zodpovědět otázku, proč v Jihoafrické republice, kde je podíl unikátních uživatelů mobilních telefonů na populaci jeden z nejvyšších v regionu (89 %), využívá

Tabulka č. 4 » Počet registrovaných účtů mobilních peněz a počet registrovaných účtů na 1 000 obyvatel země

Země	Počet registrovaných účtů mobilních peněz	Počet registrovaných účtů na 1 000 obyvatel (dospělých)
Tanzanie	53 843 917	1 823
Keňa	34 957 000	1 220
Uganda	21 585 484	1 000
Nigérie	20 631 089	198
Ghana	19 735 098	1 141
Pobřeží Slonoviny	12 845 970	944
Rwanda	9 735 694	1 372
Zimbabwe	8 928 214	943
Mali	6 873 453	732
Jihoafrická republika	6 758 973	174
Zambie	6 377 087	700
Mozambik	5 870 522	370
Senegal	4 408 487	502
Benin	4 357 573	702
Burkina Faso	4 126 128	405
Madagaskar	4 052 200	277
Egypt	3 885 000	62
Kamerun	3 619 589	286
Niger	2 162 876	210
Guinea	1 674 475	235
Togo	1 441 226	326
Botswana	1 430 612	930
Namibie	1 082 973	692
Lesotho	1 064 028	760

Pramen: IMF (2018)

mobilní peníze jen 15 % populace, zatímco v Keni, kde je podíl unikátních uživatelů mobilních telefonů na populaci srovnatelný (82 %), využívá mobilní peníze už téměř 61 % populace. A možná překvapivě to není způsobeno tím, že by snad v Jihoafrické republice byla výrazně bohatší populace než v Keni. Naopak, 70 % jihoafrické populace spadá do kategorie nízko-příjmových osob s pří-

jmem pod 6 tisíc rupií za měsíc, tj. do kategorie osob, které mobilní peníze nejvíce využívají, čili i zde je velký potenciál pro rozvoj mobilních peněz. Přesto Jihoafrická republika nepatří mezi hlavní trhy mobilních peněz. Jedním z hlavních důvodů je dle Chigada a Hirschfelder (2017) vyspělost tamního bankovního sektoru, který širokou nízko-příjmovou skupinu obyvatel neopomíjí, jako

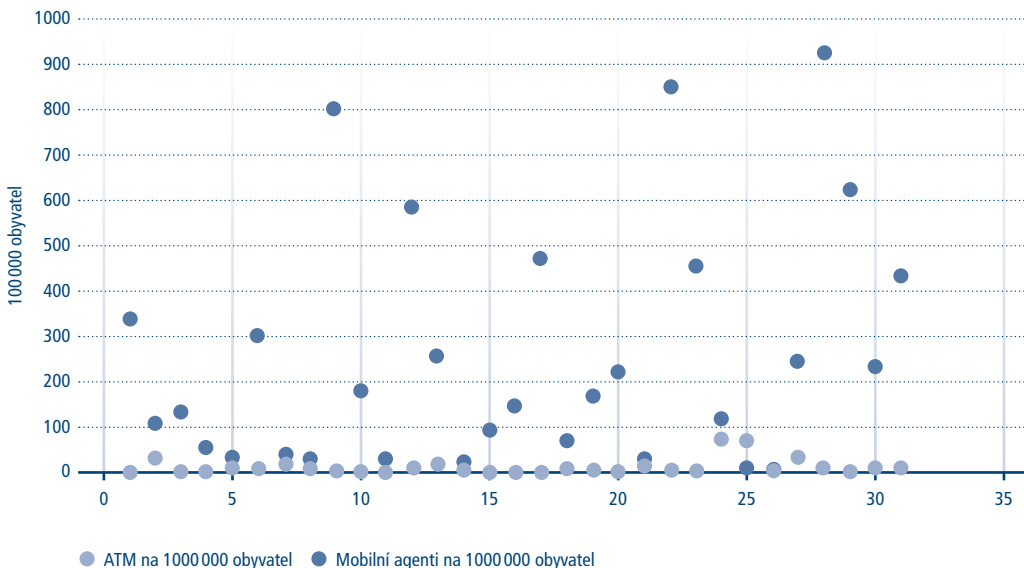
→ je tomu bohužel v ostatních zemích. Naopak, nabízí pro ně širokou škálu služeb, stejně tak jako například i retailový sektor, který jim umožňuje přeposílání peněz². Jinými slovy, když byla aplikace M-Pesa v roce 2010 v Jihoafrické republice spuštěna, tamní trh, na rozdíl od keňského trhu v roce 2007, byl konkurenčními produkty již poměrně nasycen. Jihoafrická republika se tak nakonec stala první zemí, kde M-Pesa svou činnost v roce 2016 ukončila.

Fengler (2012) ze Světové banky pro změnu analyzoval důvody, které vedly k úspěchu aplikace M-Pesa v Keni. Dle jeho závěrů byla prvním z nich klíčová role Centrální banky Keni, která umožnila za poměrně snadných podmínek tzv. mobilním agentům se do celého procesu zapojit. Naopak přísně regulovala podmínky pro mobilní operátory. Druhým pak byla samotná strategie společnosti

Safaricom při zavádění aplikace M-Pesa na keňském trhu. Její komparativní výhodou, oproti vstupu aplikace na jiné trhy, bylo významné (50%) postavení na keňském trhu, což umožnilo společnosti více se zpočátku soustředit na vytváření značky a povědomí o produktu, než na vytváření zisku z aplikace. A konečně třetím důvodem byla skutečnost, že Safaricom prvoplánově nevyzdvíhal technologickou inovaci, kterou M-Pesa bezesporu byla, ale soustředil se na lidi, zejména pak na mobilní agenty, kteří mu pomohli aplikaci rychle rozšířit mezi lokální populaci.

Právě nemalý význam mobilních agentů pro rozvoj mobilních peněz naznačuje i jedna zajímavost, kterou lze z dat IMF získat. Ze vzorku 31 zemí, pro které byla následující data k dispozici, vychází, že ve 30 z nich³ v současnosti existuje větší počet tzv. mobilních agentů na 100 tisíc obyvatel

Obrázek č. 1 » Počet ATM na 100 000 obyvatel a počet mobilních agentů na 100 000 obyvatel — 31 afrických zemí

Pramen: IMF (2018)

² Za všechny lze uvést příklad jihoafrické společnosti Shoprite.

³ Jedinou výjimkou je Jihoafrická republika.

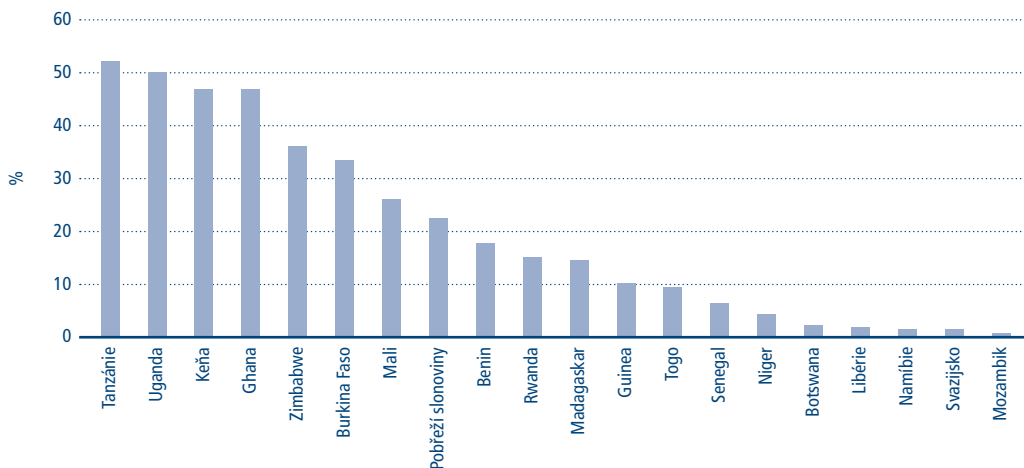
Tabulka č. 5 » Počet bankovních účtů na 1 000 obyvatel a počet účtů mobilních peněz na 1 000 obyvatel

Země	Bankovní účty na 1000 obyvatel	Účty mobilních peněz na 1000 obyvatel	Rozdíl
Tanzanie	263,0	1 823,4	1 560,4
Zimbabwe	124,9	943,0	818,2
Uganda	253,1	1 000,3	747,2
Ghana	640,9	1 140,9	500,1
Zambie	309,2	700,0	390,8
Lesotho	406,6	760,4	353,8
Kamerun	73,3	286,5	213,2
Madagaskar	97,3	277,3	180,0
Guinea	79,2	234,8	155,6
Kongo	159,9	277,3	117,4
Botswana	834,9	929,8	94,9
Mozambik	332,0	370,4	38,4
Svazijsko	516,3	508,9	-7,4
Mauretánie	146,8	51,7	-95,0
Malawi	245,0	80,6	-164,4
Libérie	283,5	105,5	-177,9
Keňa	1 442,0	1 220,2	-221,8
Egypt	440,4	62,0	-378,4
Namibie	1 272,8	692,0	-580,7
Nigérie	813,6	198,4	-615,2
Mauritius	2 290,3	858,5	-1 431,8
Jihoafrická republika	1 641,3	127,8	-1 513,6
Seychelské ostrovy	2 077,7	26,3	-2 051,4

Pramen: IMF (2018)

než bankomatů (ATM) na 100 tisíc obyvatel. Rozdíly mezi jednotlivými čísly obou proměnných ukazuje obrázek č. 1. Absolutně nejvyšší rozdíly ve prospěch mobilních agentů vykazují země, jako jsou Tanzanie (912), Rwanda (839), Ghana (785), Uganda (612) a Keňa (517). Tedy přesně ty země, kde je také registrován největší počet účtů mobilních peněz.

Jistou zajímavostí je i srovnání počtu registrovaných účtů mobilních peněz na 1 000 obyvatel oproti počtu registrovaných bankovních účtů na 1 000 obyvatel, což souvisí s dalším závěrem výzkumu Chigada a Hirschfelder (2017) o významu rozvoje, resp. dostupnosti bankovních služeb i pro nízko-příjmové skupiny obyvatel. Úplná data jsou k dispozici za vzorek 23 afrických zemí (viz tabul-

→ **Obrázek č. 2** » Podíl hodnoty transakcí mobilních peněz na celkovém HDP dané země (v %)

Pramen: IMF (2018)

ka č. 5). Největší rozdíl ve prospěch účtů mobilních peněz vykazuje Tanzanie, tedy jedna z top 5 zemí s trhem mobilních peněz. Na nejvyšších příčkách jsou pak i Uganda a Ghana, další ze zemí s nejvyšším počtem účtů mobilních peněz. Naopak Keňa, další významný trh s mobilními penězi, vykazuje vyšší počet bankovních účtů než účtů mobilních peněz. Jihoafrická republika, spolu se Seychelskými ostrovy, tedy země s nejméně rozvinutým sektorem mobilních peněz, okupují nejnižší příčky tohoto pomyslného žebříčku.

Závěrem lze ještě dodat, že žebříček největších trhů mobilních peněz v Africe se výrazně nemění ani z pohledu celkového objemu transakcí na tomto trhu v období za jeden rok vyjádřených v procentech jako podíl celkového HDP země. Na prvních třech místech stojí opět již výše uvedené nejvýznamnější trhy mobilních peněz – Tanzanie, Uganda, Keňa a Ghana, následované Zimbabwe (viz obrázek č. 2). V případě Rwandy, jakožto poslední z top 5 zemí z hlediska celkového počtu účtů mobilních peněz, je zajímavé, že celkový podíl hodnoty transakcí vůči HDP vychází ze všech těchto pěti zemí jako nejnižší (16 %). To může být způsobeno tím, že průměrná hodnota jednotlivých

transakcí je relativně malá. Tato data ale bohužel data IMF (2018) neobsahují.

4. Závěr

Afrika, stejně jako zbytek světa, prochází v současnosti obdobím, které lze nazvat digitální revolucí. Samozřejmě že oproti vyspělejším regionům, zejména Evropě a Americe, se kvalitativně jedná o jiný typ digitální revoluce. Jak článek ukázal, jejím hlavním rysem je především velmi rychlý nárůst počtu nově aktivovaných SIM karet i počtu nových uživatelů mobilních telefonů v posledních letech. Mobilní telefon je tak tím hlavním nástrojem digitální revoluce v Africe. Díky němu také rychle narůstá počet osob, které se jeho pomocí připojí k internetu.

Afrika, resp. její subsaharská část, patří dle mnoha srovnání mezi nejméně rozvinuté regiony světa. Tomu odpovídá i srovnání podílu počtu aktivních SIM karet či počtu unikátních uživatelů mobilních telefonů vůči celkové populaci. V obou případech patří subsaharská Afrika k regionům s nejnižšími podíly – 74 % v prvním případě a 44 % ve druhém případě. Ještě nižší číslo pak vykazuje

u podílu uživatelů mobilních telefonů, kteří jej využívají k přístupu k vysokorychlostnímu internetu – zde je regionální průměr subsaharské Afriky pouze ve výši 26%. Podstata digitální revoluce na tamním trhu tak tkví především v tom, jakým tempem v posledních letech tyto ukazatele narůstají. Ve všech třech případech totiž patřila subsaharská Afrika ve sledovaném období (2007–2016) k nejrychleji rostoucím regionům světa.

Mobilní telefon obecně představuje výraznou inovaci, mění způsob myšlení, práce, i života. Pro chudší část obyvatel Země ale představuje ještě jiné dimenze, které nám obyvatelům rozvinutějších zemí nejsou zcela známé. Vedle možnosti relativně snadné komunikace a přístupu k internetu, tj. i k informacím, umožňují mobilní telefony i přístup k finančním službám. A v tom tkví druhý výrazný rys digitální revoluce v Africe. Mobilní telefon totiž tamní lidé stále více využívají jako mobilní peněženku. Nejedná se ale o „klasické“ mobilní bankovníctví, známé a rozšířené především z vyspělejšího světa, nýbrž o tzv. mobilní peníze.

Dominantními zeměmi na tomto trhu jsou v současnosti v Africe zejména země východní Afriky – Keňa, Tanzanie, Uganda, Rwanda, které vykazují nejvyšší počty registrovaných účtů mobil-

ních peněz jak v absolutním, tak i v relativním vyjádření. Druhým významným subregionem je západní Afrika, kde mezi hlavní trhy patří země, jako jsou Ghana, Nigérie a Pobřeží slonoviny. Analýza dále ukázala i dílčí zajímavosti, například rozdíly v počtech registrovaných účtů mobilních peněz ve srovnání s počty registrovaných účtů u bankovních institucí, nebo rozdíly v počtu tzv. mobilních agentů, velmi důležitého prvku celého systému mobilních peněz, ve srovnání s počtem bankomatů v jednotlivých zemích. Prezentovány také byly výzkumy realizované v Keni a v Jihoafrické republice, jejichž cílem bylo zjistit, proč v jedné zemi se mobilním penězům výrazně daří (Keňa), byť obě vykazují relativně stejně vysoký podíl počtu unikátních uživatelů mobilních telefonů na celkové populaci. Faktorů, které úspěšnost mobilních peněz na afrických trzích ovlivňují, bude vícero. Z obou uvedených výzkumů vyplývá, že jedním z významných faktorů je vyspělost bankovního sektoru, resp. jeho vstřícnost vůči nízkopříjmovým skupinám, na které primárně mobilní peníze cílí⁴, a dále pak i strategie rozvoje tzv. mobilních agentů, kteří plní funkci bankomatů, či bankovních poboček a kteří jsou pro úspěšnost rozvoje mobilních peněz velmi významní.

Afrika, stejně jako zbytek světa, prochází v současnosti obdobím, které lze nazvat digitální revolucí. (...) Jejím hlavním rysem je především velmi rychlý nárůst počtu nově aktivovaných SIM karet i počtu nových uživatelů mobilních telefonů v posledních letech. Mobilní telefon je tak tím hlavním nástrojem digitální revoluce v Africe. Díky němu také rychle narůstá počet osob, které se jeho pomocí připojí k internetu.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] DONOVAN, K.: Mobile money for financial inclusion. In *Information and Communications for Development*. Washington: World Bank Group, 2012, pp. 61–73.
- [2] FENGLER, W.: *How Kenya Became a World Leader for Mobile Money*. Wahington: World Bank, 2012. [on-line]. [cit. 2018-02-11]. Available from: <<http://blogs.worldbank.org/african/how-kenya-became-a-world-leader-for-mobile-money>>.

⁴ Jinými slovy rozvoj konkurenčních produktů

- [3] GSMA (2017a): *Global Mobile Trends 2017*. London: GSMA Head Office, 2017.
- [4] GSMA (2017b): *The Mobile Economy: Sub-Saharan Africa 2017*. London: GSMA Head Office, 2017.
- [5] GSMA (2017c): *The Mobile Economy: The Middle East and North Africa 2017*. London: GSMA Head Office, 2017.
- [6] GSMA: *Global Mobile Economy 2018*. London: GSMA Head Office, 2018.
- [7] GSMA INTELLIGENCE: *Definite Data and Analysis for Mobile Industry*. London: GSMA Intelligence, 2018. [on-line]. [cit. 2018-01-31]. Available from: <<https://www.gsmaintelligence.com/>>.
- [8] HAMPSHIRE, K. et al.: Informal m-health: How are young people using mobile phones to bridge healthcare gaps in Sub-Saharan Africa? *Social Science & Medicine*, 2015, 142, pp. 90–99.
- [9] CHIGADA, J., HIRSCHFELDER, B.: Mobile banking in South Africa: a review and directions for future research. *South African Journal of Information Management*, 2017, 19(1), 1–9.
- [10] CHIRONGA, M., DE GRANDIS, H., ZOUAOU, Y.: *Mobile Financial Services in Africa: Winning the battle for the customers*. New York: McKinsey & Company, 2016. [on-line]. [cit. 2018-02-11]. Available from: <<https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/mobile-financial-services-in-africa-winning-the-battle-for-the-customer>>.
- [11] IMF: *IMF Data – Financial Access Survey – At a Glance*. Washington: International Monetary Fund, 2018. [on-line]. [cit. 2018-01-31]. Available from: <<http://data.imf.org/?sk=E5DCAB7E-A5CA-4892-A6EA-598B5463A34C>>.
- [12] ITU: *Measuring the Information Society Report 2017. Volume 1*. Geneva: International Telecommunication Union, 2017.
- [13] ITU (2018a): *Statistics*. Geneva: International Telecommunication Union, 2018. [on-line]. [cit. 2018-02-11]. Available from: <<https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>>.
- [14] ITU (2018b): *Country Classifications*. Geneva: International Telecommunication Union, 2018. [on-line]. [cit. 2018-02-11]. Available from: <<https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/definitions/regions.aspx>>.
- [15] KANYAM, D. A., KOSTANDINI, G., FERREIRA, S.: The mobile phone revolution: Have mobile phones and the internet reduced corruption in Sub-Saharan Africa? *World Development*, 2017, 99(C), pp. 271–284.
- [16] KANZA, E.: *Africa's Digital Revolution: A Look at the Technologies, Trends and People Driving It*. Kigali: World Economics Forum on Africa, 2016. [on-line]. [cit. 2018-02-11]. Available from: <<https://www.weforum.org/agenda/2016/05/africa-s-digital-revolution-a-look-at-the-technologies-trends-and-people-driving-it/>>.
- [17] MUSTONZIWA, K.: Mobile money landscape in the 12 SADC countries using FinScope Survey Data. *International Journal of Financial Management*, 2016, 6(4), pp. 25–32.
- [18] NĚMEČKOVÁ, T., ADAMCOVÁ, L., ŠEDIVCOVÁ, O.: *Měnit se tvář Afriky*. Praha: MUP Press, 2014.
- [19] PEW RESEARCH CENTRE: *Cell Phones in Africa: Communication Lifeline*. Washington: Pew Research Centre, 2015.
- [20] SAFARICOM: *Safaricom Annual Report and Financial Survey 2017. Where we Will Go Next?* Nairobi: Safaricom, 2018.
- [21] THE ECONOMIST: Why does Kenya lead the world in mobile money? *The Economist*, 2015. [on-line]. [cit. 2018-01-15]. Available from: <<http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2013/05/economist-explains-18>>.
- [22] THE ECONOMIST: The mobile phones are transforming Africa. *The Economist*, 2016. [on-line]. [cit.

2018-02-10]. Available from: <<https://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21711511-mobile-phones-are-transforming-africa-where-they-can-get-signal-mobile-phones>>.

[23] UN DESA: *World Population Prospects: 2017 Revision*. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2017. [on-line]. [cit. 2018-01-10]. Available from: <<https://esa.un.org/unpd/wpp/>>.

ABSTRAKT

Mobilní telefon se stal nástrojem digitální revoluce po celém světě, africký kontinent nevyjímaje. Milionům Afričanů umožnil nejen vzájemnou komunikaci, či přístup k internetu, ale i přístup k finančním službám. Tzv. mobilní peníze umožňují i bez nutnosti připojení k internetu přeposílat finanční prostředky z jednoho mobilního telefonu na druhý, a to bez nutnosti být současně i klientem banky. Afrika dnes patří mezi největší trh mobilních peněz na světě. Tamní trh se začal rozvíjet v roce 2007. Od té doby se značně rozšířilo portfolio služeb, které mobilní peníze nabízejí, stejně tak i počet jejich uživatelů. Analýza afrického trhu s mobilními penězi mezi léty 2007 a 2016 je hlavním cílem tohoto článku. Mezi jeho hlavní zjištění patří dvě skutečnosti. Afrika, resp. její subsaharská část, patří již několik let mezi regiony s nejvyšším tempem růstu nových uživatelů mobilních telefonů. A i když tento region stále výrazně zaostává v přístupu k internetu přes mobilní telefon, byť k nárůstu dochází, patří Afrika současně i mezi nejdynamičtější trh uživatelů mobilních peněz. V některých zemích je už dokonce vyšší podíl majitelů účtů mobilních peněz než majitelů bankovních účtů.

KLÍČOVÁ SLOVA

Afrika; subsaharská Afrika; mobilní telefon; mobilní peníze; digitální revoluce

Digital Revolution in Africa: The Case of Mobile Money Market

ABSTRACT

Mobile phone has become an instrument of the so called digital revolution which has been spreading all around the world recently, including Africa. Mobile phones have brought to millions of Africans not only an access to communication, or to internet but also a very innovative way of financial inclusion in a form of mobile money. Even without access to internet, mobile money enable transfer of money from one mobile phone to another without the necessity of being registered as a client of any commercial bank. The African mobile money market started in 2007 when the most famous application M-Pesa was introduced in Kenya. Since then, Africa has developed into one the largest mobile money markets in the world. Analysis of this market has become the main goal of this article. It brings two main results: 1) Africa, despite of being the least developed region in many aspects, is currently the fastest growing region in the world with regards to the number of mobile phone users, 2) Africa tops the world in mobile money. The most dynamic markets lie mostly in Eastern and Western Africa. Some countries even show evidence of having more mobile money users than bank account holders already.

KEYWORDS

Africa; Sub-Saharan Africa; mobile phone; mobile money; digital revolution

JEL CLASSIFICATION

O00; O55

Made in China 2025: Dohnat a předejhnat

- ▶ **Ing. Jan Krejčí** » Katedra světové ekonomiky a Centrum asijských studií, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. Winstona Churchilla 1938/4, 130 67 Praha, Česká republika¹; email: xkrej70@vse.cz
- ▶ **Bc. Ivona Maršíková** » Katedra světové ekonomiky a Centrum asijských studií, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. Winstona Churchilla 1938/4, 130 67 Praha, Česká republika; email: xmari32@vse.cz

* 1. Úvod

Do patnácti let dohnat a předejhnat Ameriku! Toto heslo v různých podobách proslavilo někdejšího generálního tajemníka Komunistické strany Sovětského svazu Nikitu Sergejeviče Chruščova. Novátorskými přístupy, jako např. pěstováním kukuřice v méně typických regionech nebo rozoráváním celin, chtěl zavést pokrok. Ovšem to, co by v prostředí volné ekonomické soutěže skončilo krachem jedné nebo dvou firem, v podmínkách direktivního řízení ekonomiky směrem shora dolů způsobilo ohrožení potravinové bezpečnosti země a importu zemědělských produktů do dříve soběstačné země (Arfušenko, 2016).

Co má společného politika pěstování kukuřice a rozorávání celin s kyberneticko-fyzikálními systémy a robotizací, což je cílem současné čínské iniciativy Made in China 2025? Možná více než by se na první pohled zdálo: (a) více či méně direktivní řízení ekonomiky směrem shora dolů; (b) model plošného rozvoje ekonomiky, který často šíří nové, ač nevyzkoušené přístupy napříč ekonomikou, bez ohledu na regionální rozdílnost; a (c) modernizaci pro modernizaci, tedy záměnu nástroje za cíl.

V dnešní době se mluví o 4. průmyslové revoluci jako o nastupujícím trendu budoucnosti. Tento trend nechce žádný průmyslový stát zmeškat. Co si ale pod termínem 4. průmyslová revoluce představí? Co je její podstatou, jaké nástroje využívá a jak ovlivní výrobu? Na tyto otázky odpovídá první kapitola článku. Za pomoci definic z firemních reportů, vládních hospodářských strategií a prací odborníků definujeme termíny 4. průmyslová revoluce a Průmysl 4.0.

Ve druhé kapitole se věnujeme současné ekonomické situaci Číny, abychom zjistili, z jaké startovní pozice má Čína za úkol „dohnat a předejhnat“ západ. Uvádíme výzvy, které musí překonat, pokud nechce spadnout do pastí středního příjmu. Výzvy se týkají především restrukturalizace ekonomiky tak, aby byl umožněn přechod z ekonomiky poháněné efektivitou na ekonomiku poháněnou inovacemi, pokud použijeme terminologii Světového ekonomického fóra.

Jestliže jsme v druhé kapitole popsali současný ekonomický stav Číny, pak třetí kapitola se věnuje cestě, po které by Čína chtěla kráčet v budoucnu. V první řadě je představena čínská vládní iniciativa *Made in China 2025* (dále MIC 2025) jako taková.

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu IGA Vysoké školy ekonomické v Praze, č. F2/26/2017 Čtvrtá průmyslová revoluce ve vybraných asijských zemích.

Jsou vymezeny její obecné i konkrétní cíle, harmonogram a nástroje implementace. Pro analýzu těchto cílů a nástrojů využíváme reportů Evropské obchodní komory v Číně a Obchodní komory Spojených států, které rozebírají možné dopady iniciativy na vzájemný obchod s Čínou. Evropa, potažmo Evropská komise, se chce legislativou připravit na kontrolu příchozího čínského kapitálu, aby bylo zabráněno nepřátelskému převzetí strategických firem a odlivu jejich know-how.

Nejčastěji citovaným dokumentem této práce je report autorů Wübbeke et al. (2016), který představuje a komentuje vše kolem MIC 2025 a hojně čerpá přímo z čínských zdrojů. Hluboký vhled do fungování čínské ekonomiky přináší Breznitz a Murphree (2011), kteří ve své knize odhalili, do jaké míry je podnikání v Číně ovlivňováno státní mocí, jaký vztah existuje mezi čínským politickým systémem a nízkou mírou výdajů na inovace a v neposlední řadě do jaké míry mohou lokální vlády ovlivnit implementaci centrálních hospodářských strategií a tím pozměnit běh lokálního ekonomického vývoje. Z primárních čínských zdrojů využíváme stránky čínské vlády a zpravodajské servery. Z publikací citujeme čínské autory Zhanga, Chena a Xina. Pro čínská jména a názvy využíváme oficiální čínský přepis do latinky Pinyin.

Na základě těchto klíčových a dalších zdrojů na závěr predikujeme výsledek iniciativy MIC 2025 a její dopady nejen na čínský, ale i světový trh. Hodnotíme, zda jsou státní zásahy dlouhodobě efektivním řešením pro zvýšení míry inovací a zrychlení ekonomického růstu. Tento článek dospěl k zajímavému zjištění, že Čína chce státními zásahy napravit zaostávání, které bylo způsobeno právě státními zásahy, resp. nedostatečně liberalizovaným trhem. Efektivita těchto zásahů je, dle našeho názoru, nízká a proinvestované peníze jen zatíží Čínu do budoucna vysokým dluhem.

Hlavním cílem předkládaného článku je definovat a popsat ambiciózní strategii čínské vlády s názvem *Made in China 2025* v kontextu 4. průmyslové revoluce, jejímž hlavním cílem je komplexní modernizace a zefektivnění čínského zpracovat-

ského průmyslu. Pro dosažení tohoto cíle je však nejprve nutné pomoci definic různých autorů vysvětlit termín 4. průmyslová revoluce, což je vedlejším cílem tohoto článku.

2. Průmysl 4.0 – koncepce a definice

Čtvrtá průmyslová revoluce je fenoménem dnešní doby, často skloňovaným v řadě domácích i zahraničních zdrojů. Jedná se do určité míry o plánovaný a koordinovaný proces, jenž je nyní ve svých počátcích a pro jeho úspěšnou realizaci je nutná především aktivní činnost soukromých firem a podpora národních vlád. Co je tedy 4. průmyslová revoluce? Jedná se o téma, které není jednoduché stručně definovat, neboť představuje velmi komplexní proces zahrnující řadu oblastí a jevů, na něž lze nahlížet z různých perspektiv a úhlů pohledu. Stejně jako tři předchozí zaznamenané revoluce, se i 4. průmyslová revoluce točí kolem změn ve výrobě, což reflektuje většina níže zmiňovaných definic.

Průmysl 4.0 se ve své nejširší definici soustředí na digitalizaci všech fyzických výrobních prostředků a jejich integraci do digitálních systémů a hodnotových řetězců napříč celými výrobními procesy. Sběr, vytváření, analýza a sdílení dat v reálném čase prezentuje hlavní předpoklady úspěšného Průmyslu 4.0 (Geissbauer, Vedso a Schrauf, 2016, s. 6). Wee et al. (2015, s. 7) definují 4. průmyslovou revoluci jako proces digitalizace výrobního sektoru s využitím vestavěných senzorů umístěných téměř ve všech složkách výrobků a výrobních zařízení, vsudypřítomné kyberneticko-fyzické systémy a sběr a analýzu všech relevantních dat. Podstatou kyberneticko-fyzických systémů (CPS) je propojení fyzických přístrojů s vestavěnými senzory a systémů pro ukládání dat prostřednictvím internetu s virtuálním světem a vytvoření důmyslných průmyslových systémů, schopných vzájemně si vyměňovat a analyzovat informace, monitorovat a kontrolovat činnosti, rozhodovat a spouštět akce automaticky a nezávisle na svém okolí (i-SCOOP, 2017).

Kromě kyberneticko-fyzických systémů jsou základními stavebními kameny této revoluce (nebo procesu) také internet věcí a internet služeb. Internet věcí umožňuje strojům a jiným objektům s vestavěnými technologickými prvky vzájemně komunikovat a předávat si informace v reálném čase. Internet služeb je chápán jako nadstavba internetu věcí a zjednodušeně řečeno se jedná o dodávání výrobků ve formě služeb. Na základě shromažďovaných dat totiž lze vytvářet výrobky a služby upravené na míru zákazníkům, podle jejich přání a potřeb (Hermann, Pentek a Otto, 2015).

Dle Cooper et al. (2017, s. 7) znamená 4. průmyslová revoluce transformaci ve výrobě v celosvětovém měřítku. Inovativní technologie, jako jsou inteligentní robotika, 3D tisk a umělá inteligence spolu s novými přístupy k řízení dat, pomáhají výrobcům v rámci dodavatelských řetězců ušetřit čas, zvýšit produktivitu, snížit odpad a náklady a účinněji reagovat na poptávku spotřebitelů. Další z definic charakterizuje 4. průmyslovou revoluci jako digitalizované výrobní procesy založené na technologiích a zařízeních, které jsou schopny vzájemně samostatně komunikovat v rámci hodnotových řetězců (Smit et al., 2016). Podle Schwab (2015) se 4. průmyslová revoluce vyznačuje zejména využitím nových technologií ve výrobě, pokročilou digitalizací, automatizací a robotizací zvyšující efektivitu podniků a zahrnuje některé průlomové inovace, jako je např. 3D tisk, umělá inteligence, *cloud computing*², internet věcí, *big data*³, nanotechnologie, biotechnologie, samořízená vozidla, systémy uchovávání energií a další.

Pojem 4. průmyslová revoluce bývá často ztotožňován s pojmem Industry 4.0 (či Industrie 4.0), původně programem německé vlády na podporu digitalizace, robotizace a dalších inovací ve výrobě. Tento koncept pro zvýšení produktivity a posí-

lení konkurenceschopnosti Německa v odvětví zpracovatelského průmyslu byl oficiálně představen na veletrhu v Hannoveru v roce 2011. Ačkoliv byl program Industry 4.0 původně cílen pouze na německý zpracovatelský průmysl, velice brzy se rozšířil i do dalších odvětví a zemí a dnes je chápán jako synonymum 4. průmyslové revoluce (i-SCOOP, 2017). Z německého programu Industrie 4.0 pak přímo vychází čínská iniciativa MIC 2025, která představuje snahu čínské vlády o komplexní zlepšení a modernizaci domácího průmyslu a také jeden z hlavních pilířů dlouhodobé ekonomické strategie Číny (viz dále).

České Ministerstvo průmyslu a obchodu operuje s pojmem Průmysl 4.0, který se taktéž vyvinul z původního názvu Industry 4.0. V dokumentu s názvem *Národní iniciativa Průmysl 4.0* je definován jako komplexní systém změn spojený s řadou lidských činností, a to nejen v průmyslové výrobě. Zahrnuje trendy dnešní doby, jako jsou: (a) internet věcí a služeb; (b) analýza velkých dat; (c) autonomní roboti, počítačová simulace a virtualizace; (d) *cloud computing*; (e) aditivní výroba (3D tisk); a (f) rozšířená realita⁴ (MPO, 2015, s. 8).

Schlaepfer, Koch a Merkofer (2015, s. 3) stavějí pojmy Průmysl 4.0 a 4. průmyslová revoluce na roveň a definují je jako propojování virtuálního a skutečného světa na základě kyberneticko-fyzických systémů. Mařík (2016, s. 26) definuje Průmysl 4.0 z technologického hlediska. Průmysl 4.0 transformuje výrobu ze samostatných automatizovaných jednotek na plně integrovaná automatizovaná a průběžně optimalizovaná výrobní prostředí. Propojení IT se stroji a dílci pomocí senzorů umožňuje předvídaní chyb a poruch, dovoluje, aby systém v reálném čase konfiguroval sám sebe a přizpůsoboval se změněným podmínkám.

Mezi významná pozitiva 4. průmyslové revoluce patří zjednodušení přístupu k informacím, zbo-

² Poskytování služeb, programů či nástrojů jako jsou servery, úložiště, databáze, síť, software přes internet.

³ Velké objemy dat, jejichž velikost je mimo schopnosti zachycovat, spravovat a zpracovávat data běžně používanými softwarovými nástroji v rozumném čase.

⁴ Původní anglický termín je *Augmented Reality*.

ží a službám a zvýšení efektivity a produktivity výroby. Dále lze zmínit např. snížení transakčních a jiných nákladů, efektivnější logistiku, schopnost pružněji reagovat na poptávku spotřebitelů, přizpůsobitelnost produktů, zlepšení kvality životního prostředí a z toho všeho vyplývající silnější a udržitelnější ekonomický růst (Schwab, 2015). Za předpokladu, že se společnosti a státu podaří dostatečně v předstihu předejít všem rizikům na trhu práce spojeným s novou průmyslovou revolucí, očekává se, že digitalizace přinese více možností práce na dálku, což bude přínosné zejména pro sladění pracovního a rodinného života, usnadnění získání práce osobám z okrajových regionů a otevření možnosti talentům všeho druhu i v poměrně úzkých oborech participovat na globální poptávce (MPO, 2015, s. 20).

Na druhé straně se však objevuje riziko přílišné závislosti na digitálních technologiích, nedostatečné kontroly nad šířením informací, ohrožení bezpečnosti, a to nejen té kybernetické, vlivem hackerských útoků a ztráty soukromí. S největší pravděpodobností také dojde k narušení a polarizaci trhu práce – kvůli eliminaci méně sofistikovaných pracovních míst vlivem rozvoje umělé inteligence a s tím souvisejícímu růstu strukturální nezaměstnanosti, což dále povede k rostoucím příjmovým nerovnostem. Naopak se očekává nárůst poptávky po kvalifikované pracovní síle, což bude způsobovat zvýšené nároky na rekvalifikaci, znalosti a dovednosti zaměstnanců. Pro firmy může být neméně problematická schopnost přizpůsobení se novým trendům a svou roli mohou hrát také vysoké vstupní investice (Schwab, 2015; Baweja et al., 2016).

Z výše uvedených definic vyplývá, že většina autorů shodně chápe 4. průmyslovou revoluci jako proces digitalizace výrobního sektoru s využitím nových technologií a inovací za účelem autonomního sběru, analýzy a sdílení dat v reálném čase.

3. Současné strukturální změny čínské ekonomiky

Čína prošla za poslední čtyři dekády masivními hospodářskými reformami. Tyto reformy mj. pomohly z Číny vytvořit významnou ekonomickou mocnost a důležitého hráče z pohledu regionálního i globálního. Čína je dnes podle statistik Světové obchodní organizace druhou největší ekonomikou měřenou dle celkového (nominálního) HDP, největším vývozcem a druhým největším dovozcem zboží, zemí s nejvyšší hodnotou devizových rezerv a jedním z hlavních příjemců i poskytovatelů přímých zahraničních investic (viz např. WTO, 2016).

Jiráňková (2017, s. 18) hodnotí Čínu jako nejspěšnější zemi v uplatňování průmyslové politiky mezi státy BRICS. Číně se totiž dle ní podařilo propojit systém nástrojů průmyslové politiky s finančním systémem, který tuto politiku podporuje. Čína také zdařile zaregistrovala trend formování globálních hodnotových řetězců (*Global Value Chains, GVC*), do nichž se jí podařilo úspěšně začlenit. Sama geografická a demografická velikost Číny generuje řadu výhod, ať už se jedná o velikost domácí poptávky a vnitřního trhu, rozsah přírodních zdrojů, lepší vyjednávací pozici vůči dodavatelům atd. Promyšlenou průmyslovou politikou podpory strategických odvětví Čína v počátcích průmyslového rozvoje doplnila investicemi do infrastruktury. Masivní nárůst průmyslu však s sebou nese vyšší zátěž pro životní prostředí, která je v Číně nyní enormní (Jiráňková, 2017).

Rychlý hospodářský růst Číny dlouhou dobu závisel především na nadměrném využívání přírodních zdrojů, levné pracovní síle, vysokých vládních investicích do infrastruktury a výroby, exportní politice zaměřené na podporu vývozu levných domácích výrobků a vysoké míře úspor domácností (Zhang a Chen, 2017). Čína také čelila či stále čelí řadě výzev spojených s dosaženým stupněm hospodářského rozvoje, jako jsou např. rostoucí vnitřní zadlužení vůči HDP spojené s růstovým modelem založeným na vysokých domácích inves-

→ ticích i s postupnou deregulací finančních trhů, demografické změny související s nízkou mírou porodnosti projevující se především v relativně rychlém stárnutí obyvatelstva., zhoršování kvality životního prostředí, rostoucí příjmové, sociální a regionální nerovnosti, korupce či nebezpečí nedostatku přírodních zdrojů (Zhang a Chen, 2017).

V posledních pěti letech míra ekonomického růstu Číny poklesla z předkrizových, ve světě ojedinělých, dvojciferných čísel na „pouhých“ 6–7% ročně (WB, 2017). O zpomalování a větších problémech čínské ekonomiky se začalo spekulovat v roce 2015. V létě 2015 se propadla Šanghajska burza, což vyvolalo davovou paniku, zejména mezi drobnými domácími investory, kteří na burzu vstoupili díky předchozím deregulacím finančního trhu. Navíc došlo k rozšíření fluktuálního pásma čínské měny a k jejímu oslabení o 4%. Celá situace vyvolala výrazné obavy ohledně stavu druhé největší ekonomiky světa, což mj. vedlo k masivnímu odlivu kapitálu ze země (Nie, 2016).

Podle vyjádření čínské vlády však byl pokles tempa růstu HDP po r. 2010 cílený a žádoucí, neboť vysoká tempa růstu HDP jsou pro Čínu dlouhodobě neudržitelná, zejména v rámci jejího současného ekonomického modelu. Čínská vláda dokonce snižování tempa růstu HDP označila termínem *nový normál*, který označuje sice pomalejší, ale zato zelenější a udržitelnější hospodářský růst a rozvoj. Čínská vláda se v rámci nového normálu soustředí především na snižování nerovnosti ve společnosti a omezování dopadů dosavadního rychlého růstu na životní prostředí, ale také na podporu dalších strukturálních změn v ekonomice (State Council, 2015a).

Čína se aktuálně nachází v relativně komplikovaném postavení na světovém trhu. Její ekonomika během posledních let značně vospěla co do úrovně technologií a znalostí. Avšak vlivem rostoucích mezd (i jiných nákladů) v ekonomice postupně ztrácí svou dosavadní konkurenční výhodu v podobě levné pracovní síly. S tím souvisí také přesuny pracovně náročné výroby do jiných asijských zemí a zvyšující se konkurence ze strany

rozvojových zemí. Na straně druhé však čínské technologie prozatím stále nedosahují takové úrovně a vyspělosti jako v západních zemích a Čína dosud podle žebříčku konkurenceschopnosti Světového ekonomického fóra (WEF) nepatří mezi země, jejichž růst by byl tažený inovacemi.

Je nezpochybnitelné, že Čína dosáhla určitého pokroku v oblasti výzkumu, vývoje a inovací. Mění se např. struktura čínských exportů směrem k vývozu technologicky náročnějších produktů s vyšší přidanou hodnotou. Na druhé straně však počet patentů, vědeckých publikací a úroveň absolventů čínských univerzit zůstává v mezinárodním porovnání stále relativně slabá, ačkoliv se situace postupně zlepšuje (Vlčková, 2012). Vlčková (2012, s. 41) uvádí, že existují tři možné scénáře pro Čínu v oblasti technologií a inovací: (a) Čína se stane technologickým lídrem; (b) pozice Číny se v oblasti technologií sice zlepší, ale Čína nepředčí postavení rozvinutých zemí; a (c) pozice Číny se zhorší z politických a/nebo environmentálních důvodů.

Pokud jde o vytváření znalostí, výzkum, rozvoj a inovace, Čína je stále následovníkem, nikoli lídrem a má před sebou ještě dlouhou cestu, než se stane poskytovatelem nových originálních technologií (Pencea a Bálgar, 2016, s. 32). Toto je pravda ovšem jen částečně. Výše uvedené tvrzení platí např. pro oblast specializovaných léčiv nebo leteckého průmyslu, avšak např. ve výrobě solárních panelů a domácích elektrospotřebičů Čína již patří ke světovým inovačním lídrům (Woetzel, Roth a Seong, 2015). Obecně řečeno, Čína je na podobné úrovni jako ekonomicky vyspělé státy ve spotřebitelsky orientovaných inovacích, především díky největší spotřebitelské základně na světě, která dovoluje rychlou zpětnou vazbu a rychlou návratnost investic. Je daleko i v efektivitě tažených inovacích (inovace ve výrobě a dodavatelských řetězcích), díky rozsáhlé síti dodavatelů, pracovníků a moderní infrastruktuře. Naopak v inženýrských a vědeckých typech inovací je Čína stále spíše jen následovníkem.

Ekonomický model, který Čína praktikovala několik desetiletí, je již dále neudržitelný. Míra ná-

vratnosti investic poklesla, řada průmyslových odvětví se topí v nadvýrobě a systém vykazuje zásadní negativní externalitu (OECD, 2016, s. 1). Na druhé straně nový ekonomický model se teprve formuje a hledají se efektivní ekonomické procesy. Konstantní přísun pracovní síly a masivní investice do fixního kapitálu (např. do infrastruktury) již nemohou přispět ke zvýšení HDP – čínská popula-

operací v kombinaci s energetickými úsporami, které mohou přinést nárůst efektivity ve výrobě o 15–30%; a (5) posílení konkurenceschopnosti díky prohlubování globálních vztahů.

OECD (2016, s. 2) navrhuje podobná opatření. Aby se země vyhnula pasti středního příjmu⁵, musí mobilizovat svůj dlouhodobý potenciál a klást větší důraz na inovace jako základ ekono-

Iniciativa MIC 2025 byla vyhlášena čínskou státní radou v květnu roku 2015. Jedná se o ambiciózní národní strategii, jejímž hlavním cílem je komplexní modernizace a zefektivnění čínského zpracovatelského průmyslu tak, aby se Čína stala jednou z vedoucích průmyslových mocností a posunula se v rámci globálních hodnotových řetězců do odvětví a činností s vyšší přidanou hodnotou, generující další ekonomický růst.

ce stárne a investice do fixního kapitálu se snížily. Jediným dalším zdrojem růstu HDP je zvýšení produktivity (Woetzel, Roth a Seong, 2015). Čína svým proinvestičním a proexportně orientovaným modelem rozvoje již úspěšně pokryla fázi rozvoje taženého výrobními faktory a fázi rozvoje taženého investicemi. Nyní musí důrazněji prosazovat nastolení fáze rozvoje taženého inovacemi (Pencea a Bălgar, 2016, s. 32).

Woetzel et al. (2016) identifikovali pět oblastí, kde může Čína do roku 2030 zvýšit svoji efektivitu a produktivitu: (1) více a kvalitněji poskytovat služby expandující střední třídě, která tak může zvýšit agregátní poptávku; (2) otevření se digitalizaci, která přinese nové obchodní procesy; (3) posun Číny nahoru v hodnotových řetězcích skrze inovace, zejména v sektorech s velkým podílem vývoje a výzkumu, které v současné době oproti svým západním protějškům dosahují pouze třetiny zisků; (4) zlepšení a zeštíhlení obchodních

mického růstu, což reflektuje i 13. pětiletý plán a Národní strategie rozvoje založeného na inovacích. Moderní technologie (3D tisk, pokročilá robotika, internet věcí, nové bio a nano-materiály atd.) dávají Číně šanci zapojit do své růstové strategie udržitelné a inkluzivní prvky. Aby byla taková růstová strategie realizovatelná, je třeba uskutečnit reformy institucionálního rámce, vystavit více sektorů konkurenci, rozvinout kapitálové trhy a nebránit restrukturalizaci; tj. přestat dotovat neefektivní podniky pomocí bankovních úvěrů a nechat je zkrachovat (Woetzel et al., 2016). Zavedená praxe čínských úředníků místních vlád dlouho favorizovala projekty státních firem s nízkou přidanou hodnotou, které byly, jak se později ukázalo, udržovány při životě jen pomocí bankovních úvěrů. Projekty malých a soukromých firem tak byly vytěsňeny a neměly dost oficiálních finančních prostředků k realizaci. Tato bariéra vedla k jevu, který je znám jako stínové bankovníctví, kdy malé

⁵ Jedná se o situaci, kdy po fázi rychlého ekonomického rozvoje přichází zpomalení ekonomiky (zejména vlivem klesající produktivity práce) a země uvízne na úrovni určitého příjmu. Po vyčerpání extenzivních zdrojů růstu dochází k poklesu produktivity, zatímco mzdy stále rostou. Ekonomika není schopna se z této situace vymanit a posunout se od středních k úrovni vyšších příjmů. Únik z této pasti vyžaduje celkovou restrukturalizaci ekonomického modelu, při které je kladen důraz především na technologie a inovace jako základ dalšího růstu (Agénor, Canuto a Jelenic, 2012).

→ a střední firmy si musí od neoficiálních finančních institucí půjčovat za vyšší úrok (OECD, 2016).

Neefektivita bankovního sektoru byla úzce spojena se způsobem, jakým si místní vlády půjčovaly finanční prostředky. Místní vlády nemohly samy vydávat dluhopisy, pouze přes centrální vládu, a tak raději zakládaly tzv. lokální finanční prostředníky⁶, kteří si půjčovali od bank, a na půjčky dostávali garance od místní vlády. Čína se již vydala směrem k odstranění tohoto neefektivního systému financování schválením nového rozpočtového zákona z roku 2014. Nyní mohou místní vlády samy emitovat dluhopisy, avšak pod zvýšeným dohledem a nikoli si nepřehledně půjčovat přes prostředníky. Zákon kromě toho zjednodušuje strukturu výdajů. Předtím byly výdaje děleny na rozpočtové a mimorozpočtové. Tato nepřehledná struktura dávala velké možnosti k neefektivní správě a korupci, nyní rozpočet podléhá veřejné kontrole (Xin, 2014). Kromě lepší alokace finančních prostředků na základě tržního cenového mechanismu, který by přinesl vyčištění trhu od neefektivních firem, OECD předkládá další návrhy pro realizaci znalostní ekonomiky, což lze brát jako synonymum k ekonomice založené na inovacích, protože bez pokročilých znalostí nelze inovovat.

OECD (2016, s. 7) doporučuje uvolnění režimu pro zahraniční investory. V současné době Čína stále udržuje poměrně restriktivní režim pro přímé zahraniční investice. Omezení spočívají především v kvótách na vlastní kapitál, investiční projekty také musejí projít výběrovým procesem, kde musí prokázat čistý přínos pro čínskou ekonomiku. Některá odvětví, např. televizní vysílání, jsou zahraničním investicím nadále uzavřena, další musí splňovat striktní kritéria, např. spojit se se státně vlastněnou firmou v oboru. Typické je zakládání joint-ventures v automobilovém průmyslu.

Jednou z cest, jak posílit inovace, je dle OECD rozvíjení mezinárodní výměny studentů a akademických pracovníků pro získání zahraničních pracovníků a čínských studentů s diplomem ze zahraniční vysoké školy. Tito studenti mohou přispět svými zahraničními kontakty k rozvíjení meziná-

rodní spolupráce. Na domácím poli musí Čína neustále zvyšovat počet vzdělaných expertů, protože jedině ti mohou vytvářet inovativní řešení a ne jen kopírovat nebo přijímat cizí řešení. Čína zejména potřebuje navýšit počet expertů v programování, aby mohly být naplněny cíle iniciativy *Internet Plus*, která je představena v další kapitole (OECD, 2016, s. 9–10).

Nicméně už v současné době lze najít úspěšná opatření. V roce 2016 byla v Číně založena první výrobní inovativní platforma na národní úrovni, aby nastartovala prohlubování vazby mezi vývojem a komercializací. Čína zlepšila podnikatelské prostředí pro začínající podnikatele a nové firmy. V indikátoru tržních regulací OECD, kde 0 znamená nejméně regulací a 6 nejvíce regulací, se mezi roky 2013–2016 v kategorii korporací zlepšila ze 4,1 na 2,1 (průměr OECD je 3,8) a v kategorii firem s jedním vlastníkem ze 4,6 na 3,1 (průměr OECD je 0,8). Lepšího výsledku bylo dosaženo díky zjednodušení administrativního procesu a zmenšení počtu licenčních požadavků (OECD, 2016, s. 6, 9).

Současné strukturální změny vedou k nižšímu, ovšem udržitelnějšímu tempu růstu HDP. Tento trend v sobě zahrnuje transformaci ekonomiky z růstu taženého výrobními faktory a investicemi na růst tažený inovacemi. Tyto inovace jsou mimo jiné směřovány do technologií Průmyslu 4.0 neboli 4. průmyslové revoluce, která je předmětem první kapitoly. Inovační systém v Číně stále nese otisk původního ruského modelu, kdy je silně centralizovaný a pod kontrolou malé skupiny institucí, které stanovují cíle, navrhují strategie, politiky, jaká opatření mají být přijata a jakým způsobem zrealizována (Pencea a Bálgar, 2016, s. 33). Čínská vláda pokračuje v plánování směřování ekonomiky seshora dolů a reaguje na existenci nových trendů v průmyslu. Projevem tohoto typu řízení ekonomiky je existence pětiletých plánů a strategických dokumentů, jako jsou např. iniciativa *Internet Plus* a zvláště pak iniciativa MIC 2025 (viz dále).

Ačkoliv Čína nepochybně dosáhla v posledních letech pokroku v oblasti vývoje technologií a inovací, v mezinárodním srovnání zůstává její pozice

stále relativně slabá, co se týče současného stupně automatizace a digitalizace ve výrobě. Dalším problémem, před kterým Čína aktuálně stojí, je nutnost změny domácího ekonomického modelu a potřeba reorientace z ekonomiky tažené faktory na ekonomiku taženou inovacemi. A právě na tyto otázky se snaží reagovat nová vládní iniciativa MIC 2025.

4. *Iniciativa Made in China 2025*

Iniciativa MIC 2025 byla vyhlášena čínskou státní radou v květnu roku 2015. Jedná se o ambiciózní národní strategii, jejímž hlavním cílem je komplexní modernizace a zefektivnění čínského zpracovatelského průmyslu tak, aby se Čína stala jednou z vedoucích průmyslových mocností a posunula se v rámci globálních hodnotových řetězců do odvětví a činností s vyšší přidanou hodnotou, generující další ekonomický růst (CBBC, 2016).

4.1 *Představení, strategické cíle, termíny*

MIC 2025 vychází z německého programu Industrie 4.0, což může na první pohled budít zdání, že jde o dvě konkurenční iniciativy. Cíle MIC 2025 se však od cílů Industrie 4.0 liší. Důvodem je rozdílná pokročilost obou zemí v průmyslové výrobě. Německo již disponuje pokročilým průmyslem s vysokou přidanou hodnotou, a tak chce využít možností, které nabízejí služby moderního IT sektoru a kyberneticko-fyzické systémy, za účelem posílení své pozice na světové špičce. Situace Číny je jiná. MIC 2025 ukazuje, co je potřeba udělat, aby se Čína do roku 2025 k technologické vyspělosti Německa vůbec přiblížila (HKTD, 2016b). Oba koncepty pracují se stejným záměrem integrace zpracovatelského průmyslu a nových informačních technologií, avšak v různém kontextu současného stádia vyspělosti, příležitostí a předpokladů pro úspěch obou zemí.

Dokument MIC 2025 v úvodu reflektuje významnou roli průmyslu pro modernizaci Číny v éře po reformách a transformaci ekonomiky a její

návrat mezi světové mocnosti. Čínský průmysl je hodnocen jako komplexní a nezávislý. Přes svou komplexnost ale není čínský průmysl dostatečně silný. Mezery ve schopnosti inovovat a efektivně využívat zdroje, kvalita průmyslové infrastruktury a stupeň digitalizace, tedy podmínky pro strukturální proměnu čínské ekonomiky na vyšší úroveň popsanou ve druhé kapitole, byly důvodem k sepsání iniciativy MIC 2025 (State Council, 2015b).

Pokud si představíme realizování Průmyslu 4.0 jako závod, má Čína slabou startovní pozici. Současný stupeň automatizace a digitalizace v čínském průmyslu je daleko nižší, než ve vyspělých průmyslových zemích (Wübbeke et al., 2016, s. 11). Jako příklad uveďme zaostávání Číny v celkové automatizaci a digitalizaci vyjádřené počtem průmyslových robotů na 10 000 zaměstnanců v průmyslu v roce 2016. Ze srovnání vychází nejlépe Jižní Korea s 531 roboty, na druhém místě nacházíme Singapur s 398 roboty, dále Japonsko s 305 roboty a Německo s 301 roboty, následují Spojené státy americké se 176 roboty a po přeskocení mnoha pozic nacházíme Čínu s pouhými 19 roboty na 10 000 zaměstnanců v průmyslu (IFR, 2017, s. 16). Pro srovnání, středoevropské státy se drží v následujícím rozmezí: (a) Rakousko 128 robotů; (b) Slovinsko – 110 robotů; (c) Česko – 93 robotů; a (d) Slovensko – 79 robotů (Baroncelli, 2017, s. 12).

Iniciativa MIC 2025 se dělí na tři fáze: (a) první do roku 2025; (b) druhá do roku 2035; a (c) třetí do roku 2049. Pro jednotlivé fáze iniciativy si Čína stanovila několik strategických cílů a priorit. Do roku 2025 chce například: (a) hloubkově restrukturalizovat sektor zpracovatelského průmyslu; (b) zavést nové technologie do výroby; (c) zaměřit se na kvalitu výroby a nikoli na kvantitu, jako tomu bylo doposud, na energetickou účinnost a na efektivní materiálovou spotřebu; (d) vyvinout domácí inovace pro klíčové sektory a ne je dovážet ze zahraničí; a (e) posunout se v rámci globálních hodnotových řetězců do odvětví s vyšší přidanou hodnotou. Do roku 2035 si pak Čína klade za cíl dále rozvíjet svou inovační aktivitu, zlepšit ochranu práv dušev-

ního vlastnictví a posílit postavení Číny mezi průmyslovými mocnostmi. Do roku 2049, tj. ke stoletému výročí vzniku Čínské lidové republiky a vlády Komunistické strany Číny, má Čína v plánu stát se zemí taženou inovacemi, vyvinout nové průlomové inovace v klíčových sektorech ekonomiky a stát se globálním technologickým leaderem ve výrobě (State Council, 2015b).

Cíle jsou obecné, jak to lze od podobně široce zaměřeného dokumentu očekávat, nicméně pro měření postupu v plnění strategických cílů iniciativa uvádí následující indikátory (State Council, 2015b, s. 9):

- schopnost inovace je měřena pomocí vnitřních výdajů na vědu a výzkum jako procento provozního příjmu a poměrem patentů na miliardu CNY provozního příjmu;
- kvalita a hodnota je měřena pomocí indexu konkurenceschopnosti výrobní kvality a míry přidané hodnoty ve výrobě a průměrnou výrobní produktivitou práce během pětiletého plánu;
- integrace IT a industrializace je měřena pomocí pokrytí širokopásmovým internetem, pomocí míry používání digitálních nástrojů a digitální vědy a výzkumu a pomocí kontrolní míry klíčových procesů;
- zelený rozvoj je měřen pomocí snížení energetické spotřeby na jednotku průmyslové přidané hodnoty; pomocí snížení oxidu uhličitého na jednotku průmyslové přidané hodnoty; pomocí snížení spotřeby vody na jednotku průmyslové přidané hodnoty a konečně podle poměru průmyslového využití pevného odpadu.

Čína v rámci MIC 2025 razí hesla jako domácí inovace a soběstačnost a snaží se postupně nahrazovat zahraniční technologie těmi domácími, aby tak čínské technologické firmy měly snadnější vstup na mezinárodní trhy. Jedním z dalších cílů iniciativy jsou tzv. lokalizační cíle, což je snaha zvýšit podíl čínských dodavatelů základních komponent a materiálů na domácím trhu na 40 % do roku 2020 a na 70 % do roku 2025 (Wübbecke et al.,

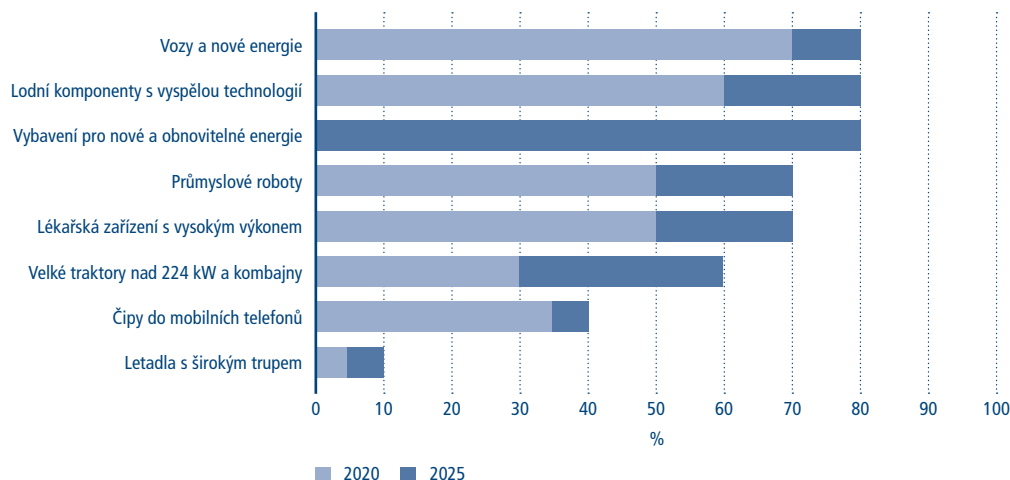
2016, s. 20). V současné době je podíl domácích komponent v high-tech výrobcích, které se prodávají v Číně, menší než 50 %. V dalších typech výrobků, jako například v pokročilých digitálních kontrolních systémech nebo v technologicky náročných hydraulických komponentech, je Čína zcela závislá na dovozech ze zahraničí (Hsu, 2017).

Protože Čína musí dohánět rozvinuté tržní ekonomiky, vynakládá značné finanční prostředky na urychlení celého procesu. Do Fondu pokročilé výroby a Národního investičního fondu pro sektor integrovaných okruhů bylo v tomto pořadí vyhrazeno 20 mld. jüanů (2,7 mld. EUR) a 139 mld. jüanů (19 mld. EUR). Například Německo v poměru k Číně vynakládá nepatrné množství financí, federální vláda na Průmysl 4.0 dosud vyčlenila 200 milionů EUR (Wübbecke et al., 2016, s. 7). Z Národního investičního fondu pro sektor integrovaných okruhů půjdou přímo na podporu čínských firem v sektoru výroby a výzkumu polovodičů. Zvýhodněné půjčky a dotace od čínské vlády mohou využívat čínské firmy v sektoru výroby elektrických vozů a v sektoru robotiky. Zahraničním firmám je podpora odepřena (Wübbecke et al., 2016, s. 21).

MIC 2025 si dává ambiciózní úkoly v krátkém časovém období. Jak již bylo zmíněno, na jejich splnění byla vyčleněna značná finanční suma. Jaký bude mít finanční efekt? Do značné míry napoví pohled na trend výnosů z čínských státních půjček. V rámci celé ekonomiky v roce 2005 vyprodukoval 1 vypůjčený jüan 1 jüan HDP, v roce 2008 vyprodukoval již jen 0,8 jüanu HDP, a konečně v roce 2015 vyprodukoval pouhých 0,4 jüanu HDP. To znamená, že 6,7% růst HDP je vykoupěn masivním zadlužením budoucí čínské generace. Aby se Čína vyhnula pasti středního příjmu, což zmiňuje i 13. pětiletý plán, budoucí ekonomický růst musí být tažen inovacemi, nikoli utrácením na dluh (ECCC, 2017, s. 4).

Další zdroje půjdou do následujících oblastí, které spadají pod 10 sektorů, které čínská vláda

⁶ Local Financial Vehicles

Obrázek č. 1 » Cílové tržní podíly čínské produkce ve vybraných odvětvích (v %)

Pramen: Expertní komise pro vybudování výrobní supervelmoci podle Wübbeke et al. (2016, s. 21)

označila jako prioritní. Jde o: (a) pokročilé informační technologie; (b) robotiku, automatizaci, automatizované nástroje; (c) letectví, zařízení leteckého průmyslu; (d) pokročilé námořní vybavení a lodě; (e) moderní dopravní železniční sítě; (f) strojírenství, energeticky úsporná vozidla; (g) zařízení a technologie na výrobu energie; (h) zemědělské stroje a technologie; (i) nové materiály, nanotechnologie, biotechnologie; a (j) farmaceutický průmysl, biofarmaceutika, moderní lékařské vybavení. V těchto oblastech je cílem dosáhnout nezávislého výzkumu, snížení závislosti na klíčových technologiích, dosažení mezinárodní úrovně v pokročilých technologiích, a nakonec průlomových inovací (State Council, 2015b, s. 22–27).

4.2 Průběh a nástroje implementace

Samotný dokument MIC 2025 (State Council, 2015b) nezmiňuje, pomocí jakých nástrojů má být strategie vykonána. Kromě obecných cílů pro všechna odvětví, která již byla zmíněna výše, dokument neuvádí konkrétní měřitelné cíle pro jednotlivá odvětví. Konkrétní cíle pro podíly domá-

cích součástek ve výrobě jsou čínským firmám komunikovány v interních nebo polooficiálních dokumentech (viz obrázek č. 1 pro vybraná odvětví). Wübbeke et al. (2016, s. 20, 63) se domnívají, že je to kvůli tomu, aby čínská vláda nemohla být přímo napadána za diskriminační opatření vůči ostatním státům v rámci mezinárodních obchodních organizací, jako je Světová obchodní organizace (WTO).

Na implementaci MIC 2025 se kromě čínské Státní rady podílejí také Ministerstvo průmyslu a informačních technologií (MIIT), Čínský standardizační úřad, Národní komise pro rozvoj a reformy, Čínská akademie inženýrství, Hlavní úřad pro dohled nad kvalitou, inspekci a karanténu, Státní úřad pro vědu, technologii a národní obranný průmysl a Ministerstvo financí, které od vytvoření MIC 2025 v roce 2015 do prosince 2016 dohromady vydaly celkem 18 dokumentů týkajících se Průmyslu 4.0 (Wübbeke et al., 2016, s. 66). ECCC (2017, s. 15–20) uvádí 10 nástrojů, které k realizaci MIC 2025 používá centrální vláda a lokální vlády:

- vynucený přesun technologií výměnou za přístup na čínský trh, tedy nic nového pro firmy se

- zahraničním vlastníkem, nově se zaměřením především na nejmodernější technologie;
- omezení přístupu zahraničních firem na čínský trh a k vládním zakázkám, kdy Čína není členem Dohody o vládních zakázkách pod záštitou Světové obchodní organizace (WTO), přičemž nejvíce je preference domácích dodavatelů znát v sektoru IT;
- technické standardy, kdy se v minulosti čínská strana neúspěšně pokoušela vytvořit národní standardy, nyní aktivně spolupracuje na vytváření těch budoucích a kdy uznání čínských technologií jako mezinárodního standardu zbavuje čínské firmy povinnosti platit poplatky za užívání;
- dotace, a to přímé i nepřímé ve formě půjček ze státních bank nebo např. odpuštění povinnosti dodržovat environmentální standardy;
- finanční politika, tj. financování klíčových projektů za podpory vládních ministerstev a bankovních výborů;
- vládou podporované investiční fondy na podporu určitého průmyslu nebo celého odvětví na základě MIC 2025 nebo 13. pětiletého plánu;
- podpora lokálních vlád, kdy lokální vlády kopírují ambice centrální vlády na lokální úrovni, chtějí vytvořit lokální šampiony, vytvářejí lokální fondy, rozdělují lokální dotace a přidělují zakázky lokálním firmám;
- nákup technologie v zahraničí, kdy od roku 2015 je zaregistrován významný zájem čínských firem o evropské firmy, které operují v oborech klíčových pro naplnění MIC 2025, přičemž zde evropským firmám hrozí investice za účelem „vysátí“ technologií čínskou stranou;
- slučování a politizace státem vlastněných podniků, kdy počet státem vlastněných podniků, které spadají pod Výbor pro správu a dohled nad státem vlastněným majetkem (SASAC), se od roku 2014 do roku 2017 snížil ze 117 na 102, ovšem celková hodnota jejich se majetku zvýšila sedmkrát a dále kdy pravomoci stranických výborů uvnitř státem vlastněných firem mají

být posíleny, klíčová rozhodnutí musí být schválena stranickým výborem předtím, než se dostane k projednávání představenstvu;

- partnerství veřejného a soukromého sektoru, a to zejména v oblasti infrastruktury a veřejných služeb, přičemž ovšem chybí legislativa a regulatorní a politické prostředí není předvídatelné.

Bod 8 je doprovázen oprávněným zvýšením obav ze strany západních vlád i společností. Není neobvyklé, že čínští investoři spolupracují s čínskou vládou a zneužívají tak otevřenosti tržních ekonomik. Pro ilustraci uvádíme dva příklady z nedávné minulosti.

První případ se týká úspěšné akvizice, kdy čínské investiční konsorcium *Apex Technology Co.* koupilo amerického výrobce počítačových tiskáren *Lexmark International*. Tento případ odhaluje, jak Národní investiční fond pro sektor integrovaných okruhů⁷, kooperuje s čínskými společnostmi, aby tak naplnil ústřední vládní cíle. V prosinci 2016 investoval Národní investiční fond 500 milionů jüanů do konsorcia *Apex*, což mu koupilo 4,27% podíl a udělalo z něj třetího největšího akcionáře. Podle dokumentů zachycující vztahy investorů, které již nejsou veřejně k dispozici, Národní investiční fond spolupracoval s *Apexem* nejen z důvodu investování, ale také v očekávání, že *Apex* bude realizovat čínskou národní strategii. V dubnu 2016, zhruba 4 měsíce po přijetí investice Národního investičního fondu, *Apex* kupuje *Lexmark International* v jednorázové transakci v hodnotě 3,6 mld. amerických dolarů, což o 17% převýšilo závěrečný kurz akcií *Lexmarku* v den oznámení obchodu. Zajímavostí je, že dříve *Lexmark* zažaloval *Apex* kvůli porušování autorských práv na patenty. *Apex* byl ze stejného důvodu žalován společnostmi *Canon Inc.*, *Seiko Epson Corp.* a *Hewlett-Packard Co.* (USCC, 2017, s. 23).

Druhý případ zahrnuje neúspěšný pokus skupiny *Fujian Grand Chip Investment* (FGC) o převzetí německého výrobce *Aixtron* v roce 2016. *Aix-*

⁷ *Anglicky National Integrated Circuitry Investment Fund*

tron je mj. jedním ze dvou celosvětových výrobců strojů pro výrobu polovodičů do fotovoltaických panelů a LED. Vlastníkem FGC je soukromý podnikatel Liu Zhendong, nicméně za nezřetelnou síť zdánlivě soukromých investorů FGC se ve skutečnosti skrývá čínský stát v roli investora a věřitele. Vládou kontrolovaná společnost *Sino IC Leasing*, dceřiná společnost Národního investičního fondu, nabídla pro uskutečnění obchodu půjčku 500 milionů eur. Druhým státním aktérem je *Xiamen Bohao Investment*, investiční společnost vlastněná městem *Xiamen*. Znepokojující je fakt, že *Aixtron* čelil propadu hodnoty svých akcií poté, co společnost *Sanan Optoelectronics*, sídlící v provincii Fujian, koncem roku 2015 odvolala velkou zakázku na stroje. *Aixtron* se potýkal se ztrátami již předtím, ale zrušení této zakázky donutilo firmu hledat nového investora. Některá fakta poukazují na blízký vztah mezi odběratelem *Sanan*, potenciálním investorem FGC a Národním investičním fondem. *Sanan Group*, mateřská společnost *Sanan Optoelectronics*, byla předtím příjemcem 9% investice od Národního investičního fondu podobně jako společnost *Xiamen Bohao*, která od *Sanan* nakoupila dluhopisy (Wübbecke et al., 2016, s. 54). Akvizice byla z národně bezpečnostních důvodů zrušena poté, co americké tajné služby varovaly německou vládu, že nákupem *Aixtronu* by se čínská strana dostala k citlivým vojenským technologiím (Houska a Prokeš, 2017).

Evropská komise se v červnu 2016 zavázala ve vztahu k čínským investorům využít všechny dostupné prostředky, aby zabránila pokřivení trhu a dalším rizikům vznikajícím z investic, které pocházejí od společností, které jsou podporovány dotacemi nebo regulatorními výhodami od státu (EC, 2016, s. 7). ECCC (2017, s. 55) jako řešení navrhuje, aby byla spuštěna procedura přezkoumání zahraniční investice při splnění alespoň jednoho z následujících bodů:

- Za investičním zájmem stojí průmyslová politika státu, nikoli tržní síly.
- Podpora nebo dotace od státu mohou pokřivit trh fúzí a akvizic.

- Existuje požadavek mít potvrzení od cizí vlády pro provedení investice.
- Neexistuje reciprocita, evropským společnostem není dovoleno provádět ekvivalentní investice v domácí zemi investora.

Návrh Komise vzešel na popud Německa, Francie a Itálie. Státní tajemník pro EU Aleš Chmelař v listopadu 2017 prohlásil, že Česko se nebrání mechanismu, který by byl schopen identifikovat bezpečnostní rizika (Houska a Prokeš, 2017).

4.3 Kritika a výhled do budoucna

Implementace záměrů čínské centrální vlády ovšem někdy vážne a někdy dokonce nabírá úplně jiný směr, než bylo zamýšleno. Čínský vládní program *Pochodeň*, poprvé spuštěný v 80. letech 20. století, měl za úkol vytvořit po celé Číně vědecko-technická výzkumná centra za účelem posílení domácí vědy a výzkumu a z nich pramenících inovací (Heilman, Shih a Hofem, 2013, s. 7). Breznitz a Murphree (2011, s. 172) uvádějí, že nejzřetelněji byl odklon znát v oblasti delty Perlové řeky. Autoři při svém zkoumání popsali rozpor mezi preferencemi centrální vlády a preferencemi a potřebami lokální vlády a z toho plynoucí napětí mezi těmito úrovněmi.

V oblasti delty Perlové řeky nebyl tento vládní plán shledán jako něco užitečného, což je patrné z polovičatého splnění směrnice centrální vlády. Vznikla sice inovační centra a vědecké parky, jenže jejich náplň se nezaměřovala na průlomové inovace, jak bylo záměrem centrální vlády, ale na podporu lokálního průmyslu. Za inovace bylo také vydáváno přízpůsobování zahraničních technologií čínskému trhu a jeho specifickým požadavkům (Breznitz a Murphree, 2011, s. 77–80). Delta Perlové řeky se tak sice může chlubit kompletním výrobním řetězcem a optimalizovanými výrobními procesy, které regionu přinášejí zisk a zaměstnanost, ale tento příklad slouží k upozornění na fakt, že cílem centrální vlády bylo něco jiného. Není vyloučené, že v případě MIC 2025 se může stát něco podobného.

Druhým problémem je neefektivita nebo neschopnost implementovat strategii centrální vlády. Na rozdíl od problémů v předchozím odstavci se nižší správní úroveň snaží zavést strategii přesně tak, jak je míněna, ale výsledek nemusí být přes veškerou snahu efektivní. Neefektivita může mít několik příčin. První příčina spočívá ve slabé kontrole. Ať už se jedná o dotační programy Evropské unie nebo o čínskou strategii rozvoje průmyslu, pokud není nejdříve připraven efektivní administrativní proces přerozdělování a kontrola je slabá nebo neexistující, může se stát, že finanční prostředky, které jsou vyhrazeny na rychlou a rozsáhlou modernizaci, jsou zpronevěřeny nebo skončí u příjemců, kteří oficiálně nespĺňují podmínky dotace. V Číně není neobvyklé, že dotaci nedostane neefektivnější a nejslibnější firma v oboru, ale ta s nejlepšími kontakty v politice. Ani oblast chytré výroby není výjimkou. Wübbecke et al. (2016, s. 26) uvádějí příklad, kdy čínská firma vyrábějící elektroniku dostala grant na pilotní projekt jen díky tomu, že najala bývalého zaměstnance Ministerstva průmyslu a informačních technologií. Existuje i praxe účelového zakládání firem v oblasti Průmyslu 4.0 kvůli čerpání státních dotací.

Druhá příčina neefektivnosti spočívá v duplikaci úsilí. Může nastat kvůli nadměrnému přílivu dotací, kvůli nedostatečné koordinaci centrální a lokální vlády, ale i kvůli nad-financování z jednoho zdroje. Nekoordinovanost může mít za následek spouštění zbytečných projektů, spouštění stejných projektů na několika úrovních, plýtvání penězi a převis nabídky nad poptávkou. Nadprodukce a přesycení dotacemi v oblasti chytré výroby může nastat podobně jako dříve v oblasti oceli, uhlí a chemikálií. Také ve výrobě solárních a větrných elektráren kombinace nadbytku dotací a daňových úlev způsobila, že se firmy pouštěly do přílišné expanze výroby (Wübbecke et al., 2016, s. 26). Nadprodukce má za následek pokles cen a zmenšující

se zisk. Tento jev není limitován pouze na Čínu, v EU se nadbytek dotací zapsal do historie jako hory másla a jezera mléka/vína⁸.

Z tohoto zjištění je možné očekávat, že i v robotice a chytré výrobě povede nekoordinovaná záplava dotací k nadvýrobě, která zasáhne čínský trh, zejména v nižší technologické kategorii. Pokud budou čínští výrobci průmyslových robotů aktivní na světových trzích, nadbytečná kapacita bude exportována na zahraniční trhy. Odklon od tržních mechanismů tak hrozí pokřivením nejen čínského, ale i světového trhu (USCC, 2017, s. 40). ECC (2017, s. 38) předpokládá, že jedna až dvě nejúspěšnější čínské soukromé firmy budou moci na technologické úrovni soupeřit se zbytkem světa. Jejich úspěch ovšem bude navzdory, nikoli díky dotačnímu programu a z něj vzniklého chaosu a přebytečné kapacitě.

Jako konkrétní příklad neschopnosti koordinovat dotační politiku a neefektivní alokace zdrojů uvádí Breznitz a Murphree (2011, s. 144) situaci v Šanghaji. V rámci již zmíněné vládní strategie na podporu inovací zde byly zakládány vědecko-technické inovační parky bez patřičné koordinace. Jejich počet byl příliš vysoký, proto mezi sebou soupeřily o nájemníky a inovační cíl šel nakonec stranou. Tak se stalo, že v Zizhu vědecko-technickém inovačním parku, který je společným projektem města Šanghaj, univerzity Jiaotong a průmyslového konglomerátu, sídlí místní centrála Coca-Coly a výroba obalů. O jejich inovacích na poli vědy a výzkumu lze s úspěchem pochybovat.

Dotace v čínském prostředí dosud nevedly k podpoře inovací, ale k masové produkci levných řešení. Breznitz a Murphree (2011) našli příčinu neochoty čínských firem inovovat v systémové nejistotě, kdy se směr určený vládou neustále mění a obor podporovaný tento rok může příští rok upadnout v nemilost. Inovace jsou dlouhodobým procesem, do kterého jsou firmy ochotné in-

⁸ *Termín pro nadprodukcí potravin v EU v 80. letech způsobený podporou zemědělců na principu vysokých garantovaných výkupních cen. Nadprodukcí díky garantovaným cenám paradoxně netrpěli zemědělci z EU, snížené světové ceny snížily zisk zemědělcům z nečlenských států EU.*

vestovat teprve tehdy, když jsou si jisté, že se jim investice vrátí. Čínská systémová nejistota byla a je způsobena především komunistickou ideologií, která je zakotvena v čínském právním řádu a na jejím více či méně rigidním dodržování podle toho, která frakce v Komunistické straně Číny je právě u moci. Odtud pramení neochota čínských firem investovat do vědy a výzkumu a raději se zaměřují na jednodušší typy výroby, které přinášejí zisk okamžitě. ECCC (2017, s. 7) přináší porovnání ve struktuře financování výzkumu mezi Čínou a vybranými zeměmi EU. V roce 2013 Čína z rozpočtu věnovaného na vědu a výzkum věnovala pouze 5 % na základní výzkum, zatímco ve Spojeném království, Rakousku, Francii, Itálii a Nizozemsku to bylo 16 %, 19 %, 24 %, 25 % a 39 %.

Dalším prvkem je zvýšená role politického faktoru v podnikání. Zlepšení svého postavení na trhu je tak mnohdy dosahováno pomocí politické ochrany, jejíž získání je snadnější a rychlejší než vlastní výzkum, inovace a originální řešení. Co je dále potřeba brát v potaz, jsou ceny práce. Čínská cena práce v průmyslu se zvedá podobně jako minimální mzdy, nicméně ze světového hlediska jsou stále jen o něco málo vyšší než např. v sousedním Vietnamu. Zaměstnání lidských pracovníků je mnohdy stále levnější než nákup a zaučování robotů (Wübbecke et al., 2016, s. 15). Nadšení do robotizace mohou také brzdit místní vlády z obavy nárůstu nezaměstnanosti nekvalifikovaných vrstev společnosti. Čínská vláda chce vytlačit zahraniční komponenty z výrobků prodávaných v Číně, ale zároveň potřebuje k rychlé modernizaci svého průmyslu dovážet zahraniční vyspělé technologie, což je šance pro vyspělé průmyslové země, jak upevnit svoji pozici ve výrobě s vysokou přidanou hodnotou.

Aby byl splněn cíl modernizace čínské výroby, musejí čínští výrobci zavádět efektivnější procesy a efektivnější technologie. Čínský průmysl v dohledné době nejenže nebude konkurovat tomu německému a dalším rozvinutým zemím, ale dojde k jejich dočasné synergii. V současné době se Německo vysokou měrou podílí na dovozu pokroči-

lých výrobních technologií a strojního vybavení do Číny (HKTDC, 2016a). Státy s rozvinutým průmyslem mají díky MIC 2025 lukrativní šanci podílet se na modernizaci čínských výrobních faktorů, přestože v delším období je cílem MIC 2025 důraz na zmenšení podílu zahraničních technologických firem.

MIC 2025 pojímá modernizaci průmyslu jako nákup a instalaci nového zařízení. To je pochopitelné, protože takto nastavené cíle jsou rychle splnitelné, působivé a snadno měřitelné, například růstem poptávky po průmyslových robotech. Nicméně státy na technologické špičce jako Německo a Japonsko kromě intenzivního použití chytrých výrobních linek a vysoce automatizovaných zařízení využívají také procesy managementu založené na moderních informačních technologiích (Wübbecke et al., 2016, s. 14, 26).

V dlouhém období Čína musí být opatrná v privilegování domácího sektoru vůči zbytku světa. Breznitz a Murphree (2011, s. 179) na příkladech čínských IT a telekomunikačních firem *Tencent* a *ZTE* uvádějí, že ne vždy je štědrá státní podpora dobrá pro rozvoj firmy a postavení privilegovaného dodavatele. Touto podporou je myšlen především přístup k levným půjčkám ze státních firem a zajištěné dodávky např. státním institucím. Výše uvedené firmy neměly výhody levného financování jako státní podniky, ovšem byla jim dána volná ruka a nebyly svázány státním dohledem. Svoji nevhodnou výchozí pozici musely kompenzovat inovacemi ve výrobě a úspornými opatřeními, která se jim vyplatila v dlouhém období, a nakonec se jim v závěru 90. let podařilo předčít i státem určené národní šampiony.

Kritici se tak oprávněně mohou ptát: „Opravdu je protekcionistická politika, tedy cíl MIC 2025 zajistit podíl čínských komponent v čínských výrobcích, tou nejlepší a jedinou cestou pro úspěch čínských firem na globálních trzích?“ Zkušenosti říkají pravý opak, totiž že bez zdravé konkurence klesá v dlouhodobějším horizontu konkurenceschopnost, protože firmy nemají motivaci inovovat a hledat úspory. ECCC (2017, s. 33) na základě →

→ svých případových studií ukazuje, že úspěch v náročných odvětvích, jako jsou např. polovodiče, vyžaduje dlouhodobé investice do vědy a výzkumu a otevření se vlivu mezinárodní konkurence.

Ekonomická teorie nabízí hledisko celkové efektivity ekonomického systému a užítku pro spotřebitele. Ochranná opatření mohou vést ke vzniku oligopolu nebo dokonce monopolu, což má za následek nízkou efektivitu ekonomického systému a nízký užitek pro spotřebitele/odběratele. Lze se tedy domnívat, že čím více se Čína bude zavírat světu, tím méně efektivní bude její výroba a celkový spotřebitelský užitek, a že v dlouhém období ztratí čínská výroba na konkurenceschopnosti. Pokud se tento scénář zrealizuje, Čína zjistí, že opsala kruh a dostala se tam, kde je dnes – nekonkurenceschopné podniky jsou při životě udržovány státem, místo aby se nechaly zkrachovat a trh se vyčistil, což je doporučení k řešení současné situace citované v první kapitole této práce.

Průmyslová výroba je z velké míry závislá na organizaci, managementu a neustálém průběžném zlepšování výrobních procesů a na vzdělané pracovní síle, kde má Čína jako celek ještě velké rezervy. Ředitel největší čínské strojírenské společnosti *Sany* v roce 2015 prohlásil, že v modernizaci průmyslu se nelze spoléhat pouze na peníze. „Klíčové technologie nejsou na prodej, a i kdyby byly, čínské firmy je stále ještě neumí využívat“ (JRJ.com, 2015).

Někdy se stane, že firma postaví továrnu budoucnosti, ovšem firemní technologické a manažerské procesy nebo znalosti personálu zůstanou na úrovni současnosti ba dokonce minulosti, jako v případě *Changhe*, dceřiné firmy státního výrobce letadel *AVIC*. Zaučování zaměstnanců na požadovanou úroveň je zdoluhavé a drahé. V takových případech se několikrát stalo, že nově nakoupení a nainstalovaní roboti byli opět odinstalováni (Wübbecke et al., 2016, s. 35).

Přesun k výrobě s vyšší přidanou hodnotou s sebou také přináší nutnost věnovat se oborům, jako je věda, výzkum a inovace. To ovšem vyžaduje mít k dispozici kvalifikovaný vědecký personál.

Kvalita čínských absolventů do nedávné doby nedovolovala významné úspěchy bez přispění zahraničního vedení v oblastech nutných pro přesun k výrobě s vyšší přidanou hodnotou. Ještě v době před pěti až deseti lety byly nadnárodní firmy nuceny do svých výzkumných center v Číně na vedoucí místa dosazovat své vlastní experty nebo domácí pracovníky s diplomem ze zahraniční školy. Absolventi domácích univerzit postačovali k týmové práci, ale neměli schopnosti vést tým (Brenzitz a Murphree, 2011, s. 101).

5. Závěr

Mnozí se obávají toho, že s rozvojem automatizace a robotiky zaniknou pracovní místa, která budou nahrazena roboty. To je velice pravděpodobné, ovšem jde o místa méně sofistikovaná. Místo nich však budou vytvořeny nové pozice, které budou moci být po dalším vzdělání obsazovány původními zaměstnanci (Gavenda, 2017). O budoucnosti bychom měli uvažovat jako o současnosti z pohledu minulosti. Naši předkové se mohli před dvěma sty lety obávat automobilu, který vezme práci drožkářům. Profese drožkáře dnes už skutečně neexistuje, když nepočítáme vyjížďkové jízdy pro turisty, ale výroba automobilů a jejich součástí dnes v Česku vytvořila práci pro daleko více lidí, než bylo kdy drožkářů.

Neměli bychom zapomínat na to, že ačkoliv je podstatou 4. průmyslové revoluce automatické předávání informací mezi inteligentními přístroji a zařízeními, lidské bytosti budou i nadále hrát významnou roli ve výrobním procesu, neboť právě lidé jsou nejdůležitějšími zdroji těchto informací. Budou však na ně kladeny vyšší nároky co do znalostí a kompetencí (Albert, 2015). Jak říká Klaus Schwab, je třeba společně vytvářet budoucnost, která pracuje pro všechny tím, že budeme lidi stavět do popředí zájmů a neustále připomínat, že všechny tyto nové technologie jsou v první řadě nástrojem vytvořeným pro lidi (Schwab, 2015).

Čína vstupuje do 4. průmyslové revoluce se svým programem s názvem *Made in China 2025*,

jehož hlavním cílem je komplexní modernizace domácího průmyslového sektoru a posun Číny v rámci globálních hodnotových řetězců do odvětví s vyšší přidanou hodnotou. Úkoly, které iniciativa přináší, zahrnují nahrazování nevykonných a zastaralých produkčních kapacit, podporu domácích výrobců a opuštění výroby s nízkou přidanou hodnotou následované přesunem k výrobě ve vyšších patrech výrobního řetězce. MIC 2025 do značné míry čerpá inspiraci z německého programu Industry 4.0 – plánu na podporu digitalizace a inovací ve výrobě, zvýšení produktivity a posílení konkurenceschopnosti Německa na globálních trzích.

Rozvoj internetu, e-commerce a dalších technologií a služeb v Číně má obrovský potenciál, neboť je zde velké množství uživatelů internetu (cca 700 milionů – tedy zhruba polovina celkové populace Číny). Na druhou stranu však existují značné regionální rozdíly v distribuci internetového připojení a problémem v některých oblastech zůstává také jeho rychlost. Dalšími překážkami rozvoje nových technologií jsou zejména neschopnost přizpůsobení se čínských firem novým trendům, mnohdy také jejich nevole masivně investovat do nových technologií a nedostatečně kvalifikovaná pracovní síla (WEF, 2016).

Otázkou zůstává, jaký vliv bude mít 4. průmyslová revoluce a tzv. digitální věk na vztahy mezi Čínou a dalšími vyspělými průmyslovými zeměmi. Dočasně mohou Čína a současné technologicky vyspělé země na realizaci programu MIC 2025 vydělat, neboť je zřejmé, že v krátkodobém až střednědobém horizontu bude Čína potřebovat k modernizaci svého výrobního kapitálu průmyslové roboty z vyspělých zemí, přestože MIC 2025 propaguje soběstačnost a preferenci domácích výrobků nad zahraničními. Jaké budou vztahy v dlouhém období, však závisí na úspěchu či neúspěchu této iniciativy.

Pokud jde o styl prosazování do praxe, snaží se iniciativa MIC 2025 za pomoci peněz ze státního rozpočtu v krátké době dosáhnout, dohnat a předejít soupeři z vyspělých zemí. Za peníze si

Čína pokrok ale nekoupí. Tedy do určité míry ano, má šanci zrychleným zaváděním vyspělých technologií dohnat rozvinuté státy. Ale zaváděním MIC 2025 a podobných ambiciózních plánů aplikovaných odshora dolů bude v lepším případě jen následovat pokročilejší státy.

Toto dohánění nese cenu nákladů obětovaných příležitosti v podobě vytěsněných soukromých investic. V dnešní Číně již nepovedené vládní plány nemají sice za následek ztráty na životech, ale je dobré si připomenout, že i Velký skok vpřed měl za úkol proměnit zemi – ze zemědělské na průmyslovou. Chruščovova politika rozorávání celin vskutku přinesla navýšení objemu sklízně, ovšem po odečtení zvýšených nákladů na mobilizaci lidských sil i techniky byla ekonomická rentabilita velice nízká (Kokaisl a Pargač, 2007, s. 88). Výsledky MIC 2025 budou velice viditelné, protože objem investovaných peněz je obrovský. Ovšem o efektivitě těchto investic lze pochybovat. Zvláště v době, kdy zadluženost Číny roste obrovským tempem. Výsledek iniciativy tedy lze předpokládat za smíšený.

Jsou ale jiné možnosti? Státy, jejichž technologie jsou na světovém vrcholu, dlouhodobě investují do vědy a výzkumu, zejména do základního výzkumu. Zároveň vytvářejí stabilní, předvídatelné prostředí pro firmy a hlídají, aby tržní podmínky byly spravedlivé, což vede k posílení konkurenceschopnosti a neustálému vývoji technologií směrem zdola nahoru. Stále platí, že nejlepším alokačním mechanismem je dobře regulovaný trh, na kterém působí soukromé firmy. Soukromého podnikatele zasáhnou neefektivní procesy daleko dříve než úředníka ve státní plánovací komisi.

Jaký by byl výsledek, kdyby bylo oněch 160 miliard jüanů ponecháno soukromému sektoru, který by prostřednictvím trhu alokoval zdroje tam, kde se investice ukazuje jako nejvýhodnější? Čína by asi tolik neposkočila ve statistikách podílu robotů na počet pracovníků, zato by bylo zaručeno, že menší množství bude skutečně potřebné kapacitě. Tvůrci hospodářských strategií by neměli zapomenout na to, že rozsáhlá modernizace není samoučelná. Cílem musí být větší efektivita. →

→ LITERATURA A PRAMENY

- [1] AGÉNOR, P. R., CANUTO, O., JELENIC, M.: *Avoiding Middle-Income Growth Traps. Economic Premise No. 98*. Washington: World Bank, 2012. [online]. [cit. 2017-02-22]. Available from: <<http://sitere-sources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/EP98.pdf>>.
- [2] ALBERT, M.: Things to know about the Internet of things and Industry 4.0. *Modern Machine Shop*, 2015. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <<https://www.mmsonline.com/articles/7-things-to-know-about-the-internet-of-things-and-industry-40>>.
- [3] ARTŮŠENKO, O.: Jak Chruščov zabil sovětskou vesnici. *Outsider Media*, 2016. [online]. [cit. 2017-11-23]. Dostupné z: <<http://outsidermedia.cz/jak-chruscov-zabil-sovetskou-vesnici/>>.
- [4] BARONCELLI, A.: *World Robot Market*. Frankfurt am Main: International Federation of Robotics, 2017. [online]. [cit. 2017-11-18]. Available from: <http://www.lamiera.net/fileadmin/public/Tecnologia_e_Produzione/fatti_e_tendenze_tecniche/02_-_Presentation_World_Robotics_2016_Milan_18th_May_2017.pdf>.
- [5] BAWEJA, B. et al.: *Extreme Automation and Connectivity: The Global, Regional and Investment Implications of the Fourth Industrial Revolution*. New York: UBS Investment Bank, 2016.
- [6] BREZNITZ, D., MURPHREE, M.: *Run of the Red Queen: Government, Innovation, Globalization, and Economic Growth in China*. New Haven: Yale University Press, 2011.
- [7] CBBC: *CBBC – Made in China 2025*. Beijing: China-Britain Business Council, 2016. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <<http://www.cbcc.org/mic2025/>>.
- [8] COOPER, S. et al.: *Rethink Manufacturing: Designing a UK Industrial Strategy for the Age of Industry 4.0*. London: KPMG, 2017. [online]. [cit. 2017-02-22]. Available from: <<https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/uk/pdf/2017/04/rethink-manufacturing-a-uk-industrial-strategy-for-industry-4-final-report-2.pdf>>.
- [9] EC: *Joint Communication to the European Parliament and the Council: Elements for a New EU Strategy on China*. Brussels: European Commission, 2016. [online]. [cit. 2017-11-22]. Available from: <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/joint_communication_to_the_european_parliament_and_the_council_elements_for_a_new_eu_strategy_on_china.pdf>.
- [10] ECCC: *China Manufacturing 2025: Putting Industrial Policy Ahead of Market Forces*. Beijing: European Chamber of Commerce in China, 2017. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <http://docs.dpaq.de/12007-european_chamber_cm2025-en.pdf>.
- [11] GAVENDA, I.: AI a robotika v praxi. In *Věřejná přednáška Accenture: AI a robotika v praxi*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2017.
- [12] GEISSBAUER, R., VEDSO, J., SCHRAUF, S.: *Industry 4.0: Building the Digital Enterprise*. London: PwC, 2016. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <<https://www.pwc.com/gx/en/industries/industries-4.0/landing-page/industry-4.0-building-your-digital-enterprise-april-2016.pdf>>.
- [13] HEILMAN, S., SHIH, L., HOFEM, A.: National planning and local technology zones: experimental governance in China's Torch program. *The China Quarterly*, 2013, 216, pp. 896-919.
- [14] HERMANN, M., PENTEK, T., OTTO, B.: *Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios: a Literature Review*. 2015. Dortmund: Technical University Dortmund, 2015. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <http://www.snom.mb.tu-dortmund.de/cms/de/forschung/Arbeitsberichte/Design-Principles-for-Industrie-4_0-Scenarios.pdf>.
- [15] HKTDC (2016a): *China's 13th Five-Year Plan: Made in China 2025 and Industrie 4.0 Cooperative Opportunities*. Hongkong: Hong Kong Trade Development Council, 2016. [online]. [cit. 2017-10-02]. Available from: <<http://economists-pick-research.hktdc.com/business-news/article/Research-Ar>

- articles/China-s-13th-Five-Year-Plan-Made-in-China-2025-and-Industrie-4-0-Cooperative-Opportunities/rp/en/1/1X000000/1X0A6AZ7.htm>.
- [16] HKTDC (2016b): *China's 13th Five-Year Plan: The Challenges and Opportunities of Made in China 2025*. Hongkong: Hong Kong Trade Development Council, 2016. [online]. [cit. 2017-10-02]. Available from: <<http://economists-pick-research.hktdc.com/business-news/article/Research-Articles/China-s-13th-Five-Year-Plan-The-Challenges-and-Opportunities-of-Made-in-China-2025/rp/en/1/1X000000/1X0A6918.htm>>.
- [17] HOUSKA, O., PROKEŠ, J.: Česko má být přísnější na investice z Číny. *Hospodářské noviny*, 2017. [online]. [cit. 2017-11-20]. Dostupné z: <<https://archiv.ihned.cz/c1-65965110-cesko-ma-byt-prisnejsi-na-investice-z-ciny>>.
- [18] HSU, S.: Foreign firms wary of 'Made in China 2025' but it may be China's best chance at innovation. *Forbes*, 2017. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <<https://www.forbes.com/sites/sarahsu/2017/03/10/foreign-firms-wary-of-made-in-china-2025-but-it-may-be-chinas-best-chance-at-innovation/#e5d273024d27>>.
- [19] IFR: *Executive Summary World Robotics 2017. Industrial Robots*. Frankfurt am Main: International Federation of Robotics, 2017. [online]. [cit. 2017-11-18]. Available from: <https://ifr.org/img/uploads/Executive_Summary_WR_Industrial_Robots_2016I.pdf>.
- [20] I-SCOOP: Industry 4.0: the fourth industrial revolution – guide to Industrie 4.0. *I-Scoop*, 2017. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <<https://www.i-scoop.eu/industry-4-0/>>.
- [21] JIRÁNKOVÁ, M.: Průmyslová politika zemí BRICS jako nástroj státního kapitalismu. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2017, 25(1), s. 3–21.
- [22] JRJ.COM: 三一集团总裁唐修国：学德国工业4.0光靠钱买不来 [Prezident skupiny Sany Tchang Sioukuo: na zvládnutí německého Průmyslu 4.0 nestačí jen peníze]. 金融界网站 [*Svět financí*], 2015. [online] [cit. 2017-11-18]. Dostupné z: <<http://finance.jrj.com.cn/people/2015/11/19161520102319.shtml>>.
- [23] KOKAISL, P., PARGAČ, J.: *Lidé z hor a lidé z pouští: Tádžikistán a Turkmenistán. Stríčky kulturních proměn střední Asie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2007.
- [24] MAŘÍK, V.: *Průmysl 4.0: výzva pro Českou republiku*. Praha: Management Press, 2016.
- [25] MPO: *Národní iniciativa Průmysl 4.0*. Praha: Ministerstvo průmyslu a obchodu, 2015. [online]. 2015. [cit. 2017-11-18]. Dostupné z: <<https://www.businessinfo.cz/app/content/files/dokumenty/narodni-iniciativa-prumysl-40.pdf>>.
- [26] NIE, W.: *China's 'New Normal'. Why Investors Are Too Pessimistic on the Country's Economic Health*. Lausanne: IMD, 2016. [online]. [cit. 2017-11-21]. Available from: <<https://www.imd.org/publications/articles/chinas-new-normal/>>.
- [27] OECD: *Enabling China's Transition towards a Knowledge-Based Economy*. Paris: OECD Publishing, 2016.
- [28] PENCEA, S., BĂLGAR, A. C.: China's transition to the innovation-driven economy: stepping stones and road-blocks. *Global Economic Observer*, 2016, 4(1), pp. 31–46.
- [29] SCHLAEPFER, R., KOCH, M., MERKOFER, P.: *Industry 4.0 Challenges and Solutions for the Digital Transformation and Use of Exponential Technologies*. New York: Deloitte, 2015. [online]. [cit. 2017-09-23]. Available from: <<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cn/Documents/cip/deloitte-cn-cip-industry-4-0-challenges-and-solutions-en-170224.pdf>>.
- [30] SCHWAB, K.: The fourth industrial revolution: what it means and how to respond. *Foreign Affairs*, 2015. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <<https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution>>.

- [31] SMIT, J. et al.: *Industry 4.0*. Luxembourg: Directorate-General for Internal Policies, 2016. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU\(2016\)570007_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU(2016)570007_EN.pdf)>.
- [32] STATE COUNCIL (2015a): *China Eyes Innovation in Face of Economic 'New Normal'*. Beijing: State Council of the People's Republic of China, 2015. [online]. [cit. 2017-11-21]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/latest_releases/2015/03/24/content_281475076695559.htm>.
- [33] STATE COUNCIL (2015b): *Made in China 2025*. Beijing: State Council of the People's Republic of China, 2015. [online]. [cit. 2017-11-21]. Available from: <<http://www.cittadellascienza.it/cina/wp-content/uploads/2017/02/IoT-ONE-Made-in-China-2025.pdf>>.
- [34] USCC: *Made in China 2025: Global Ambitions Built on Local Protections*. Washington: U.S. Chamber of Commerce, 2017. [online]. [cit. 2017-11-21]. Available from: <https://www.uschamber.com/sites/default/files/final_made_in_china_2025_report_full.pdf>.
- [35] VLČKOVÁ, J.: Is China catching up? Technological sophistication of Chinese exports to European Union. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2012, 20(3), pp. 36–54.
- [36] WEE, D. et al.: *Industry 4.0: How to Navigate Digitization of the Manufacturing Sector*. New York: McKinsey, 2015. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <<http://worldmobilityleadershipforum.com/wp-content/uploads/2016/06/Industry-4.0-McKinsey-report.pdf>>.
- [37] WOETZEL, J. et al.: *Capturing China's \$5 Trillion Productivity Opportunity*. New York: McKinsey, 2016. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <<http://www.mckinsey.com/global-themes/employment-and-growth/capturing-chinas-5-trillion-productivity-opportunity>>.
- [38] WOETZEL, J., ROTH, E., SEONG, J.: *The China Effect on Global Innovation*. New York: McKinsey, 2015. [online]. [cit. 2017-11-20]. Available from: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Global%20Themes/Innovation/Gauging%20the%20strength%20of%20Chinese%20innovation/MGI%20China%20Effect_Full%20report_October_2015.ashx>.
- [39] WB: *China GDP Growth (Annual %)*. *Data Catalogue*. Washington: World Bank, 2017. [online] [cit. 2017-11-18]. Available from: <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2016&locations=CN&start=1986>>.
- [40] WEF: *China 2016 – The Impact of the Fourth Industrial Revolution*. Cologny: World Economic Forum, 2016.
- [41] WTO: *WTO China Trade Profile*. Geneva: World Trade Organization, 2016. [online]. [cit. 2017-09-23]. Available from: <<http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBCountryPFView.aspx?Country=CN>>.
- [42] WÜBBEKE, J., et al.: *Made in China 2025: The Making of a High-Tech Superpower and Consequences for Industrial Countries*. Berlin: Mercator Institute for China Studies, 2016.
- [43] XIN, Z.: Revised budget law to have far-reaching effect. *Chinadaily.com*, 2014. [online]. [cit. 2017-09-23]. Available from: <http://www.chinadaily.com.cn/business/2014-09/01/content_18523193.htm>.
- [44] ZHANG, J., CHEN, J.: Introduction to China's new normal economy. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 2017, 15(1), pp. 1–4.

ABSTRAKT

O čtvrté průmyslové revoluci se v dnešní době hovoří jako o nastupujícím trendu budoucnosti. Obtížněji si však dokážeme představit, co všechno se pod tímto pojmem skutečně skrývá. Úvodní kapitola tohoto článku si proto klade za cíl definovat termín 4. průmyslová revoluce a odpovědět na otázky, co si pod tímto pojmem představit, co je její podstatou, jaké nástroje využívá a jaké bude mít dopady na výrobu a společnost. Konkrétně se pak v článku věnujeme iniciativě čínské vlády s názvem *Made in China 2025*, jejímž hlavním

cílem je komplexní modernizace a zefektivnění čínského zpracovatelského průmyslu, jejím cílům, harmonogramu a nástrojům implementace. Abychom však byli schopni objektivně zhodnotit dopady této iniciativy, je nezbytné nejprve analyzovat současnou ekonomickou situaci Číny, zejména pak překážky a výzvy restrukturalizace ekonomiky, které jsou základním předpokladem úspěšné realizace čínských ambicí a plánů.

Výsledky iniciativy *Made in China 2025* budou nepochybně viditelné, neboť objem investovaných peněz je obrovský. Otázkou však zůstává především efektivita těchto investic. Implementace záměrů čínské centrální vlády totiž často vázne v rukou lokálních provinčních vlád, jejichž preference a potřeby se mohou lišit od těch centrálních. Dalšími problémy představujícími překážky úspěšné realizace iniciativy *Made in China 2025* jsou zejména nefunkční administrativní proces přerozdělování a kontroly finančních prostředků, přílišná podpora ve formě dotací vedoucí k nadvýrobě a nadměrnému exportování na zahraniční trhy, neochota čínských firem inovovat v systémové nejistotě, preference domácích výrobců a dodavatelů na úkor zahraničních vedoucí k postupné izolaci ekonomiky či nedostatek kvalifikovaného vědeckého a manažerského personálu.

KLÍČOVÁ SLOVA

Čínská ekonomika; Průmysl 4.0; *Made in China 2025*; inovace

Made in China 2025: Catch up and Surpass

ABSTRACT

The 4th Industrial Revolution is nowadays called as the emerging trend of the future. However, it is complicated to precisely imagine, what this concept really contains. Therefore the aim of the first chapter of this article is to define the term 4th Industrial Revolution and answer the questions about this concept, which tools are used, and what impact it will have on production and society. Specifically, we focus on Chinese initiative called Made in China 2025, which main goal is a comprehensive modernization of the Chinese manufacturing industry and its goals, schedule and implementation tools. However, in order to be able to objectively assess the implications of this initiative, it is necessary to first analyse China's current economic situation and in particular the obstacles and challenges of the restructuring of the economy, which are essential requirements for the successful realization of Chinese ambitions and plans.

The results of the initiative Made in China 2025 will undoubtedly be visible as the volume of money invested in it is enormous. But the question remains above all the effectiveness of these investments. Because the implementation of the intentions of the Chinese central government often lies in the hands of local provincial governments whose preferences and needs may differ from those of the central government. Other problems posing obstacles to the successful implementation of Made in China 2025 include a malfunctioning administrative process of redistribution and control of funds, excessive support in the form of subsidies leading to overproduction and excessive export to foreign markets, the reluctance of Chinese companies to innovate in systemic uncertainty, preferences of domestic manufacturers and suppliers at the expense of foreign ones leading to gradual isolation of the economy or lack of qualified scientific and managerial staff.

KEYWORDS

Chinese economy; Industry 4.0; *Made in China 2025*; innovations

JEL CLASSIFICATION

F63; O31; O33

Nová Hedvábná stezka a integrační projekty Číny

- ▶ **Doc. Ing. Zuzana Stuchlíková, Ph.D.** » Katedra světové ekonomiky a Centrum asijských studií, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, Nám. W. Churchilla 1938/4, 130 67 Praha, Česká republika¹; email: stuchliz@vse.cz
- ▶ **Ing. Dominik Proch** » Katedra světové ekonomiky a Centrum asijských studií, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, Nám. W. Churchilla 1938/4, 130 67 Praha, Česká republika; email: xprod25@vse.cz

* 1. Úvod

Na podzim roku 2013 prezident Xi Jinping při svých návštěvách Kazachstánu a Indonésie ohlásil, že Čína by chtěla zahájit projekt navazující na starodávné obchodní cesty², tzv. Novou Hedvábnou stezku (*New Silk Road*), známou i pod termínem Pás a Stezka (*One Belt, One Road, OBOR*). V březnu 2015 byl publikován dokument „Vize a akce společné výstavby Ekonomického pásu Hedvábné stezky a Námořní Hedvábné stezky 21. století“ (dále jen Vize a akce) nejvyšším plánovacím orgánem, tj. Národní rozvojovou a reformní komisí (*National Development and Reform Commission, NDRC*), Ministerstvem zahraničních věcí a Ministerstvem obchodu (NDRC, 2015; Velvyslanectví ČLR v Praze, 2015). Vize a akce vymezily rámec iniciativy OBOR, upřesnily oblasti spolupráce, hlavní priority a nástroje.

Iniciativě byla po jejím ohlášení věnována značná pozornost v médiích i akademických textech, ač konkrétní podoba Nové Hedvábné stezky nebyla po dlouhou dobu jasná – a není tomu tak ani dnes. Její význam podtrhuje ale to, že je zahrnuta

mezi hlavní body 13. pětiletého plánu ČLR a zmínky o OBOR lze nalézt stále častěji v oficiálních textech a strategiích čínské vlády. Význam iniciativy zdůrazňují i partnerské státy, např. gruzínský prezident Kvirikashvili označil OBOR za „iniciativu století“ a zahájení studie proveditelnosti dohody o volném obchodu za mezník ve vztazích mezi Gruzii a Čínou (MOFCOM, 2015a).

Záměrem tohoto textu není hledat motivy nebo vymezovat možné dopady Nové Hedvábné stezky na čínskou ekonomiku či zúčastněné země, čemuž se věnuje řada jiných autorů, např. Kopecký et al. (2016), Garlick (2017a), Garlick (2017b), García-Herrero a Xu (2016), Lu (2016), Tsui et al. (2017) nebo Lee a Kim (2017) a podobné analýzy vyžadují více samostatného prostoru. Článek se zaměřuje pouze na jednu z priorit spolupráce, a to na bod nazvaný usnadňování vzájemného obchodu a investičních toků, se zaměřením na regionální integrační schémata, která by v rámci OBOR mohla vznikat nebo už existují. Cílem je představit dosud uzavřené dohody o volném obchodu mezi Čínou a zeměmi zapojenými do OBOR, a to v kontextu obecné politiky Číny v oblasti regionální ekono-

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu IGA Vysoké školy ekonomické v Praze, č. F2/32/2017: *The New Silk Road Initiative as a New Stage of Chinese Global Activity* a č. F2/26/2017: *Čtvrtá průmyslová revoluce ve vybraných asijských zemích*.

² Zřejmá je inspirace koridory vedoucími přes Střední Asii a Rusko, spojujícími Čínu s Evropou. U námořní trasy je odkazováno na námořní expedice admirála Zheng He, který za dynastie Ming (1368–1644) doplul až k pobřeží Afriky.

mické integrace. Dále se zabýváme perspektivami podobných dohod a jejich možným rozšiřováním v regionu.

Text je rozdělen do tří kapitol. První část vymezuje základní rysy a specifika iniciativy One Belt, One Road, druhá připomíná statistiky zahraničního obchodu a reformy v této oblasti navrhované v rámci 13. pětiletého plánu ČLR. Třetí kapitola představuje již uzavřené integrační dohody a nastiňuje možné posuny v regionální integraci v rámci OBOR³.

2. Jeden pás, jedna cesta – specifika a význam iniciativy

Vize a akce zahrnují do iniciativy pozemní Ekonomický pás Hedvábné cesty (*Silk Road Economic Belt*) a Námořní Hedvábnou cestu 21. století (*21st Century Maritime Silk Road*), na nichž by mělo participovat více než 65 zemí⁴ s 4,4 mld. obyvatel (70 % světové populace). Celkový HDP těchto zemí, které jsou ovšem v mnoha směrech velmi různorodé (viz obrázek č. 1), představuje více jak 20 bil. USD, zároveň kontrolují asi 75 % známých energetických zásob světa (EP, 2016; He, 2016). Účast na iniciativě je dle čínských zdrojů otevřená i dalším zemím, uvedené statistiky jsou tedy jen rámcové.

Mezi hlavní oblasti dlouhodobé spolupráce má patřit: (1) koordinace politik na různé úrovni; (2) vzájemná propojenost infrastrukturní i energetická; (3) usnadňování vzájemného obchodu a investičních toků; (4) prohlubování finanční integrace; a (5) rozvoj přímých vazeb mezi lidmi a výměn lidských zdrojů (Velvyslanectví ČLR v Praze, 2015).

První a druhý bod této spolupráce jsou považovány za hlavní předpoklady a stavební kameny implementace zamýšlených projektů. Cílem má být intenzifikace víceúrovňové mezivládní spolupráce, kulturní, akademické, turistické a jiné, výměny či dosažení obecné podpory veřejnosti, na jejímž základě by byl akcelerován společný rozvoj. Zhmotněním tohoto přístupu může být snaha o zjednodušení vízových povinností mezi zúčastněnými zeměmi, a především průnik s druhou prioritní oblastí – infrastrukturní a energetickou konektivitou. Vyzdvihovány jsou zejména plány na rozvoj infrastruktury v řadě zemí OBOR, které jsou v tomto směru podinvestované (např. v regionu západní a centrální Asie). Slabá úroveň infrastruktury omezuje i jejich další rozvojové možnosti. Iniciativa by měla přinést i nové stimuly pro rozvoj slabších provincií ve východní a centrální Číně. Vyjma pozemních komunikací již reálně vznikají nové námořní či letecké trasy, mezi Čínou a zeměmi OBOR je týdně provozováno již cca 4 200 přímých leteckých spojení a dle počtu přepravených pasažérů se země OBOR podílejí polovinou na celkové čínské vně-státní letecké přepravě (China Daily, 2017). Nová spojení by se měla přímo promítnout do rozvoje obchodních a investičních toků, např. se jedná o železniční spoje mezi Čínou a Evropou (Chongqing-Duisburg, Chengdu-Rotterdam, Yiwu-Londýn nebo Yiwu-Praha), které přinášejí úsporu nákladů a ve srovnání s námořními cestami zkracují dobu nákladní přepravy průměrně o polovinu (García-Herrero a Xu, 2016).

Vedle úspory přepravních nákladů je nutné sledovat rovněž vliv zamýšlené podpory regionální ekonomické integrace v euro-asijském regionu. →

³ Pro přepis čínských názvů je použita transkripce pinyin. Pouze u často používaných a v češtině běžně známých geografických názvů je použita standardní česká transkripce (např. Peking, Hongkong, Tchaj-wan).

⁴ Mezi země s vazbami na OBOR kromě Číny patří (řazeno dle geografických celků) v rámci jihovýchodní Asie: Brunej, Filipíny, Kambodža, Indonésie, Laos, Malajsie, Myanmar, Singapur, Thajsko, Vietnam, Východní Timor; jižní Asie: Bangladéš, Bhútán, Indie, Maledivy, Nepál, Pákistán, Srí Lanka; západní a centrální Asie: Afganistán, Arménie, Ázerbájdžán, Gruzie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Mongolsko, Tádžikistán, Turkmenistán, Uzbekistán; východní Asie: Jižní Korea. Zahrnuti jsou i Nový Zéland a Austrálie, či země Středního východu a Afriky (Bahrajn, Egypt, Etiopie, Irák, Írán, Izrael, Jemen, Jordánsko, Jihoafrická republika, Katar, Kuvajť, Libanon, Omán, Stát Palestina, Saudská Arábie, Spojené arabské emiráty, Sýrie, Turecko). Ve střední a východní Evropě zájem o iniciativu projevil: Albánie, Bělorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Černá Hora, Česká republika, Estonsko, Chorvatsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Makedonie, Moldavsko, Polsko, Rumunsko, Rusko, Srbsko, Slovensko, Slovinsko, Ukrajina (viz také tabulka č. 4).

→ **Obrázek č. 1** » Možné trasy iniciativy One Belt, One Road

Pozn.: tmavě modrou znázorněna pozemní trasa, světle modrou znázorněna námořní cesta
Pramen: vlastní zpracování na základě McKinsey (2016)

Vize a akce přímo zmiňují potřebu „vytvořit síť zón volného obchodu splňujících vysoké standardy“ (Velvyslanectví ČLR v Praze, 2015, s. 9). V případě, že bude docházet k užší integraci, bude OBOR nepochybně významnou alternativou vůči stávajícím integračním dohodám a posílí pozici Číny v Asii i ve vztahu k evropským a africkým zemím. García-Herrero a Xu (2016) však ve své studii na základě komparace přínosu snížení transportních nákladů a celního zatížení dochází k závěru, že evropské země by profitovaly mnohem více z „pouhého“ rozvoje fyzické, zejména železniční, infrastruktury a z provozu nových námořních tras. Pozitivní dopad dohody o volném obchodu (*Free Trade Agreement*, FTA) mezi Čínou a zeměmi OBOR by byl slabší a projevil se spíše na globální úrovni, resp. země EU by oproti asijskému regionu, který by integrací posílil vzájemnou výměnu, nedosahovaly prakticky žádného benefitu. Podle

Evropského parlamentu lze přesto považovat OBOR za bezprecedentní co do finanční účasti Číny a „inovativního síťového designu cíleného na inkluzivnější globální governance. Je v ostrém kontrastu se stávajícími integračními koncepty, které jsou založené na smlouvách, tedy od počátku s jasně daným geografickým určením, partnerskými zeměmi, strategií, principy a pravidly“ (EP, 2016). Jakou podobu by měly FTAs podél Nové Hedvábné stezky mít a jaké standardy by měly naplňovat, se však v čínských podkladech nedočteme. Je tedy třeba sledovat kroky ČLR při uzavírání nových integračních dohod a připomenout si dohody již uzavřené. Řada z nich se totiž týká právě zemí OBOR (viz část 3).

Z pohledu finanční spolupráce je významná nově vzniklá Asijská infrastrukturní a investiční banka (*Asian Infrastructure Investment Bank*, AIIB). Její činnost byla zahájena v Pekingu v lednu

2016, s počátečním kapitálem 100 mld. USD a 57 zakládajícími členy⁵. Cílem AIIB má být finanční podpora infrastrukturních projektů v Asii, jako jsou rozvoj železniční sítě, přístavů, dálnic, telekomunikační projekty, rozvoj energetiky a další (AIIB, 2017). Čína se podílí na základním kapitálu 31,3 % (29,8 mld. USD k lednu 2018), což se také odrazilo v jejich hlasovacích právech, která představují 26,9 %. Podle vyjádření čínské Státní rady se dá v budoucnu očekávat ale snižování podílu Číny ve prospěch nově přistupujících členů, a to i ne-asijských, včetně Argentiny, Kanady nebo evropských zemí (State Council, 2016a)

Je třeba zmínit, že řada analytiků i zemí (USA, Japonsko, Indie apod.) je vůči dalšímu posilování Číny v regionu obezřetná. Objevují se četné kritiky čínského přístupu a mobilizační kampaně, která je na téma OBOR vedena (v České republice viz např. Hála, 2016; Romancov, 2017; Lomová, 2017).

3. Třináctý pětiletý plán – cíle v oblasti vnějších vztahů a OBOR

Také 13. pětiletý plán pro období 2016–2020 zahrnuje závazky k další liberalizaci čínského obchodního a investičního prostředí i reformy reagující na měnící se globální i domácí prostředí.⁶ Zdůrazňuje čtyři hlavní cíle v oblasti zahraničního obchodu, kdy by Čína dle vlády měla: (1) pokračovat v uzavírání a rozšiřování oblastí volného obchodu; (2) pokračovat ve vytváření dobrého obchodního prostředí (zjednodušení obchodního procesu, eliminace obchodních povolení, zlepšení systému dohledu a podpora západních a centrálních regionů v lákání obchodu a kapitálu) a posilovat ochranu

práv duševního vlastnictví a anti-monopolní systémy; (3) urychlit proces uzavírání bilaterální investiční smlouvy s USA a EU; a (4) zlepšit systém managementu zahraničních investic, včetně řízení investičních rizik (State Council, 2016f). Z pohledu Ministerstva obchodu (*Ministry of Commerce of the People's Republic of China*, MOFCOM) je zásadní podpora dovozu a vývozu vysoce kvalitních produktů, tj. další odklon od kvantity ke kvalitě čínské produkce, v souladu s reformami na nabídkové straně ekonomiky. Zatímco na straně dovozu do Číny jde o přísun vyspělých technologií a náročných přístrojů, na straně vývozu je snahou zvyšovat přidanou hodnotu vlastních produktů i služeb a posouvat se výše v produkčních dodavatelských řetězcích. Vláda chce více podporovat domácí značky, rozvíjet systém exportních úvěrů a pojištění, ale při omezení míry dohledu nad čínským exportem. Cíleno je dle oficiálních vyjádření i na rozvoj obchodu službami, rozšíření konvertibility a využití renminbi v globální ekonomice (MOFCOM, 2017a; State Council, 2016i; State Council, 2016f).

Z pohledu OBOR se ve 13. pětiletce mluví o urychleném budování šesti ekonomických koridorů a *Maritime Silk Road*, za úspěch je považováno založení AIIB a *Silk Road Fund*. Cíle jsou spíše obecnějšího rázu: (a) podpora strategických spojení s partnerskými zeměmi; (b) prohlubování ekonomické a obchodní spolupráce, spolupráce v logistice i výrobě; (c) podpora výměn lidských zdrojů, spolupráce ve vzdělávání, kultuře, cestovním ruchu, sportu, zdravotnictví a vědě; a (d) rozvoj spolupráce finanční skrze AIIB a *Silk Road Fund*. Zejména konektivita a infrastruktura je prioritní oblastí ČLR⁷ i OBOR. Jak již bylo zmíněno, →

⁵ Mezi zakládajícími zeměmi bylo 34 asijských zemí, 18 zemí Evropy, 2 z Afriky, 2 z Oceánie a 1 z Jižní Ameriky. Např. USA mezi zakládajícími členy nefigurovaly.

⁶ V listopadu 2013 byl ohlášen plán na nové, komplexní změny celé čínské ekonomiky. Snahou je posílit tržní principy fungování ekonomiky a společnosti s cílem omezení restrikcí podnikání, posílení cenového mechanismu, decentralizace a minimalizace intervencí na mikroekonomické úrovni. Otevřenější trhy by měly zvýšit efektivitu rozdělování zdrojů a uvolnit bariéry pro růst produkce a služeb v následujících dekádách a posílit konkurenceschopnost země. Zdůrazňovány jsou: (1) fiskální reformy; (2) pozemkové reformy; (3) změny ve fungování státních podniků; (4) podpora urbanizace; (5) uvolňování systému hukou omezujícího vnitřní migraci; (6) liberalizace finančního sektoru a urychlení zavádění konvertibility měny; (7) uvolnění regulace porodnosti; (8) rozvoj penzijního, vzdělávacího i inovačního systému a další (podrobněji viz Stuchlíková, 2015).

⁷ Obecné infrastrukturní plány ČLR jsou v 13. pětiletce ohromující. Viditelný je v posledních letech především rozvoj vysokorychlostní železniční sítě, která systematicky propojuje jednotlivá velká města i provincie ČLR. Do r. 2020 by se měla rozšířit

→ v řadě zemí OBOR je infrastruktura v nevyhovujícím stavu a podle odhadů do ní bude třeba investovat až 3,26 bil. USD (State Council, 2016h). Byly proto zahájeny četné projekty (některé už před vyhlášením OBOR), zejména výstavba nebo modernizace přístavů, železnic, dálnic, letišť a telekomunikačních sítí. Jedním ze šesti koridorů, jež jsou považovány za pilíře infrastrukturní dimenze iniciativy, je *China-Pakistan Economic Corridor*. Třebaže počtem zasažených zemí se nejedná o největší z koridorů, dle řady autorů (např. Hussain, 2016; Afridi a Khalid, 2016; Qureshi, 2015) by mohly mít dílčí projekty dopad na status quo v jihoasijském regionu a významnou měrou ovlivnit postavení Pákistánu, především ve vztahu k Indii. Až 46 mld. USD má být investováno do výstavby dálnic, železnic či dálkového potrubního vedení, přičemž značná část prostředků již byla alokována do modernizace pákistánského přístavu Gwadar. Ten se stává ústředním bodem celého záměru, neboť prostřednictvím něho Čína získává přímý přístup k Arabskému moři, resp. zemím Blízkého východu, a to s úsporou 2 500 km oproti původní námořní trase (Afridi a Khalid, 2016). Dalšími koridory jsou *China-Indochina Peninsula*, *Bangladesh-China-India-Myanmar*, *China-Central Asia-West Asia*, *China-Mongolia Russia* a *New Eurasia Land Bridge Economic Corridor* (pro lokalizaci viz HKTDC, 2017). Již byla zahájena také výstavba vysokorychlostní železnice Čína-Thajsko v rámci sítě *Trans-Asia Railway*, Jakarta-Bandung (Indonésie) nebo klasické železnice po trase Čína-Laos. Pozornost zasluhuje rozdělení kompetencí u první jmenované trasy, v rámci které čínská strana zodpovídá za design a supervizi, zatímco Thajci by měli realizovat samotnou výstavbu při co největším užití thajského zařízení a materiálů (Xinhua, 2017a). V případě železnice mezi Čínou a Laosem jsou veškeré mate-

riální, technologické i finanční dodávky operovány Čínou, stejně tak je tomu u většiny úkonů v rámci indonéského projektu.

S ohledem na výše uvedené cíle 13. pětiletky je vhodné připomenout i základní data o vývoji čínského zahraničního obchodu a zahraničních investic. Zahraniční obchod patří stále mezi důležité zdroje růstu ekonomiky (vedle vnitřních investic a soukromé spotřeby), příspěvek čistého exportu k růstu HDP však klesá, zejména kvůli posilujícím dovozům zboží a služeb, a tedy klesajícímu přebytku běžného účtu platební bilance. Čínský zahraniční obchod po krizi roste v objemovém i hodnotovém vyjádření, ale zpomalujícím tempem. V letech 2015 a 2016 se dynamika obchodu snížila vzhledem k problémům a zpomalení domácí ekonomiky (propad akciových trhů, znehodnocení měny atd.) i ekonomik řady důležitých obchodních partnerů. Hodnota čínského importu zboží poklesla v r. 2015 o 13,4%, exportu o 4,5%, v r. 2016 propad zpomalil a poté je zaznamenán opětovný nárůst (viz tabulka č. 1). Objem importu přitom v letech 2010–2016 rostl v průměru o 2% ročně, exportu o 5% (WTO, 2017b). V r. 2017 se však čínská ekonomika stabilizovala a tempo růstu reálného HDP opět dosáhlo 6,9%, což se projevilo i na vývoji zahraničního obchodu ČLR. Celkový import v r. 2017 dle oficiálních statistik z počátku roku 2018 hodnotově zvýšil o 14,2%, export o 10,8% (NBSC, 2018).

S ohledem na zmiňované propady vidíme v r. 2016 první pokles podílů ČLR na světovém obchodu od r. 1996, přesto figuruje nadále na pozici největšího světového exportéra zboží s 13,2% celkových exportů (2,1 bil. USD) a druhého největšího importéra (9,8%, 1,6 bil. USD) za USA. V případě obchodu komerčními službami obsazuje ČLR až 5. pozici u exportu (4,3%) a již 2. pozici u importu (9,6%; blíže viz WTO, 2017a, s. 102, 104).⁸

o dalších 30 tis. km, a spojit tak 80% nejvýznamnějších čínských měst, včetně projektů Peking-Hongkong-Taipei; Hohhot-Nanning; Peking-Kunming a další. O 30 tis. km by se měla rozšířit síť dálnic, plánována je i výstavba dalších 50 civilních letišť, rozvoj přetížených městských dopravních systémů i venkovské dopravy (State Council, 2016g).

⁸ Statistiky WTO (2017a, s. 102) sledují zvláště celní území Hongkongu (včetně vysokých reexportů vykazující podíl 3,2% světového exportu a 3,4% importu, tj. 6. a 7. pozice v r. 2016), Tchaj-wanu (1,8%, resp. 1,4%) a Macaa. V tomto měření navíc není EU-28 sledována jako celek, tj. není vyloučen vnitřní obchod v rámci EU.

Tabulka č. 1 » Vybrané ukazatele vývoje čínské ekonomiky, 2012–2018

Ukazatel	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Tempo růstu reálného HDP (%)	7,9	7,8	7,3	6,9	6,7	6,9	6,6
Běžný účet platební bilance (% HDP)	2,5	1,5	2,2	2,7	1,7	1,4	0,9
Tempo růstu hodnoty exportu (%)	9,2	8,9	4,4	-4,5	-7,2	11,4	10,0
Tempo růstu hodnoty importu (%)	5,2	7,7	1,1	-13,4	-4,5	16,0	13,9
Čisté přímé zahr. investice (% HDP)	2,1	2,3	1,4	0,6	-0,4	0,6	0,4

Pozn.: Pro rok 2018 jde o odhady hodnot.

Pramen: IMF (2017, s. 44), IMF (2018, s. 43, 44)

Tabulka č. 2 » Hlavní obchodní partneři Číny (obchod zbožím); rok 2017; v % celkového obchodu

Dovoz do Číny			Vývoz z Číny			Celkový obchod		
Pořadí	Země	Podíl	Pořadí	Země	Podíl	Pořadí	Země	Podíl
1.	EU28	13,4	1.	USA	19,0	1.	EU28	15,1
2.	Jižní Korea	9,7	2.	EU28	16,4	2.	USA	14,3
3.	Japonsko	9,0	3.	Hongkong	12,4	3.	Japonsko	7,4
4.	Tchaj-wan	8,5	4.	Japonsko	6,0	4.	Hongkong	7,0
5.	USA	8,5	5.	J. Korea	4,5	5.	J. Korea	6,8
6.	Austrálie	5,1	6.	Vietnam	3,2	6.	Tchaj-wan	4,8
7.	Brazílie	3,2	7.	Indie	3,0	7.	Austrálie	3,3
8.	Malajsie	3,0	8.	Singapur	2,0	8.	Vietnam	3,0
9.	Vietnam	2,8	9.	Tchaj-wan	1,9	9.	Malajsie	2,4
10.	Thajsko	2,3	10.	Rusko	1,9	10.	Brazílie	2,1

Pramen: EC (2018, s. 8)

Hlavními obchodními partnery Číny jsou země EU, USA, Hongkong, Japonsko, Jižní Korea a Tchaj-wan (tabulka č. 2).

Zajímavý je i vývoj čínských zahraničních investic, kde byl zaznamenán důležitý obrat. Čína se postupně dostala do pozice druhého největšího vývozce přímých zahraničních investic, přičemž objem vyvezených zahraničních investic již dnes převyšuje objem investic dovezených (UNCTAD, 2017). Silný nárůst je zřetelný právě u investic směřujících do zemí OBOR. Podle Státní rady (Sta-

te Council, 2016f) jen v r. 2015 vzrostly čínské přímé investice v zemích OBOR o 18,2% na 14,8 mld. USD a objem podepsaných kontraktů vzrostl o 7,4% na 92,6 mld. USD. Například v regionu Střední Asie jde, kromě rozvoje infrastruktury nebo těžebního průmyslu, i o investice do zemědělství a potravinářského průmyslu. Největší zájem čínských investorů přitahují však stále vyspělé trhy evropské a severoamerické, stále více jde o investice do technologických nebo telekomunikačních firem.

→ 4. Čínské dohody o volném obchodu

Do ledna 2018 Čína podepsala a uvedla v platnost 16 dohod o volném obchodu, řadu dalších dohod vyjednává, plánuje nebo zkoumá jejich proveditelnost (viz tabulka č. 3, s výjimkou dohody APTA, která fakticky není dohodou FTA). Na dohody o volném obchodu, resp. regionální ekonomickou integraci je čínskou vládou nahlíženo jako na důležitý prvek dalšího otevírání čínské ekonomiky i stimul po domácí reformy a další integraci do globální ekonomiky (MOFCOM, 2016). Regionální dohody přitom začala, oproti jiným významným ekonomikám, uzavírat relativně pozdě, a to po r. 2000. Mezi první patřila dohoda o volném obchodu zbožím se Sdružením národů jihovýchodní Asie (ASEAN) z r. 2002⁹ – viz dále.

Ve svých podkladech čínská vláda zdůrazňuje potřebu vzájemné liberalizace, vyváženého, win-win a inkluzivního obchodního a ekonomického systému (MOFCOM, 2016). Její cíle a motivy pro uzavírání integračních dohod jsou však velmi pragmatické a komplexní, nejde pouze o rozvoj obchodu a vzájemných investic, ale i o cíle politické, energetické a strategické, s ohledem na národní bezpečnost v širším slova smyslu. V případě dohod uzavřených s Chile, Pákistánem, Austrálií nebo Novým Zélandem hraje významnou roli snaha o zabezpečení stabilních energetických a surovinových dodávek, jde ale i o celkové zlepšení vztahů s partnery v FTA (Stuchlíková, 2010). Politické, bezpečnostně-strategické či energetické cíle jsou často skloňovány s ohledem na čínské aktivity v Africe, ne však v oficiálních vyjádřeních Pekingu. Ve formálních projevech nejvyšší vládní představitel (State Council, 2014) deklarují prohlubování spolupráce, např. v rámci FTA, v duchu strategie otevírání se světu, reformního směřování a mírového rozvoje, a to zejména na třech úro-

ních: (1) s tzv. major countries; (2) s rozvojovými a sousedními zeměmi; a (3) na multilaterální úrovni.

Do první skupiny jsou řazeny USA, Rusko nebo EU, u nichž je zmiňována snaha o udržení vzájemné důvěry, respektu či partnerství namísto soupeření za silné interakce, a především dodržení zásad win-win spolupráce. U Ruska je zvláště vyzdvihován význam obchodní spolupráce a koordinovaného postupu vůči regionálním záležitostem. Ve vztahu k EU Čína proklamuje strategickou úroveň vztahů a intenci nadále prohlubovat vzájemné zájmy. S rozvojovými a sousedními zeměmi je zdůrazňováno odhodlání prosazovat spravedlnost a vzájemně se podporovat v oblasti státních zájmů. Příkladem může být již zmiňovaná spolupráce s africkými zeměmi, v níž Čína klade důraz na společný rozvoj, s nímž souvisí podpora vzájemné spolupráce a důvěry, jež je pro oboustranný úspěch nezbytná. Doslova odmítá unilaterální výhodnost jakékoliv politické souvislosti poskytované podpory a trvá na principu kompromisu (State Council, 2014), přičemž definuje svou roli jako poskytovatele preferenčních půjček či půjček na budování infrastruktury s cílem pomoci africkým zemím na cestě transformace surovinové základny v budoucí diverzifikovaný, autonomní a udržitelný rozvoj. Na multilaterální úrovni označují sami čínští představitelé svou zemi jako obhájce a vykonavatele zásad multilateralismu prostřednictvím mezinárodních organizací, jejichž hlavním cílem má být udržení světového míru, bezpečnost, lidský rozvoj a poskytnutí platformy k diskuzi o globálních problémech.

Ne zcela vymezeným podnětem regionální integrace, ale spíše oblastí prostupující všechny zmíněné úrovně regionální spolupráce, je ideologické specifikum tzv. čínského snu, jež je používáno prezidentem Xi Jinpingem od roku 2013. Dle oficiální

⁹ Pokud odhlédneme od Asijsko-tichomořské obchodní dohody (Asia-Pacific Trade Agreement, APTA), dříve známé jako Bangkotská smlouva, k níž se Čína připojila v r. 2001. Tato nejstarší preferenční obchodní dohoda mezi rozvojovými zeměmi Asie a Tichomoří (podepsána v r. 1975) postupně snižovala cla u vybraných produktů, nedosáhla však prozatím úrovně oblasti volného obchodu. Členy jsou dnes Bangladéš, Čína, Indie, Laos, Jižní Korea a Srí Lanka, připojit by se mělo i Mongolsko (podrobněji viz UNESCAP, 2017).

Tabulka č. 3 » Integrační dohody Číny, leden 2018 (pořadí dle data podpisu)

Země	Název dohody v anglickém jazyce	Podpis	Platnost
APTA	<i>Asia Pacific Trade Agreement</i> (dříve Bangkok Agreement) Přistoupení Číny k APTA	31. 7. 1975 12. 4. 2001	17. 6. 1976 1. 1. 2002
ASEAN	<i>China-ASEAN Comprehensive Economic Cooperation Agreement</i> 2 dohody: FTA o obchodu zbožím a službami, CAFTA	4. 11. 2002 14. 1. 2007	1. 7. 2003 1. 7. 2007
Hongkong	<i>China-Hong Kong Closer Economic Partnership Agreement</i>	29. 6. 2003	1. 1. 2004
Macao	<i>China-Macao Closer Economic Partnership Agreement</i>	17. 10. 2003	1. 1. 2004
Chile	<i>China-Chile Free Trade Agreement</i>	18. 11. 2005	1. 10. 2006
Pákistán	<i>China-Pakistan Free Trade Agreement</i>	24. 11. 2006	1. 7. 2007
N. Zéland	<i>New Zealand-China Free Trade Agreement</i>	7. 4. 2008	1. 10. 2008
Singapur	<i>China-Singapur Free Trade Agreement</i>	23. 10. 2008	1. 1. 2009
Peru	<i>China-Peru Free Trade Agreement</i>	2008	1. 3. 2010
Kostarika	<i>Costa Rica-China Free Trade Agreement</i>	8. 4. 2010	1. 8. 2011
Tchaj-wan	<i>The Cross-Straits Economic Cooperation Framework Agreement (ECFA)</i>	19. 6. 2010	12. 9. 2010
Island	<i>Iceland-China Free Trade Agreement</i>	15. 4. 2013	1. 7. 2014
Švýcarsko	<i>Switzerland-China Free Trade Agreement</i>	6. 7. 2013	1. 7. 2014
Austrálie	<i>China-Australia Free Trade Agreement (ChAFTA)</i>	17. 6. 2015	20. 12. 2015
J. Korea	<i>China-Rep. of Korea Free Trade Agreement</i>	1. 6. 2015	20. 12. 2015
Gruzie	<i>China-Georgia Free Trade Agreement</i>	14. 5. 2017	1. 1. 2018
Maledivy	<i>China-Maldives Free Trade Agreement</i>	7. 12. 2017	2018
Dohody vyjednávané: Rada pro spolupráci arabských zemí Zálivu (GCC); Japonsko a Jižní Korea (trojstranná dohoda); Regionální ekonomické partnerství (RCEP); Srí Lanka; Mauricius; Izrael; Norsko, Moldavsko; rozšíření stávajících dohod s ASEAN, Pákistánem, Singapurem, Novým Zélandem a Chile Dohody plánované: Kolumbie, Fidži, Nepál, Papua Nová Guinea, Kanada, Indie, Mongolsko, rozšíření stávajících dohod s Peru, Chile a Švýcarskem, Stát Palestina			

Pozn.: Texty jednotlivých dohod lze dohledat na stránkách WTO nebo MOFCOM.
Pramen: vlastní zpracování na základě WTO (2017d), WTO (2016a), MOFCOM (2018)

dikce (Xinhua, 2017c) v sobě tento pojem inkorporuje, ve vztahu k zahraniční politice, snahu o dosažení všeobecného, mírového a stabilního rozvoje. Souběžně s opětovným pozvednutím čínského národa a posílením vlivu země v systému mezinárodních politických i ekonomických vztahů je cílem

Číny pomoci jiným zemím s jejich rozvojem při udržování rozvoje vlastního. V tomto ohledu je opět jako hlavní nástroj uváděn princip vzájemného prospěchu, resp. win-win spolupráce a sdílení rozvojových příležitostí. Lze se setkat také s pojmem diplomacie zaměřená na lidi, jejímž cílem

→ má být přičinění o příznivé vnější prostředí, jež může napomoci naplnění onoho snu. Vnější (mezinárodní) prostředí se v čase vyvíjí, proto Čína zdůrazňuje význam změn zahraniční politiky, které reagují na daný vývoj a s nimiž je třeba uvést do souladu strategický plán.

Připomeňme také, že z pohledu WTO jsou tzv. regionální integrační dohody (*Regional Trade Agreements*, RTAs; v podobě dohody o volném obchodu nebo celní unie) na základě článku XXIV a tzv. zmocňovací doložky Všeobecné dohody o clech a obchodu (*General Agreement on Tariffs and Trade*, GATT) a článku V Všeobecné dohody o obchodu službami (*General Agreement on Trade in Services*, GATS) výjimkami z mnohostranných pravidel obchodu. WTO jejich existenci akceptuje, pokud splňují podmínky uvedeného článku a jsou jí notifikovány. V posledních letech je ale možné znovu pozorovat diskusi o dopadech integračních dohod na mnohostranný obchodní systém, někteří členové WTO volají po větší transparentnosti při jejich uzavírání a kontrole, což je dáno i silným růstem počtu uzavíraných dohod (WTO, 2016b). Do června 2016, kdy sjednalo dohodu o ekonomickém partnerství s Japonskem, jediné Mongolsko nemělo uzavřenou žádnou podobnou dohodu. Od června tedy neexistuje členský stát WTO, který by neměl uzavřenou určitou dohodu RTA. K prosinci 2017 bylo v platnosti 284 RTAs mezi členy WTO (WTO, 2017d).

4.1 Regionální ekonomická partnerství Číny podél OBOR

Vize a akce přímo zmiňují záměr uzavírání dohod o volném obchodu podél Nové Hedvábné stezky, což se obecněji projevuje i v 13. pětiletém plánu. Už v dubnu 2015 byla zahájena studie proveditelnosti dohody FTA mezi ČLR a Gruzii a podepsáno memorandum o posilování vztahů na bázi OBOR, s cílem zvýšit vzájemný obchod, investice, ekonomickou a technologickou spolupráci i infrastrukturní propojení. Jednání o FTA pak začala v prosinci 2015 a ukončena byla podpisem dohody

v květnu 2017. U více jak 90 % vzájemného obchodu by měla být cla eliminována okamžitě po datu platnosti, zbývající cla do pěti let. FTA ale zahrnuje také ujednání o spolupráci v oblasti ochrany práv duševního vlastnictví, e-commerce nebo životního prostředí. Obchod s Gruzii je z pohledu ČLR prozatím minimální, v r. 2015 představoval celkový obrat jen 0,81 mld. USD (viz tabulka č. 4), čínské investice v Gruzii 0,53 mld. USD (2014). Na druhé straně pro Gruzii je ČLR zásadním obchodním i investičním partnerem, jehož význam navíc v čase roste (MOFCOM, 2015a; NBSC, 2016).

Dohoda s Gruzii je prvním konkrétním výsledkem ekonomické integrace v OBOR, zařadit sem lze i dohodu s Maledivami, podepsanou v r. 2017. I zde jde o partnera z pohledu ČLR ekonomicky nevýznamného. Na druhé straně ČLR se např. podílí na nejdůležitějších infrastrukturních projektech na Maledivách. Mnohem podstatnější jsou pro Čínu vztahy s uskupením ASEAN, s Pákistánem, Novým Zélandem a Singapurem, s nimiž uzavřela integrační dohody ještě před zahájením této iniciativy, v rámci své širší snahy o celkovou liberalizaci vnějších vztahů. Na programu jsou jednání i s dalšími zeměmi OBOR (viz tabulky č. 3 a 4), včetně zemí, které dnes oficiálně mezi partnery OBOR řazeny ještě nejsou, ale zájem o spolupráci projevují (Austrálie). Určitá nepřehlednost v klasifikaci zemí přitom vyplývá z prohlášení čínských představitelů, podle nichž je iniciativa otevřena všem zemím světa, bez ohledu na geografické hranice kontinentů (State Council, 2015b). Z tohoto pohledu mohou pod iniciativu OBOR patřit v budoucnu i některé jiné uzavřené dohody ČLR. V této podkapitole zmiňujeme ty s přímou vazbou na OBOR a další vybrané dohody, které jsou pro Čínu důležité a mohou mít vazby nepřímé.

Pro Čínu jsou, vedle EU a USA, zásadní ekonomické vazby s asijskými zeměmi. Vzhledem k celkovému obratu obchodu zbožím jde především o Hongkong, Japonsko, Jižní Koreu, Tchaj-wan, Vietnam, Malajsii a Thajsko (viz tabulky č. 2 a 4). Právě se Sdružením národů jihovýchodní Asie

(*The Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*)¹⁰ má Čína již velmi rozvinuté vztahy, které chce dále zesilovat a nově je řadí i pod OBOR, zejména námořní trasu. Se sdružením ASEAN Čína uzavřela po r. 2002 dohody o spolupráci v obchodu zbožím i službami, v r. 2009 i o investičních tocích. Dohoda o volném obchodu (China-ASEAN FTA, CAFTA) byla završena v r. 2010, kdy bylo téměř 95 % výrobků ve vzájemném obchodu osvobozeno od cel. Podle čínských zdrojů se zesílená spolupráce projevila mimo jiné v osminásobném nárůstu vzájemného obchodního obrátu (z 54,8 mld. USD v r. 2002 na 452,2 mld. USD v r. 2016) a šestinásobném nárůstu přímých investic (z celkové zásoby investic v rozsahu 30,1 mld. USD v r. 2002 na 183 mld. USD v květnu 2017; MOFCOM 2015b, State Council 2018a). ASEAN jako celek je pro Čínu třetím nejdůležitějším obchodním partnerem, dominantní roli v obchodu s ČLR přitom hrají Vietnam, Malajsie, Thajsko, Singapur a Indonésie. Jde o dynamické a důležité trhy, země dodávající Číně suroviny i zajímavé investiční příležitosti pro čínské firmy. Nejvíce Čína investuje v Singapuru a v Indonésii, stále více i ve slabších ekonomikách ASEAN, které disponují velkou zásobou levné pracovní síly (Laos, Myanmar, Kambodža i Vietnam), jíž se Číně přestává dostávat s ohledem na rychle rostoucí mzdy.

Jihovýchodní Asie má pro Čínu podstatný význam ale i z hlediska ekonomického, kromě rozsáhlého obchodu a investic jde o silné propojení výrobních sítí a dodavatelských řetězců mezi zeměmi (Vlčková, 2017)¹¹, z hlediska geopolitického i strategického. V srpnu 2016 čínský ministr obchodu Gao Hucheng na setkání ASEAN v Laosu

také zdůraznil potřebu budovat východoasijskou infrastrukturu a přesunout se na další úroveň vzájemných vztahů, s cílem zdvojnásobit vzájemný obchod do r. 2020. Usnadnit obchod a komunikaci v rámci dodavatelských řetězců by měly i projekty typu *Asia-Pacific Model E-port Network* (APMEN), založené na aktivním sdílení znalostí, zkušeností a nových postřehů prostřednictvím budované IT infrastruktury a služeb mezi tzv. E-ports. Na 19. summitu v září 2016 k 25. výročí oficiálních vztahů mezi ČLR a ASEAN premiér Li apeloval na další posilování ekonomického prvku partnerství, a to v reakci na napětí v Jihočínském moři, podobně i v listopadu 2017 (State Council, 2016c; State Council, 2016d).

Čína vyjednala nebo vyjednává separátně i s jednotlivými státy ASEAN (viz Singapur), čímž může částečně narušovat integritu tohoto uskupení. V tomto ohledu se ale přístup neliší např. od Japonska. Zajímavá proto může být i nová spolupráce v rámci *Lancang-Mekong Cooperation*. V lednu 2018 proběhlo druhé setkání lídrů v rámci tohoto nového partnerství Číny a pěti zemí podél řeky Mekong¹² (Kambodža, Laos, Myanmar, Thajsko a Vietnam). Vzájemný obchod dosáhl v r. 2015 hodnoty 194 mld. USD (zejména díky obchodu s Thajskem a Vietnamem). Čína přislíbila značné finanční zdroje s cílem podpořit spolupráci s uvedenými zeměmi, včetně uvolnění prostředků na půjčky (až 1,54 mld. USD) a úvěrové linky, na podporu pro malé a středně-velké projekty v partnerských zemích i na vládní stipendia a vzdělávací projekty a rozvoj konektivity v regionu, a to i ve vazbě na OBOR (State Council, 2016d). Pod *Lancang-Mekong Cooperation* spadají už zahájené pro-

¹⁰ ASEAN byl založen v r. 1967, v r. 2017 tedy slavil 50 let své existence. Členskými státy jsou: (1) Sultanát Brunej; (2) Filipíny; (3) Indonésie; (4) Kambodža; (5) Laos; (6) Malajsie; (7) Myanmar; (8) Singapur; (9) Thajsko; a (10) Vietnam (podrobněji k tomuto uskupení viz např. Hnát a Stuchlíková, 2012).

¹¹ Čína se podílí zhruba 15% na celkovém obchodu zemí ASEAN, jehož je největším obchodním partnerem. ASEAN pak zaujímá takřka 12% podíl na čínském zahraničním obchodu. V roce 2015 dosahovala hodnota čínského exportu do zemí tohoto uskupení 277 mld. USD, importu pak 194 mld. USD (ASEAN, 2016; NBSC, 2016).

¹² Premiér Li navrhl vytvoření této platformy v listopadu 2014, na 17. setkání China-ASEAN. V listopadu 2015 proběhlo první setkání ministrů zahraničních věcí v Jinghongu (čínská provincie Yunnan). Řeka Mekong má být symbolem spolupráce a sdílených hodnot. Mekong pramení v horách Tangula, v čínské provincii Qinghai (pod jménem Lancang), dále protéká Tibetem a Yunnanem. Za hranicemi Číny je řeka známá již jako Mekong, protéká Kambodžou, Laosem, Thajskem, Myanmarem a Vietnamem do Jihočínského moře.

→ **Tabulka č. 4 » Země OBOR — typ dohody s Čínou (k lednu 2018) a vzájemné obchodní toky (v % z celkového exportu/importu ČLR, za r. 2016)**

	Země	Integrační dohoda	Export (%)	Import (%)
1	Afghánistán	–	0,02	0,00
2	Albánie	–	0,02	0,01
3	Arménie	–	0,01	0,02
4	Ázerbájdžán	–	0,02	0,03
5	Bahrajn	<i>Vyj. s GCC</i>	0,04	0,00
6	Bangladéš	APTA	0,68	0,05
7	Bělorusko	–	0,05	0,03
8	Bhútán	–	0,00	0,00
9	Bosna a Hercegovina	–	0,00	0,00
10	Brunej	ASEAN-ČLR, <i>vyj. RCEP</i>	0,02	0,01
11	Bulharsko	–	0,05	0,04
12	Černá Hora	–	0,01	0,00
13	Česká republika	–	0,38	0,19
14	Egypt	–	0,50	0,03
15	Estonsko	–	0,05	0,01
16	Etiopie	–	0,15	0,03
17	Filipíny	ASEAN-ČLR, <i>vyj. RCEP</i>	1,42	1,10
18	Gruzie	FTA	0,04	0,00
19	Chorvatsko	–	0,05	0,01
20	Indie	APTA, <i>vyj. RCEP, plán. FTA</i>	2,78	0,74
21	Indonésie	ASEAN-ČLR, <i>vyj. RCEP</i>	1,53	1,35
22	Irák	–	0,36	0,67
23	Írán	–	0,78	0,93
24	Izrael	<i>vyj. FTA</i>	0,39	0,20
25	Japonsko	<i>vyj. RCEP, Jižní Korea a Čína</i>	6,16	9,17
26	Jemen	–	0,08	0,01
27	JAR	–	0,61	1,40
28	Jižní Korea	FTA, APTA, <i>vyj. RCEP, Japonsko a Čína</i>	4,47	10,01
29	Jordánsko	–	0,14	0,01
30	Kambodža	ASEAN-ČLR, <i>vyj. RCEP</i>	0,19	0,05
31	Katar	<i>Vyj. s GCC</i>	0,07	0,25
32	Kazachstán	–	0,40	0,30
33	Kuvajt	<i>Vyj. s GCC</i>	0,14	0,40
34	Kyrgyzstán	–	0,27	0,00
35	Laos	APTA, ASEAN-ČLR, <i>vyj. RCEP</i>	0,05	0,09
36	Libanon	–	0,10	0,00

Tabulka č. 4 » (pokračování)

	Země	Integrační dohoda	Export (%)	Import (%)
37	Litva	–	0,06	0,01
38	Lotyšsko	–	0,05	0,01
39	Maďarsko	–	0,26	0,22
40	Makedonie	–	0,00	0,00
41	Malajsie	ASEAN-ČLR, vyj. RCEP	1,80	3,10
42	Maledivy	FTA	0,02	0,00
43	Moldavsko	plán. FTA	0,00	0,00
44	Mongolsko	APTA, plán. FTA	0,05	0,23
45	Myanmar	CECA, vyj. RCEP	0,39	0,26
46	Nepál	plán. FTA	0,04	0,00
47	Nový Zéland	FTA, vyj. RCEP	0,23	0,45
48	Omán	vyj. s GCC	0,10	0,76
49	Pákistán	FTA	0,82	0,12
50	Palestina	plán. FTA	0,00	0,00
51	Polsko	–	0,72	0,16
52	Rumunsko	–	0,16	0,09
53	Rusko	–	1,78	2,03
54	Saudská Arábie	vyj. s GCC	0,89	1,49
55	Singapur	ASEAN-ČLR, vyj. RCEP	2,12	1,64
56	Slovensko	–	0,14	0,15
57	Slovinsko	–	0,11	0,03
58	SAE	vyj. s GCC	1,43	0,63
59	Srbsko	–	0,02	0,01
60	Srí Lanka	APTA, vyj. FTA	0,20	0,02
61	Sýrie	–	0,04	0,00
62	Tádžikistán	–	0,08	0,00
63	Thajsko	ASEAN-ČLR, vyj. RCEP	1,77	2,43
64	Turecko	–	0,80	0,18
65	Turkmenistán	–	0,02	0,35
66	Ukrajina	–	0,20	0,16
67	Uzbekistán	–	0,10	0,10
68	Vietnam	ASEAN-ČLR, vyj. RCEP	2,91	2,34
Celkem			39,34	44,11

Pozn. 1: GCC — Rada pro spolupráci arabských zemí Zálivu (*Gulf Cooperation Council*), RCEP — Regionální ekonomické partnerství (*Regional Comprehensive Economic Partnership*)

Pozn. 2: Dohody vyjednávané („vyj.“) nebo plánované („plán.“) označeny kurzívou

Pozn. 3: Světlemodrou barvou označeny ty země, jejichž podíl na celkovém exportu nebo importu Číny dosahuje alespoň 1 %

Pramen: vlastní zpracování na základě WTO (2017d), WTO (2017e), WTO (2016a), MOFCOM (2018), WITS (2017)

→ jekty, např. budování dálnice Kunming-Bangkok, železnice Čína-Thajsko nebo Čína-Laos, Long Giang průmyslový park ve Vietnamu (zainvestovaný Čínou) apod. (State Council, 2016e).

Zmiňovaná dohoda s Pákistánem, která je v platnosti už od r. 2007, také liberalizuje nejen obchod zbožím, ale i investiční toky. Základem této spolupráce je převážně obchod se surovinami a rozvoj těžby (zejména zinku a olova) v Pákistánu. V rámci OBOR zde Čína buduje i významný ekonomický koridor, který sdružuje celou řadu infrastrukturních a energetických projektů (viz část 2). Nový Zéland byl první vyspělou zemí, která s Čínou uzavřela dohodu o volném obchodu (v platnosti od r. 2008), což vnímá zdejší vláda jako svou konkurenční výhodu a partnerství hodnotí pozitivně (MFAT, 2017). Od r. 2017 jsou vyjednávány další oblasti liberalizace vzájemných vztahů (*FTA Upgrade*) a Nový Zéland projevil zájem i o bližší spolupráci v OBOR (State Council, 2017). V září 2014 započala bilaterální jednání mezi Čínou a Srí Lankou, směřující k všeobecné FTA pokrývající obchod zbožím i službami, dále investiční, ekonomickou či technologickou výměnu. Zatímco jednání o této dohodě na začátku r. 2018 ještě nejsou ukončena, v případě dohody s Maldivami již ke shodě o zavedení nulového celního zatížení pro obchod zbožím a zpřístupnění trhu se službami došlo. S Izraelem byla jednání zahájena v březnu 2016, a to o dohodě s širším pokrytím (liberalizace obchodu zbožím i službami, pohybu osob, technické spolupráce, e-commerce či otázky řešení sporů). Zajímavé je, že v listopadu 2017 se dohodla Čína na zpracování studie proveditelnosti před jednáním o FTA i se Státem Palestina. Zde také dochází k dynamickému nárůstu vzájemných ekonomických vazeb (MOFCOM, 2018). V prosinci 2017 bylo zahájeno jednání o dohodě s Moldavskem, Čína v současné době zkoumá rovněž poten-

ciál dohod s Nepálem nebo regionem Bengálska (MOFCOM, 2018).

V říjnu 2017 bylo dosaženo shody na podobě dohody FTA s Euroasijskou hospodářskou unií (*Eurasian Economic Union*, EEU), která patří mezi nejnovější integrační uskupení (platnost od r. 2015), klíčovou roli zde přitom hraje Rusko a země SNS (Bělorusko, Kazachstán, Arménie a Kyrgyzstán).¹³ Všechny zapojené země podporují iniciativu OBOR a nová FTA má být také projevem této spolupráce (MOFCOM, 2017b).

S Jižní Koreou, která je jedním z pěti nejdůležitějších obchodních a investičních partnerů Číny, ČLR začala realizovat FTA v r. 2015. Před podpisem dohody se pohybovaly celní tarify ve vzájemném obchodu mezi 10–20 %, jejich postupná eliminace by se proto měla odrazit v dalším nárůstu ekonomických toků. Čínské společnosti v Koreji investují do oborů spotřebních i do pokročilejších, po r. 2015 zejména do telekomunikací, IT a elektroniky. Jižní Korea patří mezi globálně nejvýznamnější inovátory, vykazuje vysoké výdaje na vědu a výzkum i skvělé výsledky v mnoha oborech, čímž je pro Čínu velmi atraktivní. Pro Koreu jsou důležití rovněž čínští turisté, jejichž počet se v poslední dekádě silně zvyšuje, a to až k 6 mil. ročně. To se odráží mj. i v rostoucím zájmu čínských investorů o nákupy půdy a zařízení cestovního ruchu v zemi (KPMG, 2016, s. 29; WTO, 2017c).

Co se týče korejského zapojení v OBOR, zajímavou roli zde hraje vlastní korejská *Euroasia Initiative*, jež byla ohlášena souběžně s čínským programem a jež si s ním v mnoha bodech konkuruje, zejména z pohledu snahy o zaujetí dominantní pozice nejen ve východní Asii. Někteří autoři (HK-TDC, 2017) již přesto zařazují Jižní Koreu mezi země participující na OBOR, přičemž jedním z důvodů je i jihokorejská účast na *Belt and Road Forum* v Pekingu v květnu 2017. Ještě před touto udá-

¹³ Myšlenka na založení EEA se objevila už na začátku 90. let. Unie by měla být otevřená i dalším zemím mimo region, přičemž jde o hlubší spolupráci, založenou na dosavadní celní unii mezi členskými zeměmi. Ta je prohloubena o spolupráci a další liberalizaci pohybu služeb, kapitálu a pracovních sil, včetně koordinace hospodářských politik. Podrobnější informace přináší oficiální internetové stránky EEA.

*Na podzim roku 2013 prezident Xi Jinping při svých návštěvách Kazachstánu a Indonésie ohlásil, že Čína by chtěla zahájit projekt navazující na starodáv-
né obchodní cesty (...), známou i pod termínem Pás a Stezka (One Belt, One
Road). Participující země představují zhruba 70 % světové populace, ovládají
75 % všech energetických zdrojů a tvoří více než čtvrtinu světového HDP. OBOR
je tak v současnosti jednou z nejvýznamnějších čínských iniciativ, jejíž váhu
potvrzují i projevy a komentáře čelních představitelů zúčastněných zemí i ve-
dení Komunistické strany ČLR a především pevné etablování OBOR v 13. pěti-
letém plánu ČLR.*

lostí se vyjádřil vedoucí jihokorejské delegace Park Byeong-seug o OBOR jakožto platformě, jež poskytne nejen Jižní Koreji nové zdroje růstu a jíž se ze strany nové jihokorejské vlády dostane aktivní podpory. V této souvislosti podmínil úspěšné dokončení předsevzatých cílů iniciativy protažením pomyslné stezky až ke Korejskému poloostrovu, tedy nejvýchodnější části Eurasie (Xinhua, 2017b).

I trojstranné jednání o dohodě FTA s Jižní Koreou a Japonskem je považováno čínskou vládou za významné, a to i s ohledem na vzájemnou provázanost a jistou komplementaritu těchto ekonomik v rámci dodavatelských řetězců regionu (MOFCOM, 2016). Japonsko se rovněž prostřednictvím generálního tajemníka vládnoucí Liberální demokratické strany zúčastnilo zmiňovaného fóra v Pekingu v r. 2017. Svůj zájem participovat na OBOR artikuluje i nadále, například v červnu 2017 potvrdil premiér Abe, že je Japonsko připraveno rozšířit spolupráci v rámci čínské iniciativy Pás a Stezka (EAF, 2017). Jedná se o významný posun v přístupu k čínským iniciativám – ať již OBOR či AIIB. Dosud byl patrný odstup Japonska v obavě z ohrožení budované pozice v Asii, např. prostřednictvím Asijské rozvojové banky (Asian Development Bank, ADB), i z důvodu teritoriálních a dlou-

hodobých politických sporů s ČLR. Pro budoucí vývoj spolupráce Čína-Jižní Korea a Čína-Japonsko, resp. její tripartitní formy, a konkrétní podobu participace na OBOR bude rozhodující pozice Číny v řešení napětí na Korejském poloostrově.

Pokud budeme sledovat další země, které vyjádřily zájem účastnit se OBOR (viz první část), pak v r. 2015 byla uzavřena FTA s Austrálií (ChAFTA), pro niž je ČLR rovněž nejdůležitějším obchodním partnerem, a to zejména v obchodu zemědělskými produkty, nerostnými surovinami a službami, a jedním z nejdůležitějších investorů. Již před vstupem ChAFTA v platnost silně rostl zájem čínských investorů o australskou zemědělskou produkci i zpracovatelské kapacity, spotřebitelské sektory nebo nemovitosti. Austrálie v souvislosti s OBOR vykazuje od r. 2016 statut neoficiálního partnera a případné začlenění některých realizovaných projektů pod iniciativu je otázkou dalších negociací.

V Asii má pro Čínu význam i účast v Šanghajské organizaci pro spolupráci (*Shanghai Cooperation Organisation*, SCO), která je eurasijskou platformou pro spolupráci v oblasti politické, bezpečnostní, výrobní, finanční i sociální, má zlepšovat i konektivitu mezi partnerskými zeměmi.¹⁴ Čína je →

¹⁴ Dalšími členy jsou Kyrgyzstán, Tádžikistán, Uzbekistán, v červnu 2016 zahájily formální proces přistoupení k SCO i Indie a Pákistán. Mezi pozorovateli figurují Afghánistán, Indie, Irán, Pákistán, Mongolsko i Bělorusko. Dalšími partnery jsou Turecko, Srí Lanka, Ázerbájdžán, Arménie, Kambodža nebo Nepál. SCO byla založena v r. 2001, v návaznosti na dosavadní uskupení *Shanghai Five* (z r. 1996). Podrobnější informace přináší oficiální internetové stránky SCO.

→ zdaleka největší ekonomikou uskupení, následuje ji Rusko a Kazachstán. Na summitu v prosinci 2015 čínský premiér Li pak navrhoval další rozvoj spolupráce v šesti oblastech, které jsou v souladu s OBOR (State Council, 2015a). Vytvoření případné FTA zde prozatím není na pořadu dne, i když jej navrhoval např. už v r. 2003 čínský prezident Wen Jiabao, nicméně čínská strana otevřela diskusi o unii v oblasti e-commerce.

Regionální ekonomické partnerství (*Regional Economic Partnership*, RCEP) je jedním z novějších projektů, o němž začaly státy ASEAN, jež mají v uskupení ústřední roli, Čína, Japonsko, Jižní Korea, Austrálie, Nový Zéland a Indie vyjednávat v r. 2012. V květnu 2017 proběhlo už 18. kolo vyjednávání, která se netýkají pouze obchodu zbožím a službami, ale také investičních toků nebo elektronického obchodování. Jde o poměrně rozsáhlý a ekonomicky významný celek, který může být vnímán jako konkurenční uskupení ve vztahu k Transpacifickému partnerství¹⁵ nebo dohodě TTIP mezi EU a USA¹⁶. S ohledem na členské země a jejich přístup k OBOR by i zde mohlo dojít k propojení spolupráce.

S Evropskou unií nepatří vyjednávání dohody o volném obchodu mezi aktuální témata, a to i přes zásadní význam a rozsah ekonomického partnerství EU-Čína. EU28 byla v r. 2016 nejdůležitějším obchodním partnerem Číny, podstatně jsou i investiční a jiné toky. Od r. 2013 je vyjednávana ovšem investiční dohoda, která by měla posílit vzájemné investice, zaručit oboustranně nediskrimi-

nační přístup k investorům, větší transparentnost v povolovacích procedurách, vyšší míru ochrany investorů i ošetřit pravidla environmentální a pracovní-právní ve vztahu k zahraničním investicím (EC, 2016). Případné uzavření dohod o volném obchodu se členskými státy EU, které projeví zájem o zapojení do OBOR, samozřejmě není možné, protože země EU musí respektovat pravidla obchodu a společná jednání o vnějších obchodních dohodách v rámci Společné obchodní politiky. Dodejme, že spolupráce Číny s EU probíhá také na vícestranné úrovni, na institucionalizované platformě mezi Evropou a Asií (*Asia-Europe Meeting*, ASEM). Premiér Li Keqiang např. na 10. summitu ASEM¹⁷ v italském Milánu (2014) propagoval kulturní výměnu a sociální rozvoj, zvýšení konektivity, obchodu a investic v partnerských zemích, stejně jako otázky míru, bezpečnosti a stability na obou kontinentech. Ve svém projevu mluvil o potřebě nové vize pro ASEM, o nových impulzech spolupráce i o potřebě silnější veřejné podpory asijsko-evropské spolupráce. Zmínil se i o potřebě praktičtější formy spolupráce zemí ASEM, zejména co se týká další liberalizace euro-asijského trhu i spolupráce v boji proti klimatické změně, v oblasti inovací a rozvoje nových průmyslových odvětví (State Council, 2016b). Vazba na OBOR se zdá být v rámci ASEM logickou, s ohledem na jejich prolínající se cíle.

Nepřímo se k OBOR může vázat i širší partnerství v rámci preferenční dohody v Asijsko-tichomořské hospodářské spolupráci (*Asia-Pacific Eco-*

¹⁵ Dohoda o Transpacifickém partnerství (*Trans-Pacific Partnership*, TPP) byla podepsána v únoru 2016, s cílem podpořit obchod a ekonomický růst ve 12 ekonomikách podél Pacifiku, Čína ovšem nebyla do TPP přizvána. Čínské autority neočekávaly negativní dopad na čínský zahraniční obchod, v hodnocení TPP byly zdrženlivé. Příp. negativní dopady TPP měly být menší i díky dohodám, které uzavírá Čína s jednotlivými členy TPP. Kromě standardních ekonomických přínosů USA otevřeně deklarovaly i strategický význam TPP, tedy jako cestu pro udržení a zvýšení vlivu v Asii. Po nástupu D. Trumpa do prezidentského úřadu v USA je nicméně další osud TPP nejasný, oficiálně USA od TPP odstoupily.

¹⁶ USA se nezapojily do procesu zakládání AIB, která údajně narušuje již dohodnuté struktury globální governance. Naopak pro financování infrastrukturálních a jiných projektů v regionu preferují již existující ADB a financování skrze skupinu Světové banky. Zatímco ADB je vedena především Japonskem, ve skupině Světové banky mají prioritní úlohu právě USA. Bez zájmovosti ani není, že USA již v r. 2011 navrhovaly iniciativu s podobným názvem jako u OBOR (*New Silk Road Initiative*, NSRI) s cílem pomoci rozvoji Afghánistánu po odchodu americké armády ze země, stejně tak rozvoji Střední Asie, včetně projektů na podporu energetické a dopravní infrastruktury v regionu.

¹⁷ První summit ASEM byl uspořádán v r. 1996, v thajském Bangkoku, za účasti zemí ASEAN, Číny, Japonska, Jižní Koreje a Evropské komise. V r. 2017 měl ASEM už 53 členů. Podrobnější informace přináší oficiální internetové stránky ASEM.

nomic Cooperation, APEC), která nepatří mezi nové integrační aktivity.¹⁸ V r. 2014 bylo ovšem v Pekingu navrženo urychlení jednání o FTA v rámci tohoto uskupení (*Asia Pacific Free Trade Area*, APFTA), jež je prozatím ve fázi analyzování. Do konce r. 2016 měla být přijata společná strategie s konkrétními návrhy jednání (MOFCOM, 2016). Dosud však nebylo na tato prohlášení navázáno konkrétními kroky. Některé z 21 členských zemí APEC jsou zároveň členy ASEAN a jiných uskupení, patří tedy i mezi partnery Číny v OBOR.

5. Závěr

Autoři statě si kladli za cíl představit iniciativu Nová Hedvábná stezka (příp. OBOR), resp. přiblížit čtenáři jednu z jejích dimenzí, a sice usnadňování vzájemného obchodu a investičních toků mezi zúčastněnými zeměmi, s důrazem na postup v regionální ekonomické integraci. Participující země představují zhruba 70 % světové populace, ovládají 75 % všech energetických zdrojů a tvoří více než čtvrtinu světového HDP. OBOR je tak v současnosti jednou z nejvýznamnějších čínských iniciativ, jejíž váhu potvrzují i projevy a komentáře čelních představitelů zúčastněných zemí i vedení Komunistické strany ČLR a především pevné etablování OBOR v 13. pětiletém plánu ČLR. Novou Hedvábnou stezku s 13. plánem spojuje snaha o liberalizaci, rozvoj trhu, udržitelnost a vyšší transparentnost ekonomických procesů či o více-sektorovou integraci a vzestup v hodnotovém řetězci, tj. přechod od kvantity ke kvalitě založené na technologiích atp.

Vyjma ekonomických koridorů, v nichž jsou sdruženy projekty spíše fyzické a energetické infrastruktury, již vznikly v rámci OBOR i konkrétní instituce (zejména finančního rázu), např. Asijská infrastrukturní a investiční banka či *Silk Road*

Fund. Důležité pilíře současné čínské zahraničně-obchodní politiky však představují dohody o volném obchodu, jež dále podněcují otevírání čínské ekonomiky. Navzdory tomu, že Čína zahájila proces navazování regionálních partnerství relativně se zpožděním, má dnes v platnosti 16 dohod FTA a řada dalších je v procesu vyjednávání nebo přípravy. Motivy Číny lze považovat za komplexní a pragmatické, mísí se zde cíle ekonomické, politické, strategicko-bezpečnostní i energetické (dohody s Chile, Pákistánem, Austrálií a Novým Zélandem). Pod vlivem OBOR byly uzavřeny evidentně dohody s Gruzii a Maledivami, zatímco např. dohody se sdružením ASEAN, Pákistánem a jinými zeměmi vznikaly ještě před ohlášením iniciativy. Existence OBOR se prolíná s o něco nižší zřetelností i do spolupráce v rámci *Lancang-Mekong Cooperation*, Šanghajske organizace pro spolupráci či ASEM. Tato nejasnost je podpořena neurčitým vymezením OBOR jakožto iniciativy otevřené všem zemím světa.

Záměr podílet se na OBOR artikuloval v poslední době např. Nový Zéland, Jižní Korea nebo Japonsko, přičemž lze očekávat, že případná participace by se promítla také do probíhajících jednání o nových či aktualizovaných FTAs s Čínou. Austrálie v tomto ohledu volí prozatím cestu neoficiálního partnerství. Čína již v duchu OBOR vyjednává rovněž o FTAs se Srí Lankou či Izraelem; pro případné FTAs s Moldavskem, Nepálem nebo Papua-Novou Guineou jsou v současnosti realizovány studie proveditelnosti.

Čína v přístupu k regionální ekonomické integraci tedy stále více akcentuje cíle a vize OBOR a otevírá svou ekonomiku s příslibem vzájemně výhodné spolupráce. Dá se očekávat, že Čína bude v tomto ohledu své úsilí dále rozvíjet a intenzifikovat, a to s všeobecnou platností, resp. bez zásadního zaměření na vybraný region. →

¹⁸ APEC byl založen v r. 1989, zaměřuje se především na rozvoj obchodní a investiční spolupráce či podporu mezilidské výměny skrze zjednodušení celních procedur, synchronizaci standardů a regulatorních systémů nebo usnadňování pohybu osob mezi zúčastněnými zeměmi. V konkrétních projektech se věnuje například digitalizaci a všeobecné podpoře rurálních oblastí, implementaci energeticky šetrných a udržitelných projektů. Formálně se jedná o regionální hospodářské fórum, jež se opírá o rostoucí vzájemnou závislost mezi zeměmi Asie a Tichomoří. Podrobnější informace přináší oficiální internetové stránky APEC.

→ LITERATURA A PRAMENY

- [1] AFRIDI, M. K., KHALID, I.: The politics of interdependence: A case of China-Pakistan economic corridor. *South Asian Studies*, 2016, 31(2), pp. 277–290.
- [2] AIIB: *Who We Are*. Beijing: Asian Infrastructure Investment Bank, 2017. [on-line]. [cit. 2017-09-23]. Available from: <www.aiib.org/en/about-aiib/index.html>.
- [3] ASEAN: *External Trade Statistics*. Jakarta: The Association of Southeast Asian Nations, 2016. [on-line]. [cit. 2017-08-18]. Available from: <http://asean.org/?static_post=external-trade-statistics-3>.
- [4] EAF: Japan opens the way to cooperation on China's Belt and Road Initiative. *East Asia Forum*, 2017. [on-line]. [cit. 2017-07-14]. Available from: <www.eastasiaforum.org/2017/07/japan-opens-the-way-to-cooperation-on-chinas-belt-and-road-initiative>.
- [5] EC: *EU and China Agree on Scope of the Future Investment Deal*. Brussels: European Commission, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-02]. Available from: <<http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1435>>.
- [6] EC: *European Union, Trade in Goods with China*. Brussels: European Commission, 2018. [on-line]. [cit. 2018-09-02]. Available from: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113366.pdf>.
- [7] EP: *One Belt, One Road (OBOR): China's Regional Integration Initiative*. Brussels: European Parliament, 2016. [on-line]. [cit. 2017-11-10]. Available from: <[www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586608/EPRS_BRI\(2016\)586608_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586608/EPRS_BRI(2016)586608_EN.pdf)>.
- [8] GARCÍA-HERRERO, A., XU, J.: *China's Belt and Road Initiative: Can Europe Expect Trade Gains?* Brussels: Bruegel, 2016. [on-line]. [cit. 2017-07-14]. Available from: <<http://bruegel.org/2016/09/chinas-belt-and-road-initiative-can-europe-expect-trade-gains/>>.
- [9] GARLICK, J. A. (2017a): Can China's Belt and Road Initiative successfully lead to a new Eurasian economic zone? *All China Review*, 2017, 4–5, pp. 32–35,
- [10] GARLICK, J. A. (2017b): If you can't beat 'em, join 'em. Shaping India's response to China's Belt and Road gambit. *China Report*, 2017, 53(2), pp. 143–157,
- [11] HÁLA, M.: Evropa se rozpadá, Eurasie sílí. *Sinopsis*, 2016. [on-line]. [cit. 2017-07-14]. Dostupné z: <<https://sinopsis.cz/evropa-se-rozpada-eurasie-sili/>>.
- [12] HE, A.: Silk Road connects China to the world. *China Daily*, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-20]. Available from: <http://usa.chinadaily.com.cn/us/2015-03/31/content_19965235.htm>.
- [13] HKTDC: *The Belt and Road Initiative*. Hong-Kong: Hong Kong Trade Development Council, 2017. [on-line]. [cit. 2017-12-14]. Available from: <<http://china-trade-research.hktdc.com/business-news/article/One-Belt-One-Road/The-Belt-and-Road-Initiative/obor/en/1/1X000000/1X0A36B7.htm>>.
- [14] HNÁT, P., STUHLÍKOVÁ, Z.: ASEAN at 45: assessing results of economic integration of South East Nations. *Zovnišnja trgovlja: ekonomika, finansi, pravo*, 2012, roč. 65(6), pp. 39–44.
- [15] HUSSAIN, J.: China Pakistan economic corridor. *Defence Journal*, 2016, 19(6), pp. 13–21.
- [16] CHINA DAILY: Direct flights link China with 43 Belt and Road countries. *China Daily*, 2017. [on-line]. [cit. 2017-11-10]. Available from: <www.chinadaily.com.cn/beltandroadinitiative/2017-05/16/content_29373843.htm>.
- [17] IMF: *People's Republic Of China 2017 Article IV Consultation, Country Report No. 17/247*. Washington: International Monetary Fund, 2017. [on-line]. [cit. 2017-07-14]. Available from: <www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2017/08/15/People-s-Republic-of-China-2017-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-45170>.

- [18] IMF: *People's Republic Of China 2018 Article IV Consultation, Country Report No. 18/240*. Washington: International Monetary Fund, 2018. [on-line]. [cit. 2018-09-06]. Available from: <www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2018/07/25/Peoples-Republic-of-China-2018-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-Staff-46121>.
- [19] KOPECKÝ, V. et al.: *Nová Hedvábná cesta: výzvy a příležitosti*. Praha: Asociace pro mezinárodní otázky, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-08]. Dostupné z: <www.amo.cz/wp-content/uploads/2016/03/amo-cz_RP_1_2016_web.pdf>.
- [20] KPMG: *China Outlook 2016*. [on-line]. Beijing: KPMG Global China Practice, 2016. [cit. 2017-09-20]. Available from: <<https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/03/china-outlook-2016.pdf>>.
- [21] LEE, J. Y., KIM, H. J.: One Belt One Road Initiative and its implications for the global economy. *Journal of International Logistics and Trade*, 2017, 15(1), pp. 8-9.
- [22] LOMOVÁ, O.: ČSSD dělá z České republiky figurku v čínské propagandě. *Deník Referendum*, 2017. [on-line]. [cit. 2017-12-14]. Dostupné z: <<http://denikreferendum.cz/clanek/25744-cssd-dela-z-ceske-republiky-figurku-v-cinske-propagande>>.
- [23] LU, J.: The 21st century maritime Silk Road and China-ASEAN industry cooperation. *International Journal of China Studies*, 2016, 7(3), pp. 375-389.
- [24] MCKINSEY: *One Belt and One Road: Connecting China and the World*. New York: McKinsey and Company, 2016. [on-line]. [cit. 2017-12-14]. Available from: <www.mckinsey.com/industries/capital-projects-and-infrastructure/our-insights/one-belt-and-one-road-connecting-china-and-the-world>.
- [25] MFAT: *NZ-China FTA Upgrade. New Zealand Foreign Affairs and Trade*. Wellington: The Ministry of Foreign Affairs and Trade, 2017. [on-line]. [cit. 2017-11-10]. Available from: <www.mfat.govt.nz/en/trade/free-trade-agreements/free-trade-agreements-in-force/nz-china-free-trade-agreement/>.
- [26] MOFCOM (2015a): *China Launches Feasible Studies on Free Trade Agreement Negotiations with Georgia, Signs Cooperation Document on Jointly Building Silk Road Economic Belt*. Beijing: Ministry of Commerce of People's Republic of China, 2015. [on-line]. [cit. 2017-09-08]. Available from: <http://fta.mofcom.gov.cn/enarticle/chinageorgiaen/chinageorgiaennews/201504/21398_1.html>.
- [27] MOFCOM (2015b): *Gao Hucheng Is Interviewed by the Xinhua News Agency on the Successful Signing of the China-ASEAN FTA Upgrading Protocol*. Beijing: Ministry of Commerce of People's Republic of China, 2015. [on-line]. [cit. 2017-09-08]. Available from: <http://fta.mofcom.gov.cn/enarticle/chinadmen/endmnews/201512/29597_1.html>.
- [28] MOFCOM: *Accelerate the Implementation of the Free Trade Area Strategy and Construct a New Open Economic System*. Beijing: Ministry of Commerce of People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-08]. Available from: <http://fta.mofcom.gov.cn/enarticle/enrelease/201603/31157_1.html>.
- [29] MOFCOM (2017a): *13th Five-Year Plan for the Development of Foreign Trade Issued by MOFCOM*. Beijing: Ministry of Commerce of People's Republic of China, 2017. [on-line]. [cit. 2017-12-14]. Available from: <<http://english.mofcom.gov.cn/article/newsrelease/significannews/201701/20170102500999.shtml>>.
- [30] MOFCOM (2017b): *China and the Eurasian Economic Union Substantially Conclude the Negotiation of Trade and Economic Cooperation Agreement*. Beijing: Ministry of Commerce of People's Republic of China, 2017. [on-line]. [cit. 2017-11-25]. Available from: <http://fta.mofcom.gov.cn/enarticle/enrelease/201710/35977_1.html>.
- [31] MOFCOM: *China FTA Network*. Beijing: Ministry of Commerce of People's Republic of China, 2018. [on-line]. [cit. 2018-01-22]. Available from: <<http://fta.mofcom.gov.cn/english/index.shtml>>. →

- [32] NBSC: *China Statistical Yearbook 2016 – Foreign Trade and Economic Cooperation*. Beijing: National Bureau of Statistics of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-10]. Available from: <www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2016/indexeh.htm>.
- [33] NBSC: *National Economy Maintained the Momentum of Stable and Sound Development and Exceeded the Expectation*. Beijing: National Bureau of Statistics of China, 2018. [on-line]. [cit. 2018-01-18]. Available from: <www.stats.gov.cn/english/PressRelease/201801/t20180118_1574943.html>.
- [34] NDRC: *Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road*. Beijing: National Development and Reform Commission of People's Republic of China, 2015. [on-line]. [cit. 2017-10-13]. Available from: <http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330_669367.html>.
- [35] QURESHI, A. H.: China/Pakistan economic corridor: a critical national and international law policy based perspective. *Chinese Journal of International Law*, 2015, 14(4), pp. 777-799.
- [36] ROMANCOV, M.: Komentář Romana Romancova: Čína má zatím hodně klientů, ale málo partnerů. *E15*, 2017. [on-line]. [cit. 2017-09-10]. Dostupné z: <<http://nazory.e15.cz/komentare/komentar-mi-chaela-romancova-cina-ma-zatim-hodne-klientu-ale-malo-partneru-1332509>>.
- [37] STATE COUNCIL: *Interpretation on New Philosophy of Chinese Diplomacy*. Beijing: State Council Information Office of the PRC, China Intercontinental Press, 2014.
- [38] STATE COUNCIL (2015a): *Achievements of the 14th Shanghai Cooperation Organization Prime Ministers' Meeting*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2015. [on-line]. [cit. 2017-08-11]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/infographics/2015/12/17/content_281475255646215.htm>.
- [39] STATE COUNCIL (2015b): *China's Belt and Road Plan 'Open' to All Nations*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2015. [on-line]. [cit. 2017-09-08]. Available from: <http://english.gov.cn/news/top_news/2015/04/18/content_281475091262006.htm>.
- [40] STATE COUNCIL (2016a): *Asian Infrastructure Investment Bank. Infographics*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-11-10]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/infographics/2016/01/16/content_281475273033091.htm>.
- [41] STATE COUNCIL (2016b): *Highlights from Premier Li Keqiang's Speech at 11th ASEM Summit*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-11-10]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/infographics/2016/07/18/content_281475396651212.htm>.
- [42] STATE COUNCIL (2016c): *Premier Li to Attend East Asia Summit, Cement Ties with ASEAN*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-20]. Available from: <http://english.gov.cn/premier/news/2016/09/05/content_281475433874283.htm>.
- [43] STATE COUNCIL (2016d): *Interpretation of Premier Li Keqiang's Speech at the First Lancang-Mekong Cooperation Leaders' Meeting*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-20]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/infographics/2016/03/28/content_281475316415983.htm>.
- [44] STATE COUNCIL (2016e): *Lancang-Mekong Cooperation Leaders' Meeting. Infographics*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-20]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/infographics/2016/03/24/content_281475313725847.htm>.
- [45] STATE COUNCIL (2016f): *New Measures to Boost Vitality of Foreign Trade. Infographics*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-08]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/infographics/2016/04/30/content_281475338531873.htm>.

- [46] STATE COUNCIL (2016g): *How Our Lives Will Change in Five Years*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-08]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/infographics/2016/03/14/content_281475307392263.htm>.
- [47] STATE COUNCIL (2016h): *Infrastructure Helps Regional Integration*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-10-13]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/policy_watch/2016/09/05/content_281475433906385.htm>.
- [48] STATE COUNCIL (2016i): *Goals, Missions of China's New Five-Year Plan*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-13]. Available from: <http://english.gov.cn/news/top_news/2016/03/05/content_281475301749142.htm>.
- [49] STATE COUNCIL: *Outcomes of Premier's Visit to Australia and New Zealand*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2017. [on-line]. [cit. 2017-12-14]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/infographics/2017/03/30/content_281475612079769.htm>.
- [50] STATE COUNCIL: *Trade Relations between China and ASEAN*. Beijing: The State Council of the People's Republic of China, 2016. [on-line]. [cit. 2017-01-22]. Available from: <http://english.gov.cn/policies/infographics/2017/11/13/content_281475941282322.htm>.
- [51] STUHLÍKOVÁ, Z.: Hospodářská politika Číny a její přístup k multilateralismu a regionalismu. In *Regionalismus a multilateralismus. Základy nového světového obchodního řádu*. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 106–116.
- [52] STUHLÍKOVÁ, Z.: Nová vlna reforem čínské ekonomiky. *Geografické rozhledy*, 2015, 25(2), s. 30–31.
- [53] TSUI, S. et al.: One Belt, One Road: China's Strategy for a new global financial order. *Monthly Review*, 2017, 68(8), pp. 36–45.
- [54] UNCTAD: *World Investment Report 2017*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 2017. [on-line]. [cit. 2017-11-19]. Available from: <http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf>.
- [55] UNESCAP: *Asia-Pacific Trade Agreement*. Bangkok: United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, 2017. [on-line]. [cit. 2017-12-14]. Available from: <<https://www.unescap.org/apta>>.
- [56] VELVYSLANECTVÍ ČLR V PRAZE: *Vize a akce společné výstavby Ekonomického pásu Hedvábné stezky a Námořní Hedvábné stezky 21. století*. Praha: Velvyslanectví ČLR v Praze, 2015. [on-line]. [cit. 2017-07-14]. Dostupné z: <www.chinaembassy.cz/cze/zgxw/t1261552.htm>.
- [57] VLČKOVÁ, J.: *Global Production Networks in Central European Countries: the Case of the Visegrad Group*. Prague: Oeconomica, 2017.
- [58] WITS: *China Exports (Imports) by Country and Region 2016*. New York: World Integrated Trade Solution, World Bank, 2017. [on-line]. [cit. 2018-01-19]. Available from: <<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en>>.
- [59] WTO (2016a): *Trade Policy Review: China*, WT/TPR/S/342. Geneva: World Trade Organization, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-02]. Available from: <www.wto.org/english/tratop_e/tptr_e/tp442_e.htm>.
- [60] WTO (2016b): *Several Members Back Talks on Impact of Regional Trade Deals on Global System*. Geneva: World Trade Organization, 2016. [on-line]. [cit. 2017-09-02]. Available from: <www.wto.org/english/news_e/news16_e/rta_27jun16_e.htm>.
- [61] WTO (2017a): *World Trade Statistical Review 2017*. Geneva: World Trade Organization, 2017. [on-line]. [cit. 2017-11-16]. Available from: <www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/wts17_toc_e.htm>.

- [62] WTO (2017b): *Trade Profile – China 2017*. Geneva: World Trade Organization, 2017. [on-line]. [cit. 2017-12-14]. Available from: <http://stat.wto.org/CountryProfiles/CN_e.htm>.
- [63] WTO (2017c): *Tariff Profile – China 2017*. Geneva: World Trade Organization, 2017. [on-line]. [cit. 2017-12-14]. Available from: <http://stat.wto.org/TariffProfiles/CN_e.htm>.
- [64] WTO (2017d): *Regional Trade Agreements Information System*. Geneva: World Trade Organization, 2017. [on-line]. [cit. 2018-01-07]. Available from: <<http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx>>.
- [65] WTO (2017e): *Regional Trade Agreements – Facts and Figures*. Geneva: World Trade Organization, 2017. [on-line]. [cit. 2017-12-14]. Available from: <www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm>.
- [66] XINHUA (2017a): Construction of first phase of Thailand-China railway project to start in October. *Xinhua*, 2017. [on-line]. [cit. 2017-11-28]. Available from: <http://news.xinhuanet.com/english/2017-08/19/c_136539091.htm>.
- [67] XINHUA (2017b): Interview: Belt and Road Initiative to embody Euroasia era: S. Korean chief delegate. *Xinhua*, 2017. [on-line]. [cit. 2017-09-08]. Available from: <http://news.xinhuanet.com/english/2017-05/13/c_136279406.htm>.
- [68] XINHUA (2017c): *Chinese Dream.*, *Xinhua*, 2017. [on-line]. [cit. 2018-01-24]. Available from: <<http://www.xinhuanet.com/english/special/chinesedream/>>.

ABSTRAKT

Iniciativa „Nová Hedvábná stezka“ je významným nástrojem čínské vlády v ovlivňování postavení země ve světové ekonomice a systému mezinárodních vztahů. Vlastnímu obsahu projektu se však i po pěti letech od jeho ohlášení nedostává zcela zřetelného vymezení. Autoři se v článku věnují jedné z oficiálně deklarovaných priorit, a to obchodní spolupráci zúčastněných zemí, s akcentem na současný stav a zapojení Číny do procesu regionální ekonomické integrace. Na základě charakteristiky základních prvků iniciativy a jejího usazení do obecného rámce rozvoje, definovaného 13. pětiletým hospodářským plánem, jsou představeny regionální obchodní dohody ČLR, zejména dohody o volném obchodu podél Nové Hedvábné stezky. Pozornost je věnována jak dohodám již uzavřeným, tak připravovaným, a to v kontextu dosud uplatňované politiky Číny v této oblasti. Rozebírány jsou širší souvislosti daných partnerství, včetně jejich dopadů a změn, které mohou znamenat s ohledem na další přístup Číny k regionální ekonomické integraci.

KLÍČOVÁ SLOVA

Čína; Nová Hedvábná stezka; regionální integrace; dohoda o volném obchodu

New Silk Road and China's Projects of Regional Integration

ABSTRACT

The “New Silk Road” initiative is an important instrument of the Chinese government in influencing the country's position in the global economy and the system of international relations. However, the project's own content, after more than five years from its announcement, is not clearly defined. The article deals with one of the officially declared priorities, namely the trade cooperation of the participating countries, with an emphasis on the current state of regional integration. Based on the characteristics of the initiative's basic elements and its position within the framework defined by the current five-year plan, regional economic cooperation agreements, especially free trade agreements along the New Silk Road, are introduced. Attention

is paid to both existing and negotiated agreements, in the context of China's policy in this area. Authors focus on the broader context of these partnerships, including their impacts and changes, which are a key issue for China's further approach to regional integration.

KEYWORDS

China; New Silk Road; regional integration; free trade agreement

JEL CLASSIFICATION

F14; F15; N75

x

Vysokoškolští studenti a terciální vzdělávání v České republice

► **PhDr. et Mgr. Barbora Pánková, MBA** » Katedra pedagogické psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha, Česká republika; email: barbora.pankova@newton.cz

* 1. Úvod

Stejně jako mnoho dalších oblastí života, i české vysoké školství prošlo od roku 1989 mnohými zásadními změnami. Změna politického systému, společenské změny i celková globalizace má vliv na změny a rozvoj v systému terciálního vzdělávání. Tendence v této oblasti v České republice výrazně ovlivňuje i začlenění do struktur Evropské unie (Urbánek, 2007).

Důležitým legislativním krokem ve vztahu k vysokému školství v České republice a v souladu se základními principy demokracie bylo přijetí nového zákona o vysokých školách v roce 1990 (zákon č. 172/1990 Sb.). Zákon redefinoval například obnovení akademické svobody, uplatnění principu rovných šancí, kdy vstup na vysokou školu je podmíněn určitými kvalitami uchazeče, zavedení autonomie vysokoškolských institucí, změnil se také vztah vysoké školy a státu.

Vysoké školství České republiky se rozvíjí v širokém mezinárodním kontextu. Česká republika je součástí Evropského prostoru vysokoškolského vzdělávání (*European Higher Education Area*, EHEA), jehož zakládajícím členem se stala roku 1999 podpisem Boloňské deklarace. Hlavním cílem Boloňského procesu je rozvíjet Evropský pro-

stor vysokoškolského vzdělávání. Vytváří prostor pro propojení a propustnost jednotlivých svěbytných národních systémů (MŠMT, 2018a). Cílem není jednotlivé systémy sjednotit a unifikovat, ale vytvořit sdílený prostor, který může čerpat ze vzájemného propojení.

Vlivem Boloňského procesu a jeho následných kroků dochází ke strukturálním a paradigmatickým změnám jednotlivých vysokoškolských systémů. Tyto změny podněcovaly i rozvoj celé společnosti směřující ke společnosti znalostní v prostředí prohlubující se globalizace. Zájem i tlak na dosažení vysokoškolského vzdělání tak rostl, což přispívalo a vedlo k masifikaci vysokoškolského vzdělání. Svou roli hraje i demografický vývoj v České republice a dalších evropských zemích, který způsobuje „boj“ o studenty, tuzemské i zahraniční. Umožnění vzniku soukromých vysokých škol v roce 1998 tuto soutěž ještě umocňuje. Tradiční univerzity jsou tak nuceny k novému „chování“ a postupům¹ (Šťastná, 2011). Cílem tohoto článku je zhodnotit a představit vybrané aspekty stavu a vývoje terciálního vzdělávání v České republice po roce 1989. Speciální pozornost je věnována otázkám masifikace terciálního vzdělávání (viz kapitulu 3) a rovnosti v možnosti dosažení vysokoškolského vzdělání (viz kapitulu 4).

¹ Toto někdy bývá nazýváno tzv. akademickým kapitalismem (Šťastná, 2011).

2. Vývoj českého vysokého školství po roce 1989 – vybrané aspekty

Tato kapitola se blíže věnuje třem aspektům úzce souvisejícím s vývojem českého vysokého školství po roce 1989: (a) postavení a roli vysokoškolského vzdělávání; (b) diverzifikačním tendencím v oblasti vysokého školství; a (c) legislativě současného vysokého školství.

2.1 Postavení a vnímání role vysokoškolského vzdělání

Společenské změny po roce 1989 reflektuje i vývoj faktorů motivace studentů vysokých škol. Inspirační jsou v tomto ohledu také odpovědi veřejnosti, které nejčastěji tvrdí, že vzdělání umožňuje větší výběr při hledání zaměstnání (88 %), případně také lepší postup v zaměstnání (83 %) nebo lepší finanční ohodnocení práce (80 %). Explicitně je méně vnímán přínos vzdělání pro další oblasti kvality života – rozmanitější prožívání volného času, vztah k sobě i druhým lidem či zdravější způsob života² (Walterová a Černý, 2006). Ze srovnání dat z výzkumu z let 1992–2005 vyplynulo, že největší motivací k vysokoškolskému studiu je „získání dobře placeného zaměstnání a dobré profesionální kariéry“ (Menclová a Bašťová, 2006, s. 89), což vypovídá o vnímání vzdělání jako instrumentální hodnoty a posilování chápání ekonomické funkce vzdělání (Menclová a Bašťová, 2006).

Walterová a Černý (2006, s. 60) dále explicitně uvádějí, že: „s uvedenými zjištěními sociologických šetření úzce souvisí stav českého mediálního diskur-

zu. Se sférou vzdělávání se zde spojuje zejména uplatnění jedince na trhu práce, budování kariéry a „vydělávání peněz“ Diskutované téma vybavenosti absolventů ve vztahu k pracovnímu trhu se promítá i do systémových úvah zástupců akademické obce. Upozorňují, že tzv. třetí role³ univerzit je často vnímána příliš úzce pouze ve vztahu k podpoře podnikání s orientací na technické, krátkodobé a výrobu zefektivňující přínosy⁴. Toto vnímání je třeba transformovat na tzv. *community engagement*, tedy doplnit mimo jiné o sociální inovace – spolupodílení se vysokých škol na životě společnosti, na podpoře a rozvoji podnikání, na rozvoji kultury a aktivit směřujících k udržitelným formám rozvoje (Večerek et al., 2010).

Vzdělání se sleduje i z hlediska uplatnění absolventů na pracovním trhu. Lidé s vyšším vzděláním mají prokazatelné výhody na pracovním trhu – nižší nezaměstnanost⁵, vyšší platové možnosti, benefity apod.⁶ Od vysokoškolských absolventů se v prvé řadě očekává, že se stanou odborníky ve svém oboru. Dále je předpoklad, že budou schopni flexibilněji reagovat na dynamicky se měnící a globalizující prvky pracovního trhu, což jim umožní uplatnitelnost během celé produktivní fáze života (Zelenka a Ryška, 2012). I z tohoto důvodu je tlak z Evropské unie na zvyšující se procento vysokoškolsky vzdělaných osob – evropským cílem je ve věkové kategorii od 30 do 34 let do roku 2020 dosáhnout alespoň 40% podílu vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva. Česká republika, která má národní cíl na úrovni 32 % se v současné době nahází pod hranici 30 %⁷ (Eurostat, 2017). Co se týče uplatnění vysokoškolských ab-

² Blíže také viz série výzkumů agentury AMD s názvem *Vztah veřejnosti k otázkám školství (např. 1995 apod.)*.

³ Definice pojmu „třetí role“ vysokých škol vznikla ve Velké Británii. Třetí role je definována jako proces přenosu technologií a znalostí (Škarabelová a Randusová, 2009).

⁴ Efektivnost aplikace tohoto transferu popírají údaje z USA (Večerek et al., 2010).

⁵ Míra nezaměstnanosti lidí s terciárním vzděláním je v zemích OECD pouze 5,1%. V České republice je vliv vzdělání na uplatnitelnost ještě vyšší — u obyvatel s vyšším sekundárním vzděláním je nezaměstnanost 5,4%, u terciárně vzdělaných se jedná o pouze 2,6% (Kleňhová, 2016). V současné době vzhledem k situaci na trhu práce jsou hodnoty ještě nižší.

⁶ Profity vyššího vzdělání nesouvisí pouze s pracovní oblastí života. Osoby s vyšším vzděláním také častěji uvádějí, že jsou v dobrém zdravotním stavu, angažují se v sociální oblasti jako dobrovolníci apod. (Kleňhová, 2016).

⁷ Ve vztahu k zaměstnaným je procento vysokoškolsky vzdělaných osob v České republice rozloženo v rámci jednotlivých regionů značně nerovnoměrně. V Praze jsou absolventi terciárního vzdělání nejčetnější skupinou pracujících, když převyšují počet

→ solventů, lze čerpat například ze šetření CHEERS a REFLEX. Tento proud zkoumání jde směrem hledání souvislostí mezi oblastí vzdělání a trhu práce.

2.2 Snahy o diverzifikaci

Kromě legislativních změn v průběhu 90. let ovlivnil systém terciálního vzdělávání v České republice i vznik nových veřejných vysokých škol na počátku devadesátých let. Cílem bylo rozšířit možnost vysokoškolského vzdělávání do každého regionu, zpřístupnit tak studium více potencionálním studentům a přiblížit se vyspělým zemím OECD. Roli ve změnách sehrávají i žádoucí pokusy o institucionální či programovou diverzifikaci. Touto snahou byl hnán i vznik vyšších odborných škol z let 1992/93–1995/96, stejně tak soukromých vysokých škol od roku 1998 (Šťastná, 2011).

Při úvahách o diverzifikaci je třeba vyjít z role vysokoškolského vzdělávání a jeho specifik. Jeden příklad diverzifikace může být zaměření studijního programu spíše na výzkumnou, nebo na profesní činnost. „*To však neznamená, že by měl aspekt tvůrčích činností v těchto studijních programech chybět. Z celé řady příkladů uvedme tlumočnictví, cestovní ruch, management atd. U přírodovědných oborů je obvykle dominantní výzkumný aspekt a poněkud „akademicky“ orientované vzdělávání*“ (MŠMT, 2018c). V rámci změn spojených s Boloňským procesem bylo snahou o programovou diverzifikaci také myšleno, aby z dlouhých magisterských programů vznikaly nové kratší rozrůzněné studijní programy bakalářské a navazující magisterské. Namísto rozrůzněné však v řadě případů došlo k pouhému rozdělení stávajících programů na dvě části. Taktéž počet studentů, kteří pokračují v navazujícím magisterském programu, byl i nadále kolem 80 %, a tedy nikoliv předpokládaná polovina absolventů. Dle počtu studentů zapsaných do terciálního vzdělávání „došlo ke skokovému nárůs-

tu studentů během velmi krátkého období. Tím se stalo, že náš systém přestal být elitní, najednou měl na vstupu rysy systému masifikovaného nebo spíše univerzálního“ (Šťastná, 2011, s. 22).

Na stále rostoucí tlaky na diverzifikaci vysokoškolského studia v souvislosti s jeho rostoucím záběrem upozorňuje i materiál *Idea reformy terciálního vzdělávání* zpracovaná pracovní skupinou České konference rektorů pro reformu terciálního vzdělávání z roku 2010. Akcentuje změnu kurikula na modulově uspořádané, změnu forem výuky i právě vymezení výzkumné a profesní orientace. Text upozorňuje, že je třeba diskutovat i otázky přizpůsobení kurikula a témat výzkumu potřebám praxe. „*V jaké míře a ve kterých institucích má jít o tzv. knowledge maintenance-driven curricula/research a v jaké o market-driven?*“ (Večerek et al., 2010, s. 2). Tyto tendence směřují právě k diverzifikaci sektoru terciálního vzdělávání. Přestože se tedy již nejedná o homogenní systém, stále jsou zde kontrolní unifikační tendence – např. jednotné akreditační standardy nebo normy mobilít.

Dalším aspektem podporujícím rozvoj vzdělávacích systémů v České republice je i změna vnímání vzdělání veřejností. Od poloviny 90. let se stává dosažení významnou hodnotou, což ovlivňuje i zájem a motivaci o něj usilovat (Koucký, 1996 in Walterová a Greger, 2006). S tímto souvisí i aspirace nejen široké veřejnosti, ale zejména mladých ve vztahu k vysokoškolskému vzdělání. Walterová a Greger (2006) na základě dat společnosti Median z roku 2003 uvádějí, že pouze 17 % mladých lidí (20–29 let) nepředpokládá, že by jejich dítě dosáhlo terciálního stupně vzdělání, dokonce 41 % mladých očekává, že jejich dítě získá magisterské vzdělání (Median, 2003). Tyto vzdělanostní ambice po vyšších stupních vzdělávání taktéž ovlivňovaly a ovlivňují vzdělanostní strukturu české společnosti.

pracujících s maturitou i počet pracujících bez maturity — v roce 2015 dosáhl podíl pracujících s terciálním stupněm vzdělání 41,9%, v Brně dokonce 42,6%. V regionu Severozápad je podíl pracujících vysokoškoláků téměř třikrát nižší, velmi nízký je i v Kraji Vysočina (Strašilová, 2017).

2.3 *Legislativa současného vysokého školství v České republice*

Z akademické obce i širší veřejnosti byl sledován proces novelizace vysokoškolského zákona č. 111/1998 Sb., která byla dlouho očekávána. Začátek snahy o reformu lze počítat do roku 2006, kdy vznikala tzv. Bílá kniha terciárního vzdělávání. Novela č. 137/2016 Sb. zákon, kterým se mění zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony přinesla změny zejména v oblasti akreditací a možnosti institucionální akreditace. Zbylé části novely řada akademiků hodnotila spíše jako technické nebo kosmetické změny.

Současné priority v oblasti vysokého školství shrnuje Dlouhodobý záměr vzdělávací a vědecké, výzkumné, vývojové a inovační, umělecké a další tvůrčí činnosti pro oblast vysokých škol pro rok 2019. Definuje sedm prioritních cílů zahrnujících: (1) zvyšování kvality; (2) internacionalizaci; (3) relevanci ve vztahu ke společenskému vývoji; (4) efektivnost výzkumu, vývoje a inovací; (5) poskytování relevantních dat; (6) efektivní financování; a (7) v neposlední řadě je kladen důraz na diverzitu a dostupnost (MŠMT, 2018b).

3. *Proces masifikace terciárního vzdělávání*

Podrobně se aspektům masifikace terciárního vzdělávání v českých zdrojích věnuje zejména Prudký, Pabian a Šima (2010a). Autoři využívají optiku vývojových fází amerického autora Martina Trowa z počátku 70. let 20. století. Z deseti dimenzí, kterými Trow charakterizuje jednotlivé fáze (viz tabulka č. 1), se pak podrobněji zaměřují na tři tematické okruhy – studující, vyučující a výzkum ve vysokoškolském prostředí.

3.1 *Koncept Martina Trowa*

Nejexplicitnějším znakem jednotlivých fází tohoto modelu jsou počty studentů. Zvyšování počtu stu-

dentů terciárního vzdělání je základní charakteristikou pro jednotlivé fáze rozvoje tohoto druhu vzdělávání. Rozdíl však není pouze v narůstajícím počtu studentů. Trow popisuje, že při překročení určitých početních hranic je třeba změnit i další, kvalitativní prvky systému (Trow, 2006 in Prudký, Pabian a Šima, 2010a).

Pohled Martina Trowa na vývoj terciárního vzdělávání je nosný zejména dvěma tezemi – nárůst kvantity ovlivňuje i všechny ostatní aspekty a lze tedy jasně oddělit tři vývojové fáze: (1) elitní; (2) masovou; a (3) univerzální. Za elitní jsou označovány systémy, kde podíl studujících je až 15% z dané kohorty. Dále již dochází k výraznějším proměnám systémů typických pro fázi masovou, a to až do nárůstu na cca 30–50% příslušné kohorty. Dalším nárůstem přechází systém terciárního vzdělávání do fáze univerzální (Trow, 2006 in Prudký, Pabian a Šima, 2010a).

V elitní fázi je studium jako privilegium pro nejnadanější studenty nebo pro zástupce z nejvyšších sociálních vrstev (Prudký, Pabian a Šima, 2010a). Cílem je pak příprava úzké skupiny osob v rozhodovacích a vzdělávacích pozicích. Keller a Tvrđý (2008) pojímají školu v této fázi jako chrám vědění, přičemž situují tuto fázi do období formování a rozvoje industriální společnosti.

V masové fázi je vysokoškolské studium nahlíženo jako právo všech, kdo splní vstupní podmínky a připravuje absolventy pro širší spektrum povolání (Prudký, Pabian a Šima, 2010a). Masová fáze může být vnímána jako paralela výtahu, umožňující přechod společnosti od průmyslové k postindustriální (Keller a Tvrđý, 2008).

Ve fázi, kde studuje více než polovina příslušné kohorty, je vysokoškolské vzdělání vnímáno jako povinnost, zejména ve středních a vyšších sociálních vrstvách, umožňuje absolventům pružněji reagovat na sociální a technologické změny (Prudký, Pabian a Šima 2010a). Keller a Tvrđý (2008) nazývají tuto fázi školou jako pojišťovnou, která učí své studenty žít v dynamickém prostředí globalizované ekonomiky.

→ **Tabulka č. 1** » *Koncepce elitního, masového a univerzálního terciálního vzdělávání (Trow)*

Klíčová oblast	Elitní (0–15 % studentů)	Masové (15–50 % studentů)	Univerzální (50–100 % studentů)
Postoje k přístupu	Privilegium původu a/nebo talentu	Právo těch, kdo mají určitou úroveň kvalifikace	Povinnost pro střední a vyšší třídu
Funkce vysokého školství	Formování vědomí a charakteru vládnoucí třídy; příprava elit	Přenos dovedností; příprava širších technických a ekonomických elit	Adaptace „celé populace“ na rychlou sociální a technologickou změnu
Kurikulum a formy výuky	Vysoce strukturované podle akademického a profesního pojetí vědění	Modulární, pružné a semi-strukturované uspořádání kurzů	Prolomení hranic a sekvencí kurzů; prolamování mezi sférou učení a praxe
Studentská „kariéra“	„Sponzorování“ po ukončení sekundárního vzdělávání; studium bez přerušení až do získání titulu	Růst počtu později vstupujících do VŠ; zvyšování míry neúspěšnosti	Velmi posunutý věk vstupu do VŠ; rozostření hranice mezi formálním vzděláváním a praxí; častěji přerušované studium
Institucionální diverzita a charakteristiky	Homogenita s vysokými a jednotnými standardy; malé komunity koncentrované v místě studia; jasné a nepropustné hranice	Všestranný charakter a diferencované standardy; „města inteligence“; promíchání místních a dojíždějících; hranice nejasné a propustné	Vysoká diverzita bez jednotných standardů; skupiny studujících, z nichž jen výjimečně nebo vůbec nebydlí v kampusech; hranice slabé nebo neexistující
Rozhodovací mechanismy	Athenaeum — malá elitní skupina; sdílené hodnoty a očekávání	Běžný politický proces založený na skupinových zájmech a strategických programech	„Široké veřejnosti“ zpochybňují speciální privilegia a výsady akademické sféry
Standardy kvality	Široce sdílené, meritokratické a relativně vysoké	Proměnlivé; systém/instituce se stává „holdingem“ různých typů akademických aktivit	Přechod od standardů k „přidané hodnotě“
Přístup a výběr	Meritokratický úspěch založený na výkonu ve školním vzdělání	Meritokratické a „souhrnné“ programy k dosažení rovnosti vzdělávacích příležitostí	Otevřenost, důraz na rovnost podle skupinové příslušnosti (etnické, třídní apod.)
Formy administrativy	Část úvazku akademiků („amatéři v administrativě“); volení/jmenování na omezenou dobu	Bývalí akademici, nyní plně zaměstnaní administrativou; široká a rostoucí byrokratické	Specializovaní odborníci; manažerské postupy přijaté z oblastí mimo akademickou sféru
Vnitřní řízení	Služebně starší profesori	Profesori a mladší zaměstnanci; rostoucí vliv studentů	Zhroucení konsensu, vnitřní řízení neřešitelný problém; rozhodovací procesy se přesouvají na politické instance

Pramen: Trow (2006) in Prudký, Pabian a Šima (2010a)

3.2 Masifikace českého vysokého školství

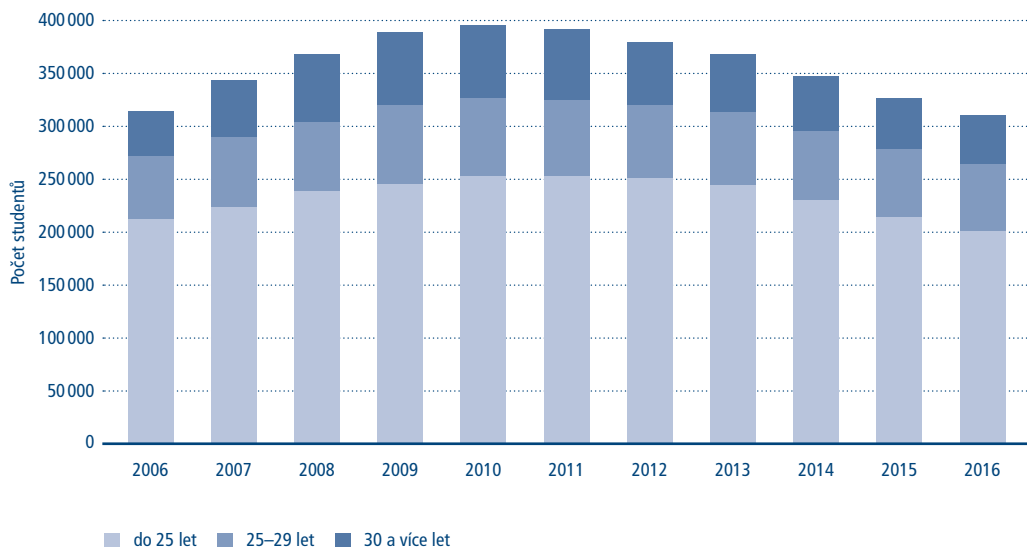
Výraznou změnou českého vysokého školství po roce 1989 je výjimečný nárůst počtu studujících. V roce 1989 studovalo na vysokých školách 113 tisíc studentů, v roce 2010 to bylo 389 tisíc. Porevolučně tedy počty narostly téměř čtyřikrát, zásadní změny nastaly v posledních deseti letech (Prudký, Pabian a Šima, 2010b).

Nahlédneme-li porevoluční vývoj českého vysokého školství v letech 1992–2007, prošlo v podstatě z elitní fáze, v níž převládají tradiční univerzity, na počátek univerzálního přístupu k terciárnímu vzdělávání, kdy univerzity představují jen jeden typ vysokoškolských institucí v množství dalších. V masové fázi je typický právě vznik velkého množství neuniverzitních a profesních vysokých škol, které připravují na široké spektrum povolání, a to i výše zmíněné pokusy o diverzifikaci vysokoškolského vzdělání – vyšší odborné školy a soukromé vysoké školy (Večerek et al., 2010).

Prudký, Pabian a Šima (2010a) upozorňují, že popsat vývoj jednotlivých fází v České republice přesněji je komplikovanější. Zjistit konkrétní přesná čísla o počtu studujících naráží na více komplikací – nedokonalá evidence studujících, souběžné studium apod. Zjistit navíc přepočtení studentů na jejich podíl z relevantní populace přináší další nepřesnosti. Český statistický úřad eviduje absolutní počty studentů v jednotlivých letech. I přes pokles absolutních počtů vysokoškolských studentů v posledních letech jsou z obrázku č. 1 zřejmé vysoké počty.

Při zvážení hrubé míry vstupu do terciálního vzdělávání (podíl počtu vstupujících z populační skupiny osmnácti/devatenáctiletých) v jednotlivých letech, lze říci, že v roce 1991 byla situace v České republice na hranici mezi elitní a masovou fází (16,6 %). V následujících patnácti letech terciální vzdělávání rychle rostlo směrem k hranici univerzální fáze. V roce 2007 byla čistá míra vstupu do terciálního vzdělávání, tj. součet podílů poprvé

Obrázek č. 1 » Studenti veřejných a soukromých vysokých škol v letech 2006–2016

Pramen: ČSÚ (2018)

zapsaných určitého věku z celé populace stejného věku, přes 52 % (Prudký, Pabian a Šima, 2010a).

Přechody z jednotlivých fází však nelze posuzovat pouze z hlediska kvantity. Ač v tomto ohledu je Česká republika ve fázi univerzální, v ostatních charakteristikách je aktuální stav českého systému rozprostřen do více fází (Prudký, 2014). V roce 2010 odborníci z akademické obce hodnotili možnost přístupu k vysokoškolskému vzdělávání ve fázi univerzální, kdežto rozhodovací mechanismy a formy administrativy a výběru ve fázi masové. Charakteristiky obsahu vzdělávání a forem výuky hodnotily české vysoké školství v určitých náznacích stále odpovídající modelu elitnímu (Večerek et al., 2010). Tyto ambivalence a diskrepance pak způsobují pnutí v různých oblastech, které spoludefinují úkoly českého terciálního vzdělávání a jeho reformy do dalších let.

3.3 Proměny na straně studentů ve fázi univerzalizace terciálního vzdělávání

Nejvýraznějším rysem univerzalizace terciálního vzdělávání v České republice je nárůst počtu studentů. Samotné počty studentů, zmíněné výše, nemusí být však dostatečné pro analýzu a popis celé situace, nevypovídají o vnitřních diferenciačních procesech.

Z pohledu masifikace ve vztahu ke studentům Trow zmiňuje více aspektů, které je třeba popsat. Mezi tyto oblasti patří dynamika studentské kariéry, rozvoj možností přístupu ke studiu (snižování nerovností v šancích uchazečů o vysokoškolské vzdělání), diverzifikace kvality studia a participace studentů na akademické správě. Jak již bylo zmíněno, i samotná evidence vývoje počtu studentů v českém vysokém školství není jednoznačná, přesto lze čerpat z zpracované oficiální sítě údajů. Data ve vztahu k dalším sledovaným oblastem jsou podstatně hůře dohledatelná a analyzovatelná. Často je třeba vycházet z nekompletních pramenů a částečných výzkumných dat (Prudký, Pabian a Šima, 2010a).

Ve vztahu k počtu studentů vzrostly podíly při-

jatých studentů ke studiu na vysokých školách vůči ucházejícím se o studium (poptávka vs. nabídka), stejně tak i podíl přijatých studentů z rodin bez vysokoškolského vzdělání rodičů, což může indikovat zvyšování rovnosti přístupu k vysokoškolskému vzdělání (více viz níže). Došlo k rozdělení studia do tří stupňů a zvyšuje se vnitřní diferenciace. Nejvíce studentů se věnuje bakalářskému studiu, kde jsou v obsazích studia velké rozdíly mezi školami i v tom, zda po absolutoriu umožňují plnohodnotné uplatnění či se jedná již o zmíněné „rozpůlení“ původního magisterského studia (Prudký, Pabian a Šima, 2010b). Velmi rychle se rozvíjí studium distanční a zejména kombinované, což umožňuje věkově rozšířit skupinu vysokoškolských studentů. Ke studiu mají tedy snazší přístup i ti, kteří by před 20 lety neměli šanci se vysokoškolsky vzdělávat (Matějí et al., 2009).

Nárůst počtu vysokoškolských studentů je často mezi veřejností spojován s rozvojem soukromých vysokých škol. Jejich vliv je však spíše marginální – mohou narůstat absolutní počty, avšak ve vztahu k růstu přijatých na veřejné školy jde stále o minoritní hodnoty. Na soukromých vysokých školách je však velmi vysoký podíl zapsaných k přihlášeným, což je dle Prudkého spíše projevem komercializace než typickou situací univerzalizace terciálního vzdělávání. V souvislosti se zvyšováním kapacit se nabízí úvahy o snižování nerovností v přístupu k terciálnímu vzdělávání (Prudký, 2014). Prudký, Pabian a Šima (2010a, s. 34) píší, že „růst nabídky může sám o sobě vést k rozšiřování přístupu k terciálnímu vzdělávání i pro příslušníky sociálních vrstev s nižším sociálním, kulturním a případně i ekonomickým kapitálem.“ Existují zde však i regionální a jiná specifika.

4. Rovnost ve vzdělávacím systému

Vlivem změn souvisejících s terciálním vzděláváním se rychle mění sociální složení vysokoškolských studentů. Jako dispozice pro vstup do terciálního vzdělávání bývá často zkoumán sociální, kulturní a ekonomický kapitál (Prudký, 2014).

4.1 Chápání pojmu rovnosti ve vzdělávání

Spravedlnost je v demokratických společnostech často skloňovaným pojmem. I v českém prostředí je přisuzována velká důležitost právě spravedlnosti ve vzdělávání, resp. rovnému přístupu ke vzdělání. Jak uvádí Greger (2006) z výzkumu hodnotových systémů⁸ považují Češi pro spravedlivou společnost za nejdůležitější právě rovný přístup ke vzdělávání, rovnost šancí ve vzdělávání. Ač se koncept rovnosti může jevit jako jasný, je třeba specifikovat, o jakou rovnost se jedná (otázka rovnosti čeho). Greger (2006) dává do vzájemného vztahu chápání rovnosti (equality) a spravedlnosti (equity). Rovnost udává nastavení pravidel a spravedlnost nás směřuje k jejich hodnocení (Matějíř a Straková, 2006). Greger (2006) na základě teorií dalších autorů⁹ přibližuje spravedlnost jako rovnost přístupů, rovnost podmínek nebo jistou rovnost výsledků vzdělávání.

Autoři poukazují na nedostatečnosti rovnosti přístupu k nějakému vzdělání (tzv. rovnost v přístupu ke vzdělání¹⁰), jelikož nezajišťuje přístup ke kvalitativně rovnocennému vzdělávání. Vymezují tedy tzv. rovnost podmínek vzdělávání¹¹. Pohled připouští výsledné nerovnosti, pokud „jsou výsledkem závodu ve stejných podmínkách a při dodržení stejných pravidel“, tj. hovoří o rovném zacházení a péči¹² (Greger, 2006, s. 50). Kritici upozorňují, že nejasností definic pojmů meritokracie mohou v podstatě pouze ospravedlňovat existující nerovnosti. Prezентují tedy rovnost výsledků vzdělávání¹³. Dle Bell (1973 in Greger, 2006, s. 51) by sociální spravedlnost „neměla být chápána jako rovnost

na startovní čáře, ale jako rovnost v cíli; ne rovnost příležitostí, ale rovnost výsledků.“¹⁴

Od uvedených tří pohledů na rovnost ve vzdělávání se následně odvíjí to, co výzkumně sledujeme, respektive, který typ rovnosti chceme sledovat. Greger (2006), Matějíř, Straková a Veselý (2010) uvádějí, že v případě rovnosti podmínek v přístupu ke vzdělání jsou často sledovány faktory askriptivní povahy (socioekonomické zázemí rodiny, podmíněnost dosažení nejvyšší úrovně vzdělání zázemím rodiny). Při sledování rovnosti podmínek je výzkumná pozornost často zaměřena na selektivnost vzdělávacích systémů a vnější diferenciaci (tzv. *tracking*), kvalitu výuky a další charakteristiky jednotlivých typů škol. Rovnost výsledků je často operacionalizována prostřednictvím didaktických testů a nejvyšším dosaženým vzděláním. Vzhledem k tomu, že nejvyšší dosažené vzdělání výrazně ovlivňuje socioekonomické postavení jedince, je jeho sociální podmíněnost vnímána často právě jako nespravedlivá. Zde je sledováno více faktorů, které tento fenomén ovlivňují – např. vzdělanostní aspirace, vzdělání a postavení rodičů atd., a jsou formulovány teorie reprodukce vzdělanostních nerovností (Matějíř, Straková a Veselý, 2010).

4.2 Teorie reprodukce vzdělanostních nerovností

Reprodukce statusu je předávání postavení v sociální struktuře společnosti, získanou vzděláním nebo zaměstnáním, z jedné generace na další. Teorie zabývající se reprodukcí vzdělanostních nerov-

⁸ Výzkum Evropský hodnotový systém prováděný v roce 1999 na reprezentativním výběrovém vzorku o rozsahu 1908 respondentů.

⁹ Například EGREES (2005) a Meuret (2001) in Greger (2006)

¹⁰ Equality of Access

¹¹ Equality of Treatment/Equality of Means; OECD užívá termín Equality of Means.

¹² Bliží se k meritokratickému principu, tj. spravedlivé jsou nerovnosti, které jsou způsobeny schopnostmi jedince (abilities, endowment) nebo jeho vynaloženým úsilím (effort).

¹³ Equality of Achievement resp. Equality of Results, Outcomes, Outputs

¹⁴ Nejedná se o potlačení meritokracie a egalitarianismus, koncept připouští existenci nerovností. Lze tedy hovořit spíše než o rovnosti výsledků o jejich vyrovnávání. Cíl bývá definován tak, aby každý žák dosáhl funkčního minima — umožní celoživotního učení, realizaci vlastních zájmů, pracovní uplatnění, aktivní občanství, tzn. prožít smysluplný život.

Vysoké školy pracují stále s více heterogenní skupinou studentů — rozrůzněně v oblasti sociálního původu, motivace, aspirace, věku, studijních schopností a v dalších oblastech. Na tento fakt je třeba kontinuálně reagovat tak, aby na výstupu všech typů terciálního vzdělávání bylo zachováno zmíněné funkční minimum na výstupu. Pro současnost i budoucnost českého vysokého školství se otevírá řada úkolů od sledování kvality (...), nastavení efektivního a spravedlivého financování, až po efektivní spolupráci akademické obce, školské politiky a společnosti s jejími strukturami.

ností se liší dle toho, jaké sociální, kulturní a ekonomické faktory ve vlivu na přenos akcentují¹⁵. Proces reprodukce tak začíná v rodině, ale samotné nerovnosti potvrzuje až vzdělávací systém úspěšností jedince. Následkem pak může být, že jedinci se stejnou inteligencí, ale jiným sociálním zázemím v rodině, dosahují rozdílných výsledků ve škole (Katrňák, 2004).

Vzhledem k velkému množství teorií reprodukce vzdělanostních nerovností se autoři snaží o systematizaci těchto teorií. Kerckhoff (1976 in Matějů, Straková a Veselý, 2010) a na něj navazující pohledy využívají členění na socializační a alokační modely. Socializační model (též sociálně-psychologický model, později Wisconsinický model) považuje za zásadní vzdělanostní aspirace, hodnoty, očekávání, které se formují v průběhu socializace rodinou a významným sociálním okolím (Matějů a Straková, 2006). Autoři hlásící se k těmto pohledům nepopírají vliv sociálně-ekonomických faktorů či sociálního statutu rodiny, spíše poukazují na to, že zdroje ovlivňující dosažení vyššího vzdělání spočívají v člověku samotném, jsou sociálně-psychologické povahy, a jsou v celém procesu významnější než přímý vliv sociálně-ekonomických faktorů (Matějů a Straková, 2006). Alokační model vyzdvihuje vliv sociálních institucí v dosahování určitého vzdělání. Oba modely nejsou protichůd-

né, ale mohou se ve vysvětlení problematiky doplňovat. Kerckhoff (1976) se dále věnoval alokační perspektivě a tomu „jak institucionální a organizační uspořádání vzdělávacích systémů a školy ovlivňuje vzdělávací nerovnosti“¹⁶ (Matějů, Straková a Veselý, 2010, s. 42).

Reprodukce sociální struktury je součástí moderní společnosti a na ní se podílí i vzdělávací systém. Autoři věnující se této problematice se rozcházejí ve vysvětlení, jestli příčinou reprodukce jsou kulturní rozdíly a kapitál — a projevující se ve škole jsou příčinou následné školní selekce nebo, zda je to školní prostředí, které vzdělanostní nerovnosti odpovídající socioekonomickým nerovnostem vytváří. Katrňák (2014) popisuje sociální a kulturní reprodukci na pravolevém kontinuu — představitele sociální reprodukce se vidí v levé části a představitele kulturní reprodukce v části pravé.

Představitelé sociální reprodukce se věnují přetrvávajícím rozdílům mezi sociálními skupinami, které jsou dané ekonomickými faktory. Chápu školu a selekci žáků jako příčinu, která způsobuje, že děti z nižších sociálních tříd končí ve stejném společenském postavení, jaké měli jejich rodiče. Autoři netvrdí, že by nerovnosti nebyly přítomné již před vstupem dětí do vzdělávání, ale zastávají názor, že stát prostřednictvím vzdělávání nerovnosti udržuje v rámci zachování třídní struktury¹⁷.

¹⁵ Autoři samozřejmě nevylučují ani dispozice genetické, je však obecně přijímáno, že tyto plně nevysvětlují celou problematiku (Matějů, Straková a Veselý, 2010).

¹⁶ Do tématu spadají i otázky diferenciací a selekce žáků.

¹⁷ Autoři vycházejí z Marxe a z levicově orientovaných myslitelů.

„Školy podle nich jednají např. v zájmu ideologie státu, podle principu korespondence s kapitalistickým ekonomickým systémem nebo pouze posvěcují intergenerační přenos hodnot, specifických pro každou sociální třídu“ (Simonová a Katrňák, 2008, s. 728).

Autoři „napravo“ sledují nerovnosti, které vycházejí z rodinných aspektů a jsou přítomny nezávisle na školním systému. Tyto rozdílly se ve škole projevují ve schopnostech dětí vytěžít studijní potenciál a pracovat s nabízeným obsahem a metodami. Reprodukci vzdělanostních nerovností, představují „*např. rozdílné způsoby komunikace, zejména stupeň její abstrakce, osvojování si kontraškolní kultury příslušníky dělnických vrstev či třídně determinovaná inklinace k ideologii úspěchu*“ (Simonová a Katrňák, 2008, s. 727–728).

Pierre Bourdieu integruje pohled sociální i kulturní reprodukce tím, že akcentuje roli rodinného zázemí i roli školy. „*Obě tyto perspektivy, tj. kulturní i sociální reprodukce, spojuje důraz na lingvistické schopnosti a kulturní znalosti, které jsou ve škole transformovány do podoby osobních zásluh a jsou zároveň dominantním předpokladem úspěchu v ní*“ (Simonová a Katrňák, 2008, s. 728). Bourdieu pracuje s pojmem kulturní kapitál (kulturní schopnosti, zájmy a sklony). Kultura školy rozlišuje ve vyučování formu a obsah (Štech, 1997). Obsahem je předmět výuky, tzn. předávané informace, kdežto forma je nezbytná pro zpracování školou předávaných informací. Porozumění školní formě předávaných informací vyplývá z vlastních zkušeností s kulturní bází, která pramení právě z rodinného prostředí.

Simonová a Katrňák (2008) poukazují, že teoretické koncepty poskytují možnosti vysvětlení vzniku a udržování vzdělanostních nerovností. Pro přesnější popis existujících mechanismů vzděla-

nostní reprodukce, a následné možnosti je ovlivňovat, je nutná jejich kontinuální empirická analýza. Způsoby měření vzdělanostních nerovností se stále vyvíjejí a zdokonalují, čerpají jeden z druhého. Autoři přibližují vývoj výzkumných oblastí v této oblasti.

Simonová (2009) v rámci tématu sledování vzdělanostních nerovností upozorňuje na potřebu odlišení dvou aspektů: (1) měnící se distribuce vzdělání ve společnosti, kdy se mění podíl lidí dosahujících jednotlivých úrovní vzdělání; a (2) alokace vzdělání, kdy různé sociální třídy mají různé šance na dosažení určitých úrovní vzdělání¹⁸. Simonová (2009) poukazuje i na vzájemné propojení pohledů tranzitivního a distribučního — „*vliv sociálního původu na nejvyšší dosažené vzdělání může sice díky růstu vzdělanostních příležitostí skutečně klesat, ale zároveň se efekt sociálního původu na šanci úspěšného překonání přechodu mezi jednotlivými stupni vzdělání měnit nemusí nebo může dokonce růst*“.

Simonová (2009) uvádí tři hlavní teorie vysvětlující vývoj vzdělanostních nerovností: (1) teorie maximálně udržované nerovnosti¹⁹; (2) teorie nerovnosti udržované ve výsledku²⁰; a (3) teorie racionálního jednání²¹. Teorie maximálně udržované nerovnosti tvrdí, že nerovnosti na určité úrovni se mohou změnit až tehdy, je-li poptávka po daném stupni vzdělání uspokojena u vyšších statusových skupin (Matějí a Straková, 2006). Teorie nerovnosti udržované ve výsledku kritizuje předpoklad předchozí, a to, že nerovnosti na určité úrovni vzdělání jsou za situace univerzálního přístupu nulové. Upozorňuje na kvalitativní rozdíly na té samé úrovni vzdělání, způsobené selekcí do různých typů škol — nerovnost v dostupnosti a šanci se tak přesouvá do možnosti studia na kvalitnějších školách (zejména jako doprovodný negativní

¹⁸ Simonová (2009) uvádí autory: (a) Blau a Duncan (1967) — model stratifikačního procesu, kdy historicky rostoucí průměrná úroveň vzdělání vede k poklesu vzdělanostních nerovností; a (b) Mare (1981) — tranzitivní model, tj. vliv sociálního původu na přechod z určitého stupně vzdělávání na stupeň následný.

¹⁹ *Maximally Maintained Inequality, MMI* (Raftery a Hout, 1993)

²⁰ *Effectively Maintained Inequality, EMI* (Lucas, 2001)

²¹ *Rational Action Theory, RAT; Relative Risk Aversion, RRA* (Goldthorpe, 1996; Breen a Goldthorpe, 1997)

→ efekt masifikace terciálního vzdělávání). Diferenciace se tak mění v diverzifikaci (Simonová a Katrňák, 2008). V případě teorie racionálního jednání jde zejména o zvažování zisků a ztrát, resp. nákladů a výnosů, které souvisí s jednotlivými studijními volbami. Jedinci se stejnými schopnostmi tak mohou v klíčových bodech rozhodování volit jinou dráhu v závislosti na jejich třídním postavení, u nižších tříd je riziko případných ztrát relativně dražší (Matějů a Straková, 2006).

4.3 Nerovnosti v přístupu k vysokoškolskému vzdělání

V identifikování příčin a mechanismů nerovnosti se studie často orientují na nižší stupně vzdělávání, které jako takové jsou příčinami nerovnosti v přístupu k terciálnímu vzdělávání. Nerovnosti však vznikají i při přechodu mezi střední a vysokou školou nebo mohou mít příčiny i v systému terciálního vzdělávání samotném. V moderních společnostech je rovnost často sledována právě ve středním a vysokém školství. Z uvedeného v tomto textu vyplývá, že samotná masifikace vysokoškolského vzdělání není zárukou snižování nerovnosti v terciálním vzdělávání. Ve fázi univerzálního přístupu (dle Trowovy teorie) se mění role vysokoškolského vzdělání – stává se podmínkou úspěšného přizpůsobení. Intenzivněji vyvstává otázka míry otevřenosti systému v souvislosti s jeho rostoucí diverzifikací a diferenciací (viz teorie maximálně udržované nerovnosti a teorie efektivně udržované nerovnosti). Problém je v univerzální fázi právě v nutnosti diverzifikace, jelikož klasický univerzitní systém je nedostačující (Matějů, Straková a Veselý, 2010).

Situaci v rovnostech šancí v českém terciálním sektoru se věnovalo několik výzkumů. Prudký (2014) se zaměřuje na změny sociálního složení vysokoškolských studentů. Zaměřuje se např. na

náklady i zdroje financování vysokoškolského studia, rodinami i vzděláním otců ve skupině studentů – prokázaly se difference dle lokality i typu fakulty²². Matějů, Řeháková a Simonová (2006), Prudký, Pabian a Šima (2010a) prezentují dlouhodobý vývoj šancí k vysokoškolskému vzdělání v České republice²³. Nerovnosti byly po celé sledované období u rodin s různým vzděláním značné a neměnné – poukaz na reprodukci úrovně vzdělání rodičů. Zároveň se ale celkově zvyšovala možnost získání terciálního vzdělání. Šance mezi muži a ženami se srovnaly. Prudký, Pabian a Šima (2010a) uvádějí, že trendy vývoje nejsou jednoznačné a je nutné je sledovat v souvislostech a takto i interpretovat. Například podíl rodičů vysokoškolských studentů s vysokoškolským vzděláním od roku 1995 klesá, stále je ale výrazně vyšší než u populace obecně. Při formulaci závěrů je však třeba vzít v potaz i vývoj vzdělanostní struktury populace.

Matějů et al. (2010) zjistili, že je silná vazba mezi propustností středního školství a otevřeností systému terciálního vzdělání, což „*předurčuje míru, nakolik jsou očekávání budoucího vysokoškolského vzdělání podmíněna socioekonomickým původem, schopnostmi a pohlavím*“ (Matějů, Straková a Veselý, 2010, s. 271–272). Výstupy podporují předpoklad, že rovný přístup k vysokoškolskému vzdělání je nutné ovlivnit skrze zaměření se na systém struktury středního školství.

5. Shrnutí

Předložený text poukazuje na souvislost a úzkou propojenost mezi porevolučním vývojem českého vysokého školství, jeho masifikací a vlivem na rovnost šancí v terciálním sektoru. Nárůst počtu studentů navíc přináší potřebu informací o změně v jejich struktuře. Tato témata mají dopad na mnoho cílových skupin – politiky v rámci plánování re-

²² Například výzkumy studentů vysokých škol 2003 a 2005 realizované Centrem pro sociální a ekonomické strategie při Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze

²³ Konkrétně data ze tří šetření: (1) *Transformace sociální struktury (1991)*; (2) *Second International Adult Literacy Survey (1998)*; a (3) *International Social Survey Program (1999)*

forem systému, zástupce akademické obce při jejich navrhování a konzultování potřebných změn, vysokoškolské pedagogy, kteří musí reagovat na kvantitativní i kvalitativní změny na straně studentů, výzkumníky, kteří objasňují potřebná témata a popisují stávající situaci a nemálo dalších.

S univerzalizačními tendencemi terciálního vzdělávání v České republice se navíc otevírá diskuze funkce a role vysokoškolského vzdělání, která zpětně ovlivňuje výše uvedené. Často je diskutována i otázka propojenosti vysokoškolského vzdělávání s praxí a potřebami zaměstnavatelů a pracovního trhu. Toto souvisí i se snahami o diferenciaci systému terciálního vzdělání, o vznik profesně orientovaných bakalářských oborů a o kompletní absolventy.

Vysoké školy pracují stále s více heterogenní skupinou studentů – rozrůzněné v oblasti sociálního původu, motivace, aspirace, věku, studijních schopností a v dalších oblastech. Na tento fakt je třeba kontinuálně reagovat tak, aby na výstupu všech typů terciálního vzdělávání bylo zachováno zmíněné funkční minimum na výstupu. Pro současnost i budoucnost českého vysokého školství se otevírá řada úkolů od sledování kvality (nastavení kritérií hodnocení, metod hodnocení, mechanismů evidence, zpracování a následných kroků), nastavení efektivního a spravedlivého financování, až po efektivní spolupráci akademické obce, školské politiky a společnosti s jejími strukturami.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] BELL, D.: *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books, 1973.
- [2] BLAU, P. M., DUNCAN, O. D.: *The American Occupational Structure*. New York: John Wiley, 1967.
- [3] BREEN, R., GOLDTHORPE, J.: Explaining educational differentials. Towards a formal rational action theory. *Rationality and Society*, 1997, 9(3), pp. 275–305.
- [4] ČSÚ: *Vzdělávání dospělých v České republice: výstupy z šetření Adult Education Survey 2016*. Praha: Český statistický úřad, 2018. [online]. [2018-07-20]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/vzdelavani-dospelych-v-ceske-republice-2016>>.
- [5] EGREES: *Equity in European Educational Systems: A Set of Indicators*. Liege: University of Liege, 2005.
- [6] EUROSTAT: *Europe 2020 Education Indicators in 2016*. Luxembourg: Eurostat, 2017. [online]. [cit. 2018-07-17]. Available from: <<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8001730/3-2604-2017-BP-EN.pdf/c22de270-ea00-4581-89bc-501056f9cae2>>.
- [7] GOLDTHORPE, J.: Class analysis and the reorientation of class theory: the case of persisting differential in educational attainment. *British Journal of Sociology*, 1996. 47(5), pp. 481–505.
- [8] GREGER, D.: Spravedlivost českého školského systému v mezinárodním srovnání. *Orbis Scholae*, 2006, 1(1), s. 46–59.
- [9] KATRŇÁK, T.: *Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004.
- [10] KATRŇÁK, T.: *Sociální a kulturní reprodukce společnosti v teoretické perspektivě*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2014.
- [11] KELLER, J., TVRDÝ, L.: *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008.
- [12] KERCKHOFF, A. C.: The status attainment process: socialization or allocation? *Social Forces*, 1976, 55(2), pp. 368–381
- [13] KLEŇHOVÁ, M.: České školství očima OECD. *Statistika & My*, 2016, 6(1), s. 32–33.

- [14] KOUČKÝ, J.: Školské reformy ve společenských proměnách: střední Evropa v období transformace. In *Reformy školství ve střední a východní Evropě. Průběh a výsledky*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1996, s. 15–38.
- [15] LUCAS, S. R.: Effectively maintained inequality: education transitions, track mobility, and social background effects. *American Journal of Sociology*, 2001, 106(6), pp. 1642–1690.
- [16] MARE, R. D.: Change and stability in educational stratification. *American Sociological Review*, 1981, 46(1), pp. 72–87.
- [17] MATĚJŮ, P. et al.: *Bílá kniha terciárního vzdělávání*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2009.
- [18] MATĚJŮ, P. et al.: Šance na dosažení vysokoškolského vzdělání očima patnáctiletých žáků. Česká republika v mezinárodním srovnání. In *Nerovnosti ve vzdělávání: od měření k řešení*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, s. 250–273.
- [19] MATĚJŮ, P., ŘEHÁKOVÁ, B., SIMONOVÁ, N.: Dlouhodobý vývoj nerovností v šancích na získání vysokoškolského vzdělání. In *(Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia 2006, s. 285–312.
- [20] MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J.: *(Ne) rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia, 2006.
- [21] MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J., VESELÝ, A.: *Nerovnosti ve vzdělávání: od měření k řešení*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010.
- [22] MEDIAN: *Retrospektivní šetření pracovních sil: pracovní historie, práce a vzdělání*. Praha: Median, 2003.
- [23] MENCLOVÁ, L., BAŠTOVÁ, J.: Vysokoškolský student v České republice – komparace dat z výzkumů let 1992–2005. *Aula*, 2006, 14(1), s. 83–91.
- [24] MEURET, D.: School equity as a matter of justice. In *Pursuit of Equity in Education: Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer, 2001, pp. 93–111.
- [25] MŠMT (2018a): *Boloňský proces*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2018. [online]. [cit. 2018-07-17]. Dostupné z: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/vysoke-skolstvi/bolonsky-proces-2>>.
- [26] MŠMT (2018b): *Plán realizace Dlouhodobého záměru pro oblast vysokých škol pro rok 2019*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2018. [online]. [cit. 2018-07-17]. Dostupné z: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/vysoke-skolstvi/plan-realizace-dlouhodobeho-zameru-pro-oblast-vysokych-skol-1>>.
- [27] MŠMT (2018c): *Diverzifikace vysokých škol v ČR*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2018. [online]. [cit. 2018-07-20]. Dostupné z: <<http://www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj/vladni-zmocnenec-pro-evropsky-vyzkum/diverzifikace-vysokych-skol-v-cr>>.
- [28] PRUDKÝ, L., PABIAN, P., ŠIMA, K. (2010a): *České vysoké školství. Na cestě od elitního k univerzálnímu vzdělávání 1989–2009*. Praha: Grada Publishing, 2010.
- [29] PRUDKÝ, L., PABIAN, P., ŠIMA, K. (2010b): Od elitářství k univerzalitě. *iForum*, 2018. [online]. [cit. 2018-07-20]. Dostupné z: <<https://iforum.cuni.cz/IFORUM-9632.html>>.
- [30] PRUDKÝ, L.: *Rozvoj osobností vysokoškoláků jako součást kvality výuky: témata a otázky k pojetí vysokoškolského studia jako učení ke svobodě*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2014.
- [31] RAFTERY, A. E., HOUT, M.: Maximally maintained inequality: expansion, reform, and opportunity in Irish education, 1921–75. *Sociology of Education*, 1993, 66(1), pp. 41–62.

- [32] SIMONOVÁ, N.: *Workshop sociální nerovnosti a přístup ke vzdělání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009. [online]. [cit. 2018-07-23]. Dostupné z: <http://www.lsvv.eu/workshop/simono-va/simono-va_prezentace.pdf>.
- [33] SIMONOVÁ, N., KATRŇÁK, T.: Empirické přístupy v sociálně stratifikačním výzkumu vzdělanostních nerovností. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2008, 44(4), s. 725–743.
- [34] STRAŠILOVÁ, G.: Přes 40 % pracujících v Brně a Praze má VŠ. *Statistika & My*, 2017, 7(3), s. 30–31.
- [35] ŠKARABELOVÁ, S., RANDUSOVÁ, I.: Třetí role vysokých škol – poznatky ze zemí EU. In *Třetí role vysokých škol a občanská společnost*. Praha: Nadace rozvoje občanské společnosti, 2009, s. 10–15.
- [36] ŠTECH, S.: Vývoj poznatků o vztahu rodiny a školy. *Československá psychologie*, 1997, 41(6), s. 485–502.
- [37] ŠTĀSTNÁ, V.: Trendy v rozvoji vysokoškolského vzdělávání v ČR na pozadí evropského (globálního) vývoje. In *Aktuální problémy vysokoškolského poradenství*. Brno: Asociace vysokoškolských poradců, 2011, s. 12–21.
- [38] TROW, M.: Reflections on the transition from elite to mass to universal education access: forms and phases of higher education in modern societies since WWII. In *International Handbook of Higher Education*. Amsterdam: Springer, 2006, pp. 243–280.
- [39] URBÁNEK, V.: *Financování vysokého školství*. Praha: Oeconomica, 2007.
- [40] VEČEREK, V. et al.: *Idea reformy terciálního vzdělávání*. Praha: Česká konference rektorů, 2010. [online]. [cit. 2018-07-20]. Dostupné z: <http://crc.muni.cz/pdf/documents/idea_reformy.pdf>.
- [41] WALTEROVÁ, E., ČERNÝ K.: Vzdělávací potřeby pro 21. století. *Orbis Scholae*, 2006, 1(1), s. 60–76.
- [42] WALTEROVÁ, E., GREGER, D.: Transformace vzdělávacích systémů Visegrádské skupiny: srovnávací analýza. *Orbis Scholae*, 2006, 1(1), s. 13–29.
- [43] ZELENKA, M., RYŠKA, R.: Absolventi vysokých škol: kompetence a profesní úspěch. *Aula*, 2012, 1(1), s. 22–47.

ABSTRAKT

Terciální vzdělávání a s ním související aspekty jsou v posledních desetiletích stále častější otázkou zájmu odborníků. Významným aspektem tohoto faktu je nárůst počtu vysokoškolských studentů, potažmo absolventů. Z obecnějšího sociologického pohledu hrají roli i dostupnost a přístupnost vysokoškolského vzdělání. Pokud se tedy chceme z jakéhokoliv pohledu věnovat osobnosti vysokoškolského studenta, je důležité znát i pozadí a prostředí, ve kterém se aktéři pohybují a jehož jsou součástí. Předložený text propojuje několik témat – vývoj českého vysokého školství, jeho vnímání, směr vývoje a roli, téma masifikace terciálního vzdělávání a s tím související změny sociálního složení vysokoškolských studentů. Zmíněna je i spravedlnost ve vzdělávání a na ní navazující reprodukce vzdělanostních nerovností.

KLÍČOVÁ SLOVA

Systém vysokoškolského vzdělávání; vysoká škola; studenti; masifikace vysokoškolského vzdělání; rovnost šancí ve vzdělávání

University Students and Tertiary Education in the Czech Republic

ABSTRACT

Tertiary education and its associated aspects have become more common research topic in recent decades. An important aspect of this fact is the increase of the number of university students, or graduates. From

- *a more general sociological point of view, the accessibility of higher education is also important. So if we want to look at the personality of a university student from any point of view, it is important to understand the background and environment of higher education. The presented text links several topics – the development of Czech higher education, its perception and role, the direction of development, the topic of massification of tertiary education and the related changes in the social aspects of university students. Equality in education and the reproduction of educational inequalities is also mentioned.*

KEYWORDS

High Education System; College/University; students; massification of higher education; equality of educational opportunity

JEL CLASSIFICATION:

I21; I23; I24; I28; J24

Kompozitívna metóda Friedricha Augusta von Hayeka

- Ing. et Ing. Martin Zeman » Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta, nám. Winstona Churchilla 1938/4, 130 67 Praha, Česká republika¹; email: martin.zeman@vse.cz

* 1. Úvod

Friedrich August von Hayek je jedným z hlavných predstaviteľov Rakúskej školy. Je recipientom Nobelovej ceny za ekonómiu (1974) za prínos v monevej politike a teórii hospodárskeho cyklu. Za jeho hlavnú prácu zaoberajúcu sa metodológiou vedy je považovaná *Kontrarevolúcia vedy* (1952; viď Hayek, 1995). Medzi jeho ďalšie významné publikácie obsahujúce aj metodologické prvky sa zaraďujú napríklad *Využívanie informácií v spoločnosti* (Hayek, 1945) či *Stupne vysvetľovania* (1955; viď Hayek, 2001).

V Českej republike je politická filozofia F. A. Hayeka populárna, lebo značne zdôrazňuje význam ľudskej slobody a označuje paralely medzi nacionálne-socialistickým a komunistickým totalitarizmom. Cieľom nasledujúceho textu je však primárne predstaviť kompozitívnu metódu Friedricha Augusta von Hayeka z ktorej rakúsky autor vychádzal vo svojom diele. Kompozitívna metóda bude pre lepšie ilustratívne vysvetlenie následne exemplifikovaná. Zároveň bude Hayekova metóda komparovaná s názormi jeho súčasníka Karla Raimunda Poppera.

2. Vedy spoločenské verzus vedy prírodné

Hayek je vo svojom diele zástancom metodologického dualizmu. Ten na rozdiel od metodologického monizmu rozlišuje medzi metódami skúmania prírodných a spoločenských vied. Zástancom metodologického monizmu bol napríklad Karl Raimond Popper, ktorého názory budú komparované s názormi Hayeka v texte nižšie (Redman, 1994).

Jednou z nosných myšlienok *Kontrarevolúcie vedy* (1952; viď Hayek, 1995) je dichotómia medzi prírodnými a spoločenskými vedami. Hayek nekritizuje prírodovedeckú metódu, ale odmieta jej neuvážené používanie na problémy spoločenských vied. Autor má zamietavé stanovisko smerom k snahám o kvantifikáciu spoločenských vied. Hayek odmieta predstavy, že číselné vyjadrenie dát je dôležité najmä pre zvýšenie presnosti a odbornosti rozoberaných javov.

Hayek zdôrazňuje, že problémy, ktoré spoločenské vedy chcú riešiť vznikajú len v situácii keď vedomá činnosť veľkého počtu ľudí prináša nezamýšľané dôsledky, a pokiaľ je možné sledovať pravidelnosť, ktorá nebola nikým plánovaná. V opačnom prípade by podľa autora neexistovalo miesto pre teoretické vedy o spoločnosti.

¹ Článok je zpracovaný ako výstup výskumného projektu 25 let po rozdělení Československa: vybrané kapitoly z hospodářské a sociální politiky v České republice a na Slovensku číslo F5/100/2017 registrovaného u Vysoké školy ekonomické v Praze.

→ Kompozitívna metóda pokladá za základ skúmania spoločenských vied mentálne entity, ktoré nie sú merateľnými, kvantitatívnymi javmi. Slepé prenášanie snáh o kvantifikáciu meraní je podľa Hayek najhoršou úchyľkou a absurditou, ktorú produkuje scientizmus v spoločenských vedách. Výsledkom tejto snahy je slepá, nevedecká a nelogická selekcia tých stránok javu, ktoré sú kvantifikovateľné, ale neraz neďôležité, či nepodstatné.

Hayek popisuje v *Kontrarevolúcii vedy* (1952; viď Hayek, 1995) prístup prírodných vied ako prístup objektívny a prístup vied spoločenských ako

medzi konštitutívnymi myšlienkami pre javy, ktoré chceme vysvetliť a myšlienkami, či ideami, ktoré máme o týchto javoch my, alebo tí ľudia, ktorých činnosť sa snažíme vysvetliť.

Pri analýze individuálnych myslení v spoločenských vedách je teda účelom rozlíšiť možné typy prvkov, s ktorými je nevyhnutné počítať pri konštrukcii rôznych štruktúr spoločenských vzťahov. Rakúsky ekonóm uvádza, že úlohou spoločenských vied nie je vysvetliť vedomý čin. Pokiaľ je vôbec možné poskytnúť vysvetlenie podstaty vedomého ľudského jednania a chovania, tak je to

Jednou z nosných myšlienok Kontrarevolúcie vedy je dichotómia medzi prírodnými a spoločenskými vedami. Hayek nekritizuje prírodovedeckú metódu, ale odmieta jej neuvážené používanie na problémy spoločenských vied. Autor má zamietavé stanovisko smerom k snahám o kvantifikáciu spoločenských vied. Hayek odmieta predstavy, že číselné vyjadrenie dát je dôležité najmä pre zvýšenie presnosti a odbornosti rozoberaných javov.

prístup subjektívny. Pre prírodovedca je rozdiel medzi objektívnym a subjektívnym niečím triviálnym, pre vedca spoločenských vied tomu tak však nie je. Predmetom skúmania spoločenských javov sú názory, avšak nie názory vedca, ale názory tých, ktorí sú predmetom skúmania. Tieto názory sú faktami skúmaných predmetov, ale v objektívnom hľadisku sú stále názormi skúmaného objektu. Typy vedomej činnosti skúmaných subjektov predstavujú pre spoločenské vedy dáta a tie musí vedec efektívne usporiadať takým spôsobom, aby boli efektívne využité pre samotné ciele vedeckého bádania. Nie je možné zabudnúť odlišiť myšlienky, ktoré sú konštitutívne pre javy, ktoré chce vedec vysvetliť od ideí, ktoré má vedec o týchto javoch a ktoré nie sú príčinou spoločenských štruktúr, ale stávajú sa teóriami o nich. Predmet skúmania a vysvetlenie vedca o tomto predmete nekoinciduje.

Rakúsky autor zdôrazňuje rozdiel medzi predmetom poznania a našim vysvetlením tohoto predmetu. V rámci spoločenských vied uvádza, že dochádza k problému, kedy je nevyhnutné rozlišovať

úlohou psychológie. Predmetom skúmania spoločenských vied sú práve dôsledky nevedomých ľudských činností, ktorých dôsledky sú taktiež nezamýšľané. Už Adam Smith (1776; viď Smith, 2001) vo svojom *magnum opus* uvádza, že nie je to láska vošťača alebo pekára, ktorej vďačíme za svoj obed, ale práve ich orientácia na vlastný záujem. Zamýšľaným dôsledkom pekára, mäsiara či pivovarníka nie je zvýšiť úžitok spotrebiteľa. Snahou týchto jedincov je maximalizovať vlastný úžitok v podobe zisku. Nezamýšľanými dôsledkami môžu byť práve bankroty okolitých pekárni v dôsledku nedostatočnej konkurencieschopnosti. Hayek spomína, že všetky činnosti, ktoré by sa dali klasifikovať ako činy spoločenské, sú takmer *ex definitione* nezámerné (Hayek, 1995/1952).

Metodologický individualizmus je teda podľa Hayeka nevyhnutnou podmienkou metódy spoločenských vied. Peniaze, úžitok ale ani tovar, jedlo, oblečenie nie sú pojmami, ktoré by bolo možné definovať a objasniť pomocou fyzikálnych pojmov. Podstatný je osobný, individuálny názor jednot-

livcov na dané tovary (Hayek, 1995/1952; Zwirn, 2007).

Individuálne bytosti nie sú výhradne motivované ideami, ktoré prijímajú z vonkajšieho prostredia. Jednotlivci zároveň rôzne laické teórie produkujú. V spoločenských vedách je nevyhnutné rozlišovať dve základné triedy ideí: teórie, ktoré si o tomto jave jednotlivci vytvárajú a teórie, ktorými sa jednotlivci riadia.

Hayek v *Kontrarevolúcii vedy* (1952; viď Hayek, 1995) dopĺňa, že v rámci spoločenských vied je dôležité začínať od toho, čo si ľudské bytosti myslia, čo plánujú urobiť. Skúmaním jednotlivcov, z ktorých sa skladá spoločnosť, ich individuálnych podnetov a ich klasifikáciou vecí alebo udalostí podľa systému ich zmyslových kvalít a pojmov môžeme skúmať celok. Z jednotlivých rozptýlených informácií² individuálnych bytostí, ktoré sú nám známe, je možné vytvoriť prostredníctvom kompozitívnej metódy obraz spoločnosti ako celku, ktorý nám známy nie je. V spoločenských vedách nie je možné uplatňovať rozklad celku na jednotlivé atómy a molekuly tak, ako je tomu vo vedách prírodných.

V spoločenských vedách je nevyhnutné, aby vedci odlišovali od názorov motivačných alebo konštitutívnych a od špekulačných/explanačných názorov. Hayek zdôrazňuje odlišenie názorov bežného vedomia jednotlivcov na kolektívne entity a fakty. Metóda práce vedca spoločenských vied „začína od pojmov, ktorými sa ľudia riadia vo svojej činnosti, a nie od výsledkov ich teoretizovania o vlastných činoch, je charakteristickým znakom metodologického individualizmu, ktorý je úzko spojený so subjektivismom spoločenských vied. Na druhej strane scientistický prístup, ktorý sa obáva začať u subjektívnych pojmov, ktoré determinujú

individuálne činy, ..., zákonite vedený k tej chybe ktorej sa snaží vyhnúť, totiž k tomu, že považuje za fakty spomínané celky, ktoré sú výhradne laickými generalizáciami“ (Hayek, 1995/1952, s. 38).

Zároveň Hayek zdôrazňuje, že individuálne názory a pojmy sú tým, čo jednotlivci poznajú priamo. Práve ich kombináciou sa snažia títo vedci reprodukovať výsledky individuálnych činností, ktoré nazýva javmi komplexnými. V opozícii k tejto metóde spoločenských vied vedy prírodné/fyzikálne začínajú od komplexných javov, z ktorých vyvodzujú prvky, z ktorých sa tieto javy skladajú. „Pozícia človeka uprostred medzi prírodnými a spoločenskými javmi, pričom sám je výsledkom jedných a pričinou druhých, spôsobuje, že podstatné základné fakty, ktoré potrebujeme pre explanáciu, sú časťou všeobecnej skúsenosti, časťou toho čo je jadrom nášho myslenia. V spoločenských vedách sú nám mimo akúkoľvek diskusiu známe práve prvky komplexných javov“ (Hayek, 1935, s. 11).

Pri porovnaní kompozitívnej metódy Friedricha A. von Hayeka s dielom Karla Poppera *Bieda historicizmu* (1957; viď Popper, 1994) je zrejme, že Popper nezdieľa Hayekove presvedčenie o dichotómii spoločenských a prírodných vied. Popper súhlasí s Comtom, Millsom či C. Mengerom, že metódy v oboch oblastiach sú *in genere* rovnaké. Tieto metódy spočívajú v ponúknutí deduktívnych kauzálnych vysvetlení a ich testovaní.

Popper v opozícii k Hayekovi zdôrazňuje, že je irelevantné akým spôsobom vedec prišiel k záverom. Vedecky relevantná je podľa neho len otázka, či je popísaná metóda testovania plodná; vedie k novým pozorovaniam a ku vzájomnému obohacovaniu.

Ostré vymedzenie medzi prírodnými a spoločenskými vedami, ktoré je tak typické a podstatné →

² Konkrétne poznanie, ktoré slúži ako rozhodovacia základňa pre určitú skupinu individuálnych bytostí, nikdy neexistuje ako koherentný a konzistentný celok. Táto znalosť spoločnosti existuje v rozptýlenej forme (nekoherentnej a nekonzistentnej forme), ktorá je rozhodovacou základňou pre individuálne bytosti. Toto konkrétne, individuálne poznanie nemôže byť zjavné a známe rozhodovaciemu „nadmozgu“, a to z viacerých dôvodov. Jednak sú samotné znalosti pominuteľné v čase a priestore, zároveň sú rozptýlené pre veľké množstvo individuálnych bytostí, ktoré len po krátku dobu obsiahnu túto znalosť a nie sú motivované k jej predaniu rozhodovacej autorite. Znalosť kedy je najefektívnejšie použiť konkrétny materiál, stroj alebo kde ho obstarat najlacnejšie, je neraz dôležitejšia než určenie, ktorý materiál alebo stroj sú najvhodnejšie pre daný účel. Teória rozptýlenej znalosti sa stala základným stavebným kameňom v argumentácii proti neefektívnosti socialistického riadenia trhu (Hayek, 1945).

→ pre *Kontrarevolúciu vedy* je časom samým Hayekom opustené, v *Stupňoch vysvetľovania* (1955; viď Hayek, 2001) už je táto dichotómia menej badateľná. Autor porovnáva postupy charakteristické pre fyziku oproti postupom spoločenských a prírodných vied kde zdôrazňuje, že postupy fyziky nemusia byť univerzálne použiteľné, pretože sa situácia prírodných a spoločenských vedách je odlišná (Hayek, 2001/1955).

Hayek odlišuje v *Stupňoch vysvetľovania* vedy prvotne čisté a vedy aplikované. Charakteristickým znakom aplikovaných vied je ich snaha priniesť dostatočne všeobecne platné a použiteľné definície, ktoré sú aspoň v princípe nezávislé od jednotlivých konkrétnych javov či udalostí, na základe ktorých boli vytvorené. Zároveň však platí ich určitá odvodenosť práve z vied čistých. Rakúsky autor ich pokladá za dedukcie odvodené z kombinácií známych zákonov, ktoré popisujú zvláštne situácie ku ktorým sa vzťahujú (Hayek, 1995/1952).

Nedostatkom diela Friedricha Augusta von Hayeka je explicitné sa neprihlásenie k zásadnému epistemologickému východisku rakúskej školy, a to apriorizmu³. Hayek sa v *Kontrarevolúcii vedy* približuje k potvrdeniu apriorizmu v časti kde cituje Demokritosa: „*ANTHROPOS ESTIN HO PANTES IDMEN*“. Tu naznačuje, že existuje poznanie logicky predchádzajúce zmyslovému poznaniu, že je používaný axióm. Autor píše, že jedinec vie, že je človekom – čo je možné považovať apriórne platnú tézu – a práve preto môže, a je schopný spoznať človeka, že je schopný spoznať prítomnosť určitých známych mentálnych kategórií. Hayek zdôrazňuje, že šialenec, ktorého činu nemôžeme rozumieť, pre nás nemôže byť človekom, nemohol by figurovať v ľudskej histórii. Avšak samotné jasné a zreteľné prihlásenie sa k apriorizmu v metodologickom diele tohto rakúskeho ekonóma nenájdeme.⁴ Hayekove teórie sú testovateľné len deduktívnou logikou, t. j. je nevyhnutné nájsť chybu v rámci sledu logických krokov alebo omyl

v pomocnej konštrukcii. Hayekove explicitné nepriznanie k apriorizmu môže spôsobovať problémy v interpretácii jeho textov (Hayek, 1995/1952)

3. Scientizmus

Hayek zároveň zdôrazňuje negatívnosť scientizmu a scientistických predsudkov, ktoré označuje za jednoznačne nevedecký postoj, lebo „*zahrňuje mechanickú a nekritickú aplikáciu určitých myšlienkových návykov na oblasti, ktoré sú odlišné od tých, kde tieto návyky vznikli*“ (Hayek, 1995/1952, s. 18). Vedecký pohľad je však predpojatý primárne svojím prístupom, lebo ešte pred tým ako sa začne zaoberať predmetom vedeckého skúmania, vyhlasuje, že už vie, aký je najprimeranejší spôsob skúmania daného predmetu (Hayek, 1995/1952).

V *Kontrarevolúcii vedy* (1952; viď Hayek, 1995) zdôrazňuje, že nie je možné odstrániť všetky antropomorfné prvky vonkajšieho sveta. Nie je možné pochopiť činnosť človeka tým istým spôsobom, akým sa vysvetľujú javy prírodných vied. Účastníci vedeckej diskusie sa neraz snažia vnútiť tieto metódy prírodných vied spoločenským vedám, ktoré však často nemuseli byť identické s metódami, ktoré používali. Boli to skôr metódy o ktorých sa domnievali, že ich používajú.

Karl Popper taktiež vyjadril svoj odpor k scientizmu, ale jeho názor bol pragmatickejší: „*Bude teda na mieste vyhlásiť, že plne uznávam význam boja proti dogmatickému metodologickému naturalizmu alebo »scientizmu«*. Nevidím však, prečo by sme nemali tieto analógie používať v tej miere, v akej to bude prínosné, zatiaľ čo uznávame, že v určitých kruhoch bola hrubo zneužívaná a dezinterpretovaná“ (Popper, 1994/1957, s. 52–53).

Hayek i Popper sa stretávajú vo svojich názoroch v rámci odporu voči holismu, pričom deklarujú, že holistický plánovač môže prehliadať skutočnosť, že je ľahké centralizovať moc, ale nie je možné centralizovať všetko poznanie. Táto myšlienka ko-

³ Komplexné vysvetlenie poskytol v *Human Action* Ludwig von Mises.

⁴ S výnimkou určitých náznakov v jeho psychologickom spise *The Sensory Order* (Hayek, 1976)

píruje teorém rozptýlených znalostí od Hayeka (Popper, 1994/1945).

Rovnako to čím profesor Popper označuje „utopické inžinierstvo“ Hayek nazýva „centralizovaným“ alebo „kolektívizovaným“ plánovaním. Otvorená spoločnosť je slobodnou spoločnosťou, ktoré je možné zlepšovať prostredníctvom postupných reformných návrhov, ale nie je možné ju zreformovať z centra (Loužek, 2009).

V rámci diskusie o scientizme Hayek priznáva zmenu tónu postoja, ktorú prijal ovplyvnený práve Popperom „*sir Karl Popper ma naučil, že prírodní vedci nerobili reálne to, čo nie len väčšina z nich hlásila, ale že súčasne neváhali napodobovať predstaviteľov iných disciplín.*“ (Hayek, 1967, s. 29). Zároveň Hayek prijal Popperovu myšlienku, že aby teória bola vedecká, tak musí byť testovateľná.

Friedrich August von Hayek založil kompozitívnu metódu na jasnom odmietnutí kolektivismu scientistického prístupu, historizmu scientistického prístupu, objektivismu scientistického prístupu a z toho vyplývajúce presadzovanie individualizmu a subjektivismu.

3.1 Objektivismus scientistického prístupu

Hayek označuje objektivismom vedecký prístup, ktorého cieľom je obísť sa bez subjektívnych poznatkov o fungovaní ľudského vedomia. Podľa neho sú však pokusy takejto vedeckej činnosti odsúdené k neúspechu. Behavioristi považujú za samozrejmé, že to, čo sa javí nám rovnako, bude sa javiť aj ostatným pozorovateľom podobným spôsobom. Klasifikáciu, či sú určité javy podobné alebo nepodobné, prevádzajú na základe svojej osobnej skúsenosti, ktorá už však nie je založená na žiadnom objektívnom teste. Ďalej však zdôrazňuje, že fakty ktoré sa nám javia rovnaké nemusia mať žiadne spoločné vlastnosti (Hayek, 1995/1952)

Hayek v *Kontrarevolúcii vedy* (1952; viď Hayek, 1995) uznáva, že skúmané veličiny spoločenských vied majú isté fyzikálne atribúty, ktorých význam môže byť značný, ale dôrazne argumentuje, že tieto javy musia obsahovať fyzikálne atribúty, ktoré

sú dôležité vzhľadom k nášmu účelu. Nie je možné nahradiť mentálne kategórie, ktoré používame, keď hovoríme o činnostiach iných ľudí, fyzikálne definovanými pojmami.

Mentálne javy, zmyslové javy a predstavy spolu s abstraktnejšími pojmami a ideami sú aktami kvalifikácie, ktoré vykonáva mozog. Kvality, ktoré vnímame, nie sú vlastnosťami predmetu, ale spôsobmi, ktorými sme sa naučili zoskupovať a klasifikovať vonkajšie podnety.

Pokus o vysvetlenie princípu, akým spôsobom vedomie jednotlivcov transportuje fyzikálne informácie do mentálnych entít, nie je podľa Hayeka nemožný, ale v súčasnej dobe nie je k dispozícii. Zároveň zdôrazňuje, že tento proces je z hľadiska úlohy spoločenských vied nepotrebný. „*Zdalo by sa, že klasifikačný aparát by vždy musel mať vyššiu stupeň komplexnosti, než má ktorákoľvek z týchto rozličných vecí, ktoré sú ním klasifikované, ak je však toto tvrdenie správne, potom by z toho plynulo, že nie je možné aby náš rozum bol vôbec schopný vyprodukovať úplne vysvetlenie konkrétnych spôsobov, ktorými on sám klasifikuje vonkajšie podnety*“ (Hayek, 1995/1952, s. 48).

Samotná klasifikácia môže prebiehať podľa autora dvomi odlišnými spôsobmi. Jednak jednotlivci klasifikujú veci alebo udalosti podľa systému zmyslových kvalít a pojmov, ktorý má rovnakú štruktúru pre všetky osoby a ktorý nám je známy, lebo aj my sme členmi ľudskej spoločnosti. Druhý možný prostriedok klasifikácie je na základe objektívnych vzťahov, na základe zložitých chemických a fyzikálnych vzorcov vyjadrených matematickým aparátom. Pre spoločenské vedy je významný práve klasifikačný aparát tvorený našimi zmyslami, a to z dôvodu individuálnosti spoločenských vied.

S hranicami poznania súvisí odmietnutie kvantitatívnych odhadov celku, ktoré označuje ako výrobné kapacity spoločnosti. Vyjadrenia o objektívnych potrebách ľudí pokladá za transformovanú snahu o zovšeobecňovanie a objektívizovanie potrieb jednotlivcov. Zároveň sú podľa neho založené na nerealistickom predpoklade, keby existoval ur-

→ čitý génius, ktorý by dokázal pozbierať všetkých rozptýlené vedomosti spoločnosti a keby bol schopný zorganizovať správanie všetkých jedincov spoločnosti tak, aby konali ako on chce, tak by bolo vyprodukované práve dané číslo. Zdôrazňuje, že *„existujú jednotliví ľudia, ktorí majú konkrétne poznanie o tom, ako ide jednotlivé veci použiť pre jednotlivé ciele. Toto poznanie nikdy neexistuje ako integrovaný celok alebo v jedinom vedomí, a jediné poznanie, o ktorom ide v ktoromkoľvek zmysle povedať, že existuje, sú práve tieto oddelené, často nedôsledné a dokonca rozporné názory rôznych ľudí“* (Hayek, 1995/1952, s. 51).

Hayek upresňuje, že plánovanie je proces navzájom sa zviazaných rozhodnutí o alokácii disponibilných zdrojov jednotlivcov na základe vedomostí, ktoré nie sú nikomu dané vo svojej úplnosti. Zdôrazňuje, že znalosť okolností neexistuje v koncentrovanej a integrovanej forme, ale len v útržkoch, ktoré sú rozptýlené medzi všetkých zúčastnených nezávislých jednotlivcov. Jedným z hlavných problémov hospodárskej politiky je kto má plánovať, či má plánovať jedna ekonomická autorita, elita národa, alebo má byť táto činnosť rozdelená medzi jednotlivcov (Hayek, 1988).

Efektívnejší systém dokáže lepšie využívať existujúce informácie. Jedinečné informácie, ktoré vlastní jednotlivec, je možné efektívne využiť len ak sa rozhodovacia právomoc nechá na danom jednotlivcovi, a to najmä z dôvodov potrebných rýchlych adaptácií na zmeny v konkrétnych okolnostiach v mieste a čase. (Hayek, 1995/1952; Caldwell, 1992)

Metodologický subjektívizmus, ako náprotivok metodologického objektívizmu kompozitívnej metódy je založený na fakte, že všetky spoločenské štruktúry sú produktom aktivity rôznych ľudských individuí a teda sú sprostredkované individuálnym ľudským vedomím.

3.2 Kolektívizmus scientistického prístupu

Hayek taktiež dôrazne odmietol kolektívizmus scientistického prístupu, ktorý je založený na skú-

senosti, že v správaní jednotlivcov je málo takých pravidiel, ktoré je možné stanoviť prísne objektívnym spôsobom. Subjektívny prístup spoločenských vied začína poznaním vnútrajšku, poznaním individuálnych postojov. Objektívizmus prírodných vied sa na skúmané celky nahliada zvonku, netraktuje spoločenské javy ako súčasť ľudského vedomia, ale ako objekty, ktoré vnímame ako celky (Lo- užek, 2009).

Prírodovedci sú zvyknutí hľadať empirické pravidelnosti v relatívne komplexných javoch priamo prístupných pozorovaní a až po nájdení pravidelnosti sa ju pokúšajú vysvetliť ako výsledok často hypotetických elementov, o ktorých predpokladajú, že sa riadia jednoduchšími a všeobecnejšími pravidlami. Hayek je presvedčený, že obrátenie sa vedcov k celku je vyvolané práve ich vierou, že tento celok bude vykazovať pre nich potrebné a nevyhnutné pravidelnosti (Kirzner, 1982).

Hayek píše o laickom používaní pojmov, ktoré sú zhmotňované na objekty. Podľa neho práve skutočnosť, že ľudia hovoria o pojmoch ako „spoločnosť“ či „ekonómii“ ich vedie k presvedčeniu, že v rámci svojho skúmania musia pokračovať od tejto kolektívnej veličiny, ktorá je však výsledkom ich konštrukcie v hlave a nie je zhmotniteľná, je výsledkom bežného laického myslenia. Termíny pre tieto kolektívne celky neoznačujú stabilné súbory či veličiny, ktoré môžeme v určitom čase či na určitom mieste objektívne pozorovať. „...celky ako také nikdy nie sú danosťami voči nášmu pozorovaniu, pretože sú bez výnimky konštrukciami nášho rozumu. Nie sú »danými faktami«, objektívnymi údajmi podobného druhu, ktoré spontánne poznáme ako podobné na základe ich spoločných fyzikálnych vlastností. Vôbec nie je možné ich pozorovať mimo mentálne schémy, ktoré ukazujú spojitosť medzi niektorými z mnohých jednotlivých faktov, ktoré môžeme pozorovať“ (Hayek, 1995/1952, s. 54). Individuálne selekcie sú selekciami určitých prvkov komplexného obrazu na základe istej teórie o ich koherencie. Celky existujú len do tej miery a len dovtedy, pokiaľ je adekvátny a pravdivý nami vytvorený model o vzťahoch medzi jednotlivými

časticami, ktoré sú v tomto modeli zastúpené, ktorý môžeme explicitne konštatovať výhradne vo forme modelov spočívajúcich z daných častí (Mäki, 1990). „*Spoločenské vedy sa teda nezaoberajú »danými« celkami, ale ich úkol spočíva v konštruovaní týchto celkov skrze konštruovanie modelov zo známych prvkov – modelov, ktoré reprodukujú štruktúru vzťahov medzi niektorými z mnohých javov, ktoré vždy súčasne pozorujeme v reálnom živote*“ (Hayek, 1995/1952, s. 55).

3.3 Historizmus scientistického prístupu

Hayek vo svojom diele rozlišuje historickú metódu historika, ktorá je relevantnou metódou historika, od scientistického historizmu, ktorý sa snaží spraviť z historiografie jedinú vedu o spoločenských javoch a ktorú ako vedu snažiacu sa o výklad základov dejín odmieta. Historiografia je založená na presvedčení, že všeobecné pravidlá sú súčasťou výhradne vied prírodných a vo vedách spoločenských musí vládnuť historická metóda, ktorá má fungovať ako empirický výskum spoločnosti v súčasnosti.

Hayek vyčíta historizmu jeho častú generalizáciu. Aby mohol historizmus vysvetliť konkrétnu a jedinečnú situáciu, zdôrazňuje singulárnu a osobitú povahu jednotlivých historických javov, ktoré je možné interpretovať len geneticky, ako spoločný výsledok pôsobenia veľkého množstva rôznych síl, ktoré pôsobia v dlhom časovom období. Na jeden objekt sa môžeme dívať rôznymi pohľadmi (Hayek, 1995/1952).

Odmietnutie historizmu vychádza z jedinečnosti a singulárnosti priebehu jednotlivých dejinných udalostí. Akýkoľvek pokus jednotlivca o vytvorenie vysvetlenia konkrétneho javu, za predpokladu súčasného použitia dostatočného množstva aspektov, narazí práve na jedinečnosť a singulárnosť danej situácie. Výsledkom vedeckého popisu nebude teoretická veda, ale výhradne popis konkrétneho javu, konkrétnej situácie. Existujú vedné disciplíny, ktoré popisujú takto jedinečné situácie. Podľa Hayeka tu však nejde o teoretic-

ké vedy, ale skôr o aplikácie zákonov objavených teoretickými vedami pri vysvetľovaní konkrétnych singulárnych, historických udalostí.

Hayek pokračuje v dichotómii a zdôrazňuje, že pre prírodné vedy platí, že jednotlivé situácie alebo udalosti sú jedným z veľkého počtu podobných javov, ktoré majú čisto regionálny význam. Pre tieto vedy je dôležitý všeobecný zákon, aplikovateľný na všetky opakovane sa vyskytujúce udalosti určitého druhu. Na druhej strane v sociálnych vedách môže byť konkrétna situácia natoľko zaujímavá zo všeobecného hľadiska, že jej vysvetlenie potrebuje plnohodnotnú energiu vedca. Objektom vedeckého skúmania nie je totalita všetkých javov pozorovaných v určitom čase a mieste, ale vybrané aspekty, ktorých sa týka výskum. Historický proces či dejinné obdobie nie je vymedzeným predmetom myslenia. Tým sa stáva až na základe otázky, ktorú si na neho kladíme, t. j. jediná historická udalosť sa môže premeniť v ľubovoľný počet predmetov myslenia (Hayek, 1995/1952).

Podľa Hayeka veda bude dávať v rôznych obdobiach odpoveď na odlišné otázky, ale zároveň na základe rovnakých informácií dôjde k totožným odpovediam bez ohľadu na čas, kedy si otázku kladíme. Nie všetko poznanie je relatívne v čase. Pravdivým jadrom o relatívnosti historického poznania je fakt, že historici si v rôznych obdobiach budú klávať práve rôzne otázky zdôrazňuje rakúsky ekonóm. Jedinečné celky, ktoré tvoria agendu historika nie sú historikovi priradené ako prirodzené jednotky, na ktorom by pozorovaním mohol nájsť, aké rysy k nim patria, ale sú konštrukciami, vytvorenými na základe toho druhu metód, ktorý je systematicky rozvíjaný teoretickými vedami o spoločnosti. Je možné odhaliť určité všeobecne platné zákony vývoja celkov – existujú isté nadčasové generalizácie o prvkoch, nemôžu existovať rôzne teórie pre rôznu dobu (Hayek, 1995/1952; Shearmur, 1996).

Kompozitívna metóda je založená na fakte, že pri výbere jednotlivých faktorov, ktoré sú relevantné pre vysvetlenie danej konkrétnej situácie je možné použiť isté nadčasové teoretické myslenie. →

→ Historizmus nerozlišuje medzi prvkami a objektami danej kategórie. Medzi objektami je možné definovať vzťahy na základe určitých relácií a spojitostí medzi ľudskými bytosťami, na druhú stranu medzi prvkami sú relácie dané nadčasovo, trvalo.

„Pretože historizmus odmieta uznať, že kompozitívna teória je univerzálne aplikovateľná, nebol schopný nahliadnuť, ako rôzne konfigurácie rovnakých prvkov môžu tvoriť absolútne rozdielne celky, a z tohto dôvodu nebol ani schopný pochopiť, ako vôbec môžu byť niečím iným než tým, čo vedome vytvorí ľudský rozum, preto bol nútený hľadať príčiny zmien spoločenských štruktúr v zmenách samotného ľudského vedomia – v zmenách o ktorých prehlasuje, že ich pochopí a vysvetlí zo zmien priamo pochopených celkov“ (Hayek, 1995/1952, s. 71).

4. Odmietnutie vedomého riadenia

Podľa Hayeka je typickým znakom jeho generácie univerzálna požiadavka vedomého riadenia a usmerňovania spoločnosti. Autor zdôrazňuje, že termíny „vedomý“ a „zámerný“ majú význam len vtedy, keď sa aplikujú na jednotlivcov, čiže požiadavka vedomého riadenia pokladá za ekvivalentnú požiadavku k požiadavke, aby riadenie vykonávalo jediné vedomie.⁵ Zdôrazňuje, že práve spontánna súhra síl v spoločnosti môže riešiť problémy, ktoré žiadny jedinec nedokáže pre ich komplexnosť riešiť individuálne. Spoločenské procesy, ktoré je možné považovať za spoločenské sú takmer *ex definitione* nevedomé (Hayek, 1995/1952).

Vedomé riadenie jedným jedincom alebo malou skupinou jedincov je povyšovanie sa nad intelekt všetkých slobodných subjektov v rámci spoločnosti. „Vывodzovať akýkoľvek iný záver, učiniť tézu, že ľudské presvedčenia sú determinované okolnosťami, východiskom k prehláseniu, že nikomu by mala byť daná moc tieto presvedčenia de-

terminovať znamená tvrdiť, že tí, kto by mali túto moc uzurpovať disponujú istým druhom superintelektu“ (Hayek, 1995/1952, s. 85). Inými slovami Hayek tvrdí, že vedomé riadenie vychádza z presvedčenia, že ľudský rozum dokáže vlastnými silami prekročiť sám seba.

Požiadavka vedomého riadenia predpokladá, že sme schopní dôjsť k definitívnemu poznaniu, prečo máme určité konkrétne názory, ktorými disponujeme, ako aj spôsobu, ktorým je aktuálne poznanie determinované svojiskými podmienkami. Hayek argumentuje, že keby si bol jedinec vedomý toho, čím je podmienený a determinovaný jeho súčasné poznanie, tak by sa nedalo hovoriť o súčasnom poznaní (jedinec tvrdí, že vie viac než vie).

Centrálne ekonomické plánovanie je podľa Hayeka snahou o prevedenie princípov fyziky na spoločenský celok. Je založené na predpoklade, že inžinier/plánovač pozná spoločnosť tak komplexne ako technologický inžinier stroj vzhľadom k svojmu svetu. Hayek ďalej argumentuje, že každá bytosť môže poňať len zlomok vedomostí celého spoločenského universa (Hayek, 1995/1952; Hayek, 1945)

V opozícii si Karl Popper v *Biede historicizmu* (1957; viď Popper, 1994) myslí, že sa sociálne vedy rozvinuli práve vďaka kritikám na spoločenské zlepšenia, tým že dokážu zistiť či dané politické a ekonomické situácie prinesú predpokladaný benefit alebo ho priniesť nedokážu. Popper je presvedčený, že nie je udržateľná politika univerzálneho antiintervencionizmu, a to preto, lebo „jej stúpenci musia predpokladať práve politické intervencie, aby im mohli zabrániť“ (Popper, 1994/1957, s. 53).

5. Exemplifikácia

Príkladom objektivizácie subjektivismu, ktorý využíva Hayekova kompozitívna metóda je model,

⁵ Hayek rozlišuje vo svojom diele *Právo, zákonodarstvo a sloboda* (1973; viď Hayek, 1991) práve dva zdroje poriadku — kosmos a taxis. Taxis považuje za poriadok exogenný, umelý, riadený. Kosmos je na druhej strane poriadok sebaotváraajúci, endogénny, poriadok spontánny. Stupeň zložitosti kosmu nie je obmedzený tým, čo zvládne ľudská myseľ (zároveň nie je nutne zložitý).

Tabuľka č. 1 » Konský trh

Kupujúci	Subjektívna hodnota koňa	Predávajúci	Subjektívna hodnota koňa
A1	300	B1	100
A2	280	B2	110
A3	260	B3	150
A4	240	B4	170
A5	220	B5	200
A6	210	B6	215
A7	200	B7	250
A8	180	B8	260
A9	170	X	X
A10	150	X	X

Prameň: Böhm-Bawerk (1991/1986), vlastné spracovanie

ktorý poskytol Eugen von Böhm-Bawerk vo svojom diele *Základy teórie hospodárskej jednoty tovarov* (1886; viď Böhm-Bawerk, 1991) na modely konského trhu, kde vysvetľuje princíp tvorby cien.

Marginalistické princípy sú založené na prijatí väčšej subjektívnej hodnoty statkov než je subjektívna hodnota vydaných statkov. Böhm-Bawerk vychádzal vo svojom strete protichodne orientovaných úsilí z predpokladu o maximalizácii zisku s nenulovým súčtom. Autor zdôrazňuje, že je výmena ekonomicky možná len medzi jednotlivcami, ktorí hodnotia tovar alebo cenový statok protichodne. Ekvivalentná výmena neexistuje, cena výmeny sa môže limitne blížiť cene menšieho statku, ale nemôže sa jej rovnať (Böhm-Bawerk, 1991/1886; Rosen, 1997).

Böhm-Bawerk (1991/1886) opisuje 4 typy situácií, v texte nižšie bude popísaná situácia obojstrannej konkurencie. Böhm-Bawerkov model pozostáva z 10 kupujúcich a 8 predávajúcich na konskom trhu. Subjektívne hodnoty, účastníkov sú diferencované (viď tabuľka č. 1).

Autor poukazuje na prechod subjektívnych hodnôt jednotlivých predávajúcich a kupujúcich na cenu, ktorá je objektívnou veličinou, pomocou spontánnych interakcií individuálnych hodnotia-

cich aktivít. Princíp samotného vyjednávania na trhu je založený na individuálnych vyjednávaniach, kedy by už kupujúci A1 kúpil koňa za 290, ale nie je to pre neho výhodné, pretože sa snaží maximalizovať svoj zisk. Taktiež B1 by predal koňa už za 110, ale z dôvodu maximalizácie svojho individuálneho úžitku z tejto výmeny počká. Analogickým spôsobom funguje celý trh (Böhm-Bawerk, 1991/1886).

Objektívna, spoločensky uznaná výmenná hodnota, t. j. cena, sa v prípade konfrontácie protichodne orientovaných snáh o maximalizáciu subjektívneho úžitku bude pohybovať v intervale medzi 210 a 215. Nevedomé a nezámerné dôsledky ľudských činov, ktoré nemôžu byť pozorované priamym pozorovaním vygenerujú práve 5 zmluvných vzťahov predávajúcich a kupujúcich, a to tých najschopnejších kupujúcich, ktorí si hodnotili tovar najviac (A1-A5) a predávajúcich, ktorí ho hodnotili najnižšie (B1-B5) za súčasného splnenia podmienky, že sú vylúčení všetci jednotlivci, ktorých požiadavky sú spoločensky neakceptované, lebo hodnotia tovar nižšie než je cena, ktorá sa na trhu vytvorí a ktorá predstavuje peňažné náklady. Zložitost tejto metódy vychádza z odmietnutia infinitezimálneho počtu a spojitých funkcií.

→ Böhm-Bawerk (1991/1886) zdôrazňuje, že pri obojstrannej súťaži je výška tržnej ceny určená výškou subjektívnych hodnôt dvoch krajných párov, a to zhora ohraničená prostredníctvom páru posledného kupujúceho, ktorý sa ešte dostal k výmene a najšikovnejšieho uchádzača vylúčeného z výmeny a zdola ohraničená hodnotením najmenej schopného predavača, ktorý sa zúčastnil výmeny a najšikovnejšieho uchádzača, ktorý bol z procesu výmeny vylúčený.

Pavlík (2004) rozpracúva myšlienku Böhm-Bawerka ďalej a zdôrazňuje, že výmena medzi 18 trhovcami, ktorí nežijú v rámci uzavretej ekonomiky typu Robinsona Crusoe, ovplyvní aj ďalších chovateľov koní, chovateľov substitútov či komplementov a trhovcov, ktorí uvažujú o výmene. Nadväzuje na príklade a pokračuje s chovateľom oviec, ktorý sa na základe spoločensky uznanej výmennej hodnoty koní môže rozhodnúť, že chovanie koní je pre neho subjektívne lepšou alternatívou než chovanie oviec. Tak výmena na trhu koní môže spôsobiť rozšírenia chovania koní miesto oviec, či bankroty fariem oslov, ktoré nemusia byť schopné konkurencie voči koňom. O týchto následných rozhodnutiach pôvodná skupina 18 trhovcov nič nevie, lebo sú to práve dôsledky jednaní individuí, ktorí sa v rovine uvedomelej teleológie orientujú výhradne na maximalizáciu svojho individuálneho úžitku.

Tieto osobné, egoistické záujmy, ktoré neboli s nikým diskutované, nikým plánované, spôsobia pohyb na celom trhu. Nezámernými dôsledkami môžu byť bankroty podnikov, či rozšírenia výroby podnikov iných, ale zároveň vznik nových odvetví. V konfrontácií so stále rozširujúcej globálnou spoločnosťou previazanosť jednotlivých odvetví má ascendentný charakter. Trh sa chová jednotne práve preto, že sa jednotlivé obmedzené individuálne zorné polia dostatočne prekrývajú, čo spôsobí, že sa relevantná informácia dostane ku všetkým (Hayek, 1945).

V rámci hayekovskej „*Great Society*“ je problémom koordinácia činností. Podľa Hayeka (1995/1952) je koordinátorom výrobných ako i výmen-

ných vzťahov cenový systém. Ceny v rámci tohto systému zastávajú informačnú funkciu. Zároveň zdôrazňuje, že tieto informácie sú známe individuálne, samostatné znalosti existujú výhradne v rozptýlenom stave. Jediným koordinačným mechanizmom pokročilej spoločnosti môže byť mechanizmus trhový (Barry, 1979).

„...ceny sú »koncentrovanou« informáciou, v ktorej sú v jednoduchej podobe obyčajného čísla sprítomnené informácie o obrovskom množstve subjektívnych hodnotení, o ich podmienkach a okolnostiach, nám potom umožňuje pochopiť ich vzťah v podobe štruktúrálnofunkčionalnej súvislosti, bez toho aby bolo nutné zhromažďovať nesčíselné rozptýlené informácie, ktoré tvoria obsahovú náplň formálnych princípov subjektívneho hodnotenia“ (Pavlík, 2004, s. 676).

Cenový systém je systémom úsporných informácií, ktorý umožnil koordinované používanie zdrojov. Hayek ho pokladá za jeden z najväčších objavov ľudstva, ktorí ďalej determinoval našu spoločnosť.

6. Záver

Hayekova kompozitívna metóda je založená na dôslednej dichotómii medzi spoločenskými a prírodnými vedami. Friedrich August von Hayek striktno odmieta scientizmus ako postoj, ktorý je krajne nevedecký. Samotná kompozitívna metóda je založená na troch hlavných pilieroch, a to odmietnutím objektivismu scientistického prístupu, kolektivismu scientistického prístupu a historizmu scientistického prístupu. Postup spoločenských vied je založený na modelovej kombinácii a syntetizácii jednotlivých elementov sveta, čoho výsledkom bude práve poznanie (vysvetlenie princípů) genézy spontánneho poriadku a komplexných štruktúr, ktoré sú výsledkom nezamýšľaných interakcií medzi jednotlivými jednajúcimi bytosťami. Určitým nedostatkom Hayekovej metodológie je explicitné nepriznanie sa k apriorizmu.

Text „*Kompozitívna metóda Friedricha Augusta von Hayeka*“ ponúka komplexný pohľad na kom-

pozitivnu metódu tohto významného rakúskeho ekonóma. V texte prevedená exemplifikácia kompozitívnej metódy poskytuje čitateľovi zaujímavý a relatívne ľahko pochopiteľný príklad ako funguje vybraná vedecká metóda. Komparácia s názormi

Karla Raimunda Poppera prináša originálny prínos v tomto texte. Nie je možné považovať ich názory za protichodné, oboch výrazne spojoval odpor proti totalitarizmu

LITERATÚRA

- [1] BARRY, N. P.: *Hayek's Social and Economic Philosophy*. London: Macmillan, 1979.
- [2] BÖHM-BAWERK, E.: *Základy teorie hospodářské hodnoty statků*. Praha: Academia, 1991 (původní text z roku 1886).
- [3] CALDWELL, B.: Hayek the falsificationist? A refutation. *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, 1992, 10(1), pp. 1–15.
- [4] HAYEK, F.: *Collectivist Economic Planning*. London: Routledge, 1935.
- [5] HAYEK, F.: The use of knowledge in society. *American Economic Review*, 1945, 35(4), pp. 519–30.
- [6] HAYEK, F.: *Kontrarevoluce vědy*. Praha: Liberální institut, 1995 (původní text z roku 1952).
- [7] HAYEK, F.: Stupně vysvětlování. In *Zásady liberálního řádu*. Praha: Academia, 2001 (původní text z roku 1955), s. 73–89.
- [8] HAYEK, F.: The theory of complex phenomena. In *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. Chicago: University of Chicago Press, 1967, pp. 22–24
- [9] HAYEK, F.: *Právo, zákonodárstvo a sloboda*. Praha: Academia, 1991 (původní text z roku 1973).
- [10] HAYEK, F.: *The Sensory Order*. Chicago: University of Chicago Press, 1976.
- [11] HAYEK, F.: *The Fatal Conceit. The Errors for Socialism*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- [12] KIRZNER, I. M.: *Method, Process, and Austrian Economics*. Lexington: Lexington Books 1982.
- [13] LOUŽEK, M.: *Metodologie ekonomie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009.
- [14] MÁKI, U.: Scientific realism and Austrian explanation. *Review of Political Economy*, 1990, 2(3), pp. 310–344.
- [15] PAVLÍK, J.: *F. A. Hayek a teorie spontánního řádu*. Praha: Professional publishing, 2004.
- [16] POPPER, K.: *Otevřená společnost a její nepřítel*. Praha: Oikoymenth, 1994 (původní text z roku 1945).
- [17] POPPER, K.: *Bída historicismu*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994 (původní text z roku 1957).
- [18] REDMAN, D. A.: Karl Poppers's theory of science and econometrics. The rise and decline of social engineering. *Journal of Economic Issues*, 1994, 28(1), pp. 67–99.
- [19] ROSEN, S.: Austrian and neoclassical economics. Any gains from trade? *Journal of Economic Perspectives*, 1997, 11(4), pp. 139–152.
- [20] SHEARMUR, J.: *Hayek and After, Hayekian Liberalism as a Research Programme*. London: Routledge, 1996.
- [21] SMITH, A.: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut, 2001 (původní text z roku 1776).
- [22] ZWIRN, G.: Methodological individualism or methodological atomism. The case of Friedrich Hayek. *History of Political Economy*, 2007, 39(1), pp. 47–80.

ABSTRAKT

Text pojednáva o kompozitívnej metóde od Friedricha Augusta von Hayek, ktorý ju založil na jasnom odmietnutí kolektivismu scientistickeho prístupu, historizmu scientistickeho prístupu, objektivizmu scientis-

→ *tického prístupu a z toho vyplývajúce presadzovanie individualizmu a subjektivismu. Následne je v texte prevedená exemplifikácia na príklade konského trhu od Böhm-Bawerka (rozšírený o model od Pavlíka). Text zhromažďuje rozdiely od štandardnej metodológie R. K. Poppera k metodologickým názorom F. A. Hayeka. Hayek striktne odmieta scientizmus, Popper sa mu nevyhýba a označuje ním spoločnú metódu všetkých vied.*

KLÚČOVÁ SLOVÁ

Hayek; kompozitívna metóda; rakúska škola

Composite Method by Friedrich August von Hayek

ABSTRACT

The text discusses a composite method by Friedrich August von Hayek, which is based on a clear rejection of the collectivism's of the scientific approach, the historicism of the scientific approach, the objectivism of the scientific approach. It is fundamentally based on individualism and subjectivism. Subsequently text is enriched with horse market by Böhm-Bawerk (extended by the Pavlik's model) as an example of composite method. The text collects differences between R. K. Popper's standard methodology and F. A. Hayek's methodological views. Hayek strictly rejects scientism, Popper finds him a common method of all sciences.

KEYWORDS

Hayek; compositive method; Austrian school

JEL CLASSIFICATION

H10; H11; B41

The Potential of Methods Working With Altered States of Consciousness for the Development of Selected Managerial Competencies

- ▶ **Mgr. Pavel Sládek** » University of Defence in Brno, Kounicova 65, 662 10 Brno, Czech Republic; email: pa.sladek@gmail.com
- ▶ **Mgr. et Ing. David Ullrich, Ph.D.** » University of Defence in Brno, Kounicova 65, 662 10 Brno, Czech Republic; email: david.ullrich@unob.cz

* 1. Introduction

Every day, in my practice of the consultant I have met with clients who were often successful entrepreneurs, team managers, company directors, and educated people. They have had common details scarcely noticed. The clients did not have any time to deal with relationships, the life meaning, themselves. They were extremely exhausted, even burned out, often sick, and empty. They pretended everything being all right and themselves being happy. Their working environments and conditions were changing so quickly that they could barely manage to monitor and implement all the changes. I have found that this is to some extent a global trend predicted by leading sociologists, psychologists and managers a few decades ago.

If we stop and look around, we find that changing the competencies of the managers is almost inevitable. The wise people we are facing the comeback of an epoch of “the old way”, the epoch of harmonization, viewing the problems in a broad context, the need for individualization, meaningfulness, critical thinking, reflection, proactive action, working with the natural potentials of individuals and groups, and nurturing our psyché with holotropic experiences, trance or extended states

of consciousness. The potential of these methods is huge and still underestimated.

These methods have been preserved thanks to the isolation of some tribes. Their growing popularity among psychologists, lecturers, therapists, and doctors can show us the direction, the way of thinking, or the lifestyle we could take.

2. Dynamically changing work and professional environment

In the year 1566 the legendary physician and astrologer Michel de Nostredame, called Nostradamus, died (Reading, 2011, p. 8). This man entered history with his controversial predictions across the world known at that time and, with his unprecedented accuracy, engaged the brains of scientists and intellectuals up to the present day. In one of his quatrain, he predicts famines, death through war, and the symbolic transformation of the mankind into the 21st century. He warns us of serious climate change and the unfortunate damage and destruction of the planet Earth, which results in great droughts, floods, and warming. He describes the state of the planet in our time, around 2016 and 2017 (Reading, 2011, p. 140-141). According to the National Geographic, it is the floods that have

→ caused the most damage and deaths in America over the past 100 years among all natural disasters (National Geographic, 2017). The World Health Organization points out that even after intense and continuous efforts, 844 million people have no access to drinking water, 263 million people go for water for more than 30 minutes, and to a source that is limited (WHO, 2017, p. 3).

We do not have to try too hard to see that there are a number of crises in the world, forcing the mankind to a certain transformation of attitude and consciousness. Obviously, we are filling the content of the “Human Warnings” document, written in 1992 by over 1600 renowned scientists, including the most of the Nobel Prize winners for science. Their warning was: *“If we want to escape the great human tragedy and do not want our global home on this planet to be irretrievably destroyed, then there must be a great and fundamental change in our governance of the Earth and the life on it”* (Kendall, 2000). Twenty-five years later, the Oxford BioScience published a follow-up to the World Scientists’ Warning to Humanity: A Second Notice, signed by more than 15,000 signatories from 184 countries, thus gaining leadership and admiration as the most co-signed and formally supported article ever published. There are also representatives of the Czech Republic from institutions such as the Academy of Sciences, Charles University, Masaryk University, Mendel University and others. I have studied the trends in the development of the changes in individual segments (ozone depletion, freshwater resources, dead zones, total forest, vegetable species abundance, emissions, temperature change, and population) and they are alarming (Ripple et al., 2017, p. 2). The authors call for the need for mutual communication. They appeal to the help and responsibility of the world business and industrial leaders. It seems that these actions are forcing the responses of everyone who are serious about the change in peoples leadership.

3. Growing and changing requirements on the quality of skills and competencies of modern managers and leaders

The dynamically changing global environment in which companies, individuals, and managers operate, do reflect in a change in the paradigm of the development of competencies of managers and leaders. Drucker (1993) points to the enormous social transition in which the management finds itself. The promotion of peace, democracy, affiliation and self-cognition is a new necessity and a focus of the managers and leaders (Drucker, 1998, p. 263). Drucker (1998, p. 13) further emphasizes that managers need to learn how to lead in situations where they have no authority, are not in control, and they do not control anyone. The managers must therefore firstly learn to lead themselves. The qualities of a manager are aptly defined by Ambrozova et al. (2016) in the framework of the cognitive management, which deals with this issue in depth:

- He who does not know and control his mind has no right to lead people.
- He who does not know and control himself has no right to lead people.
- He who cannot organize relationships to himself and his environment has no right to lead people.
- He who cannot organize relationships in his family has no right to lead people and groups of people at all.
- He who does not like himself and people has no right to lead people.

There are many kinds of questions about how to survive, how to be ready and how to be a manager in a demanding time when the battles for resources, assertion and promotion take place inside and outside the businesses on a daily basis. Are there any methods and techniques that could improve such a broad and unusual scale of competencies and at the same time also operate in areas of psyche hidden and isolated to us (Owen, 2008)?

The personality psychology expert Smékal (2005,

p. 14) adds that despite the problems and ignorance of our selves, it will be much more important to focus on the integrity of consciousness and the psychic culture of the individual because of the unprecedented demands for plasticity and the adaptive flexibility of a personality. *“The openness to change needs to be supported towards the methods of personality and consciousness development, which are considered to be the alternative, but in case of being applied the right way work properly”* he states in an private interview with P. Sládek in 2017 (private correspondence). Frankl and Lapide (2005, p. 48) prompt us to start thinking and acting differently, for only a different being can be perceived and reflected at all.

Maslow (1976, p. 9) calls the people who have embarked on self-realization, feel sympathetic, and intensely devote themselves to remedying themselves and the society as the greatest fighters of injustice, inequality, slavery, and cruelty. He sees the best way to become a better person and a better manager who is gradually learning to see the overall context of things, the impact of his decisions and actions. In other words, we could say that the modern leader is obliged to develop all the components of his personality (see Ambrozova et al., 2016 for details).

4. The internal work programs and the altered states of consciousness cultivating the people's natural potentials

It is really high time to start exploring and cultivating our hidden potentials and devoting our efforts, attention and strength to the questions of: Who am I? Where do I come from? Where am I heading for? The hidden qualities of the human and spiritual nature have often been mentioned by the President Masaryk in the year 1885: *“There is no doubt that the man is more and longer controlled by his blind forces than by the rational self-sufficiency* (Bělobrádek and Sláma, 2012, p. 6).” We are forced to work by the material and spiritual instincts. He talks about the inner truth that shapes the charac-

ter, while the state of society and democracy reflects the character of the Democrats. *“We must find our soul and the truth.”* He further mentions the courage being equal to the reason, the meaning of life, and our own conscience. For the right decision-making, it is necessary to connect the will and the reason (Bělobrádek and Sláma, 2012, p. 6).

From my own practice I can say that staying in altered or extended states of consciousness helps become aware of the individual components of ourselves and consequently enables their development, integration and reflection. In the case of fears and pains it leads to understanding of the cause and removing of their influence. We can experience a very specific state of being, existing, that is of the least strain for us. We might call it an optimal state of mind, body and spirit that is in harmonious interconnection. The thoughts, emotions and actions do not contradict, but they form a synergy. The staying in such states is then very regenerating and healing. Applying the experience from inner work in altered states of consciousness, we achieve a certain refinement of the pendulum of life, emotions, suppositions, and cease to lose as slaves accusing themselves and everything around. The effect is invaluable and has tremendous potential in shaping the personality of the leader and the manager.

Jacobi (1967, p. 130) says that only in the center you can be the whole human being. Have we forgotten? It is just the return to one's own center, origin, balance, health and strength, which represents the one of several core themes connecting the cognitive management, the altered states of consciousness, and the rituals of the sweat lodge. In the 17th century already the great Comenius spoke of resting in the center, where we can gain the power to be true and to live in harmonious relationships. He also called for not to be burdened with anything that is not vitally necessary, and emphasised his own experience: *“We gain our knowledge by our own experience while climbing the spiral”* (Lectorium Rosicrucianum, 2002, p. 45). We are searching and seeking, fascinated by new →

→ trends and we ignore the fortune, the leaders, the giants, the ancestors who have prepared the way for us in many aspects. During the rituals of sweat lodges and specific ex-ante and ex-post programs, you can experience all the above mentioned.

One of the goals of the cognitive management and the inner work is the conscious cultivation of the human mind. This is the way we develop the individual cognition and experience the situations that may have some transformational potential. This results in improving the quality of our lives, the psychophysical fitness and the flexibility of the mind.

For the tribes, the Native Americans, from whom some of the very efficient techniques of working with mind and consciousness come from, we are experiencing the position of one's own experience in the first place. Working with the center, the trilogy of mind, body, and spirit or an author's knowledge are the core elements of development and culture (Freke and Renault, 1996). The views are in line with the principles of Comenius.

The altered states of consciousness are perceived as a significant subgroup of the extraordinary states of our mind, having remarkable therapeutic and transformational potential. In the practice of modern psychiatry, there is a far-reaching meaning. Grof (2014, p. 19–20) states that we are able to “*overcome the narrow boundaries, limitations of our body and the ego. We can come to realizing our true and complete identity.*” Epstein (2008) approaches them as a return to the time when we were infants and were experiencing undifferentiated blessing, merging with our mother. Walsch and Vaughan (2011, p. 269) describes that he was very surprised by the experience and hit by an extraordinary paradox. In a common state of consciousness, he advocates a single science requirement for all states of consciousness that would explore both the current state of consciousness and the incomprehensible experiences. Maslow (1976) treats these mystical experiences as rebirth, “a little death”, coming from different sources and in various ways. However, the content

is similar. He examined and analyzed the contents in detail. Grof adds that he has repeatedly witnessed how people were opening up by this direct experience to an alternative perception of reality and world understanding. They are awakened from the so-called “Newton’s Sleep” (László, Grof and Russel, 2013).

The cultures all around the world have been using these states for thousands of years (see Zelený, 2007; Eliade, 1997; Harner, 2010; Van Gennep, 1997 and others). They are used, not only in the self-actualization, self-cultivation, cognition, healing, activation of psychological resources, but as well in educating, forming, and cultivating of the personalities of leaders of the given societies.

5. The sweat lodge method and its use

I have had series of discussions with Dr. Kukkonen-Harjula from Finland in 2017 about the benefits of saunas in relation to the development of psychophysical fitness (P. Sládek’s private correspondence; see also Kukkonen-Harjula et al., 1989). Endocrinological and hemodynamic changes in saunas have been found to be similar to physical exercises at certain levels. The endocrinological and haemodynamic changes in the sauna resemble physical exercise at certain levels. The staying in the sauna also activates the sympathetic nervous system. We are starting further quantitative research based on the heart rate measurement during exercise and the ability of the body to regenerate. One of Israeli Institute’s main researchers focusing on rehabilitation of the heart failure patients Dr. Blum has found that repeated sauna therapy (60 °C for 15 minutes within 14 days) improved the patients health condition in case of feeling tired and exhausted, heavy legs, edema of the lungs, loss of appetite, constipation, poor blood circulation (Blum and Blum, 2007). Blum and Blum (2007) have seen an overall improvement in the heart function (cardiac index in the original).

Further research carried out by Laukkanen et al. (2015) shows that an increased frequency of

saunas reduces the risk of sudden cardiac death, fatal coronary heart disease, and fatal cardiovascular disease. At the conclusion of the research, the authors recommend sauna treatment as a habit of keeping fit.

I mention the results mainly because we can find many similarities with the ritual of the sweat lodge. In particular, benefits in terms of body health and sweat focus, as an element that is able to cleanse, revitalize, or heal the body. However, some additional dimensions need to be added, namely the work with increased strain (heat), sensory deprivation (darkness), trans, reflection, and the method of an intention.

In order to be able to talk about the sweat lodge as a method that acts at multiple levels (physical, mental and spiritual), it is necessary to add the exact elements that bring about the altered state of consciousness and psychophysical preparation. Then the ritual has the potential to cleanse and harmonize the body, mind, and soul at the same time. We can say it is a multidimensional method. Aaland (1978) has researched the phenomenon all

many Native Americans speak of the importance of consolidating socialization and friendship in relation to the therapeutic nature of the ritual, which occurs in the context of common laughter and positive mood in the sweat lodge.

6. Preliminary survey and semi-structured interviews with the participants

In the course of the spring and autumn of 2017, 23 volunteers underwent the ritual of the sweat lodge. They subjectively experienced the changes they had seen before, during and a few weeks later. The participants were college graduates-managers, professors, lecturers, scientists, and entrepreneurs. They provided anonymous interviews. The purpose of this preliminary survey was to determine whether it is meaningful to design a project that would provide valid quantitative and qualitative data for further processing and to define more precise possibilities for the use of sweat lodges for the development of managerial competencies.

The statements were so surprising that the pro-

The internal work can potentially change the quality of the human life. Through a longer-term practice, we have monitored a synergistic effect in cultivating our thinking, improving psychophysical fitness, attentiveness, or flexibility of mind. Thus the methods form a very effective and sophisticated system that serves a man in mental cleansing and hygiene.

around the world and claims that the sweat lodges were used extensively in the past by the natives in America and, after some time, by the colonizers for the simultaneous healing and harmonization of the body, mind, emotions, and spirit. Smith (2005) uses the sweat lodge as a form of psychotherapy. The sweat lodge ceremonies have also been compared with the group therapies (Colmant and Merta, 1999; Smith, 2005) and described as holistic experiences that improve the quality of emotional, physical, cognitive and spiritual life (Wilson, 2003). Colmant and Merta (1999) have found out that

ject will begin in 2018 and will be based principally on measuring personality, mental and psychophysical fitness through tests, cardiac coherence and changes in the autonomic nervous system of the participants.

In the content analysis, the interviews broke into several subcategories. The respondents spoke about the intense experience of mind, body and spirit, transformation potential, cleansing, long-term perspective, effects in relationships, improvement of life, sleep, and reduction of stress and possible use in the management or leadership.

→ The participants often mentioned the gratitude that naturally occurs in an individual when he faces discomfort, warmth, and the necessity of being himself. The participants focused their attention inward, allowing them to solve their own problems, fears, and values. They were also experiencing deep humbleness in relation to the elements, the Earth, and tradition. During the ritual, they passed through a certain extended state of consciousness and catharsis, the cleansing of the body, mind, and spirit. Subsequently, they have experienced a deep calming at all the levels mentioned. The respondents claim that people are close to each other during and after the ritual, and it is an effective means of consolidating relationships, crystallizing values, and they can imagine a corporate meeting taking place inside a lodge. They claim people will really be listening and their eyes will get open. At the same time, they discourage unscrupulous hasty actions that would be taken out of the context of the inner work path, and could rather hurt.

7. Resume

The newly arising requirements for the development of managers' competencies and the importance of the complex development and cultivation of the personality of the manager lead us to the exploration and measurement of the results of alternative methods.

The internal work can potentially change the quality of the human life. Through a longer-term

practice, we have monitored a synergistic effect in cultivating our thinking, improving psychophysical fitness, attentiveness, or flexibility of mind. Thus the methods form a very effective and sophisticated system that serves a man in mental cleansing and hygiene. The mind becomes more quiet and flexible. An individual can easily choose how to respond to the outside stimuli. The practicing of the methods leads to the cultivation of natural potentials along with the development of the personality adaptability, improving insight, developing of the creative thinking, complex problem solving, emotional stability, engaging of the critical thinking, effective learning, self-reflection, individualisation, etc. These are important leadership skills in a dynamically changing environment.

It is necessary to begin to develop specific models applied in the management and leadership using the altered states of consciousness, increased psychophysical strain, integration mechanisms as well as the ritual as an element that is essential in a healthy human society. The potential for use offered here is difficult to define. It will depend on the nature of each individual, the subjective experience, the time span, and the framework in which the methods will be used.

The preliminary research has proven the importance of continuing to deal with, explore and deepen understanding of the context in which the methods have been used for millennia. The overall assessment is therefore positive and favorable for the cognitive management purposes. This method is worthy of further investigation.

REFERENCES

- [1] AALAND, M.: *Sweat: The Illustrated History and Description of the Finnish Sauna, Russian Bania, Islamic Hammam, Japanese Mushi-buro, Mexican Temescal, and American Indian*. Santa Barbara: Capra Press, 1978.
- [2] AMBROZOVÁ, E. et al.: *Kognitivní management*. Brno: Key Publishing, 2016.
- [3] BĚLOBRÁDEK, P., SLÁMA, B.: *Tomáš G. Masaryk, neomodernismus a Charta 2012*. Brno: Atelier Sláma, 2012.
- [4] BLUM, N., BLUM, A.: Beneficial effects of sauna bathing for heart failure patients. *Experimental and Clinical Cardiology*, 2007, 12(1), pp. 29–32.

- [5] COLMANT, S. A., MERTA, R. J.: Using the sweat lodge ceremony as group therapy for Navajo youth. *The Journal for Specialists in Group Work*, 1999, 24(1), pp. 55–73.
- [6] DRUCKER, P. F.: *Postkapitalistická společnost*. Praha: Management Press, 1993.
- [7] DRUCKER, P. F.: *Řízení v době velkých změn*. Praha: Management Press, 1998.
- [8] ELIADE, M.: *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*. Praha: Argo, 1997.
- [9] EPSTEIN, M.: *Going on Being: Life at the Crossroads of Buddhism and Psychotherapy*. Boston: Wisdom Publications, 2008.
- [10] FRANKL, V. E., LAPIDE, P.: *Bůh a člověk hledající smysl*. Brno: Cesta, 2005.
- [11] FREKE, T., RENAULT, D.: *Thorsons Principles of Native American Spirituality*. San Francisco: HarperCollins, 1996.
- [12] GROF, S.: *Psychologie budoucnosti: poznatky a poučení z moderního výzkumu vědomí*. Praha: Argo, 2014.
- [13] HARNER, M. J.: *Cesta šamana: jak probudit svůj vnitřní potenciál*. Praha: DharmaGaia, 2010.
- [14] JACOBI, J.: *The Way of Individuation*. New York: Harcourt Brace, 1967.
- [15] KENDALL, H. W.: World scientists' warning to humanity. In *A Distant Light*. New York: Springer, 2000, pp. 198–201.
- [16] KUKKONEN-HARJULA, K. et al.: Haemodynamics and hormonal responses to heat exposure in a Finish sauna bath. *European Journal of Applied Physiology*, 1989, 58(5), pp. 543–550.
- [17] LÁSZLÓ, E., GROF, S., RUSSELL, P.: *Revoluce vědomí: transatlantický dialog*. Praha: Carpe Momentum, 2013.
- [18] LAUKKANEN, T. et al.: Association between sauna bathing and fatal cardiovascular and all-cause mortality events. *JAMA Internal Medicine*, 2015, 175(4), pp. 542–548.
- [19] LECTORIUM ROSICRUCIANUM: *Duchovní odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Lectorium Rosicrucianum, 2002.
- [20] MASLOW, A. H.: *Religions, Values and Peak-experiences*. Harmondsworth: Penguin, 1976.
- [21] NATIONAL GEOGRAPHIC: Floods: information and facts. *National Geographic*, 2017. [online]. [cit. 2017-11-10]. Available from: <<https://www.nationalgeographic.com/environment/natural-disasters/floods/>>.
- [22] OWEN, J.: *Management svlečený donaha: co vás v žádné škole nenaučí*. Praha: Ekopress, 2008.
- [23] READING, M.: *Nostradamus: 100 proroctví*. Praha: Fortuna Libri, 2011.
- [24] RIPPLE, W. J. et al.: World scientists' warning to humanity: a second notice. *BioScience*. 2017, 67(12), pp. 1026–1028.
- [25] SMÉKAL, V.: *O lidské povaze: krátká zamyšlení nad psychickou a duchovní kulturou osobnosti*. Brno: Cesta, 2005.
- [26] SMITH, D. P.: The sweat lodge as psychotherapy: congruence between traditional and modern healing. In *Integrating Traditional Healing Practices into Counseling and Psychotherapy*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2005, pp. 196–209.
- [27] VAN GENNEP, A.: *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- [28] WALSCH, R. N., VAUGHAN, F. E.: *Cesty přesažení ega: transpersonální vize*. Praha: Triton, 2011.
- [29] WHO: *Progress on Drinking Water, Sanitation and Hygiene 2017. Update and SDG Baselines*. Geneva: World Health Organization, 2017.
- [30] WILSON, K.: Therapeutic landscapes and First Nations peoples: an exploration of culture. *Health & Place*, 2003, 9(2), pp. 83–93.

→ [31] ZELENÝ, M.: *Malá encyklopedie šamanismu*. Praha: Libri, 2007.

ABSTRAKT:

Současné dynamicky se proměňující pracovní a profesní prostředí, rostoucí a měnící se požadavky na kvalitu schopností a kompetencí moderních manažerů a leaderů, s sebou nesou potřebu vývoje a zkoumání potenciálu specifických metod, které umožňují kultivovat osobnost a napomáhají rozvíjet přirozené potenciály lidí. K tomuto účelu mohou přispívat programy vnitřní práce, aplikující metody, které pracují se změněnými stavy vědomí. Článek pojednává o metodě potní chýše a tréninkovém programu, který svými účinky a povahou napomáhá k dosažení tohoto cíle.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Management; osobní rozvoj; vnitřní práce; mysl; vědomí; mentální kondice; změněné stavy vědomí; vnitřní a vnější prostředí; kognitivní management; potní chýše; program osobního rozvoje

The Potential of Methods Working With Altered States of Consciousness for the Development of Selected Managerial Competencies

ABSTRACT:

The current dynamically changing work and professional environment, increasing and changing demands on the skills and competencies of modern managers and leaders imply the need to develop and explore the potential of specific methods that enable people to cultivate and help develop people's natural potentials. For this purpose, internal work programs can contribute, applying methods that work with altered states of consciousness. The article discusses the sweat lodge method and the training program, which by its effects and nature helps achieve this goal.

KEYWORDS

Management; personal development; inner work; mind; consciousness; mental condition; altered states of consciousness; internal and external environment; cognitive management; sweat lodge; personal development program

JEL Classification

H55; E43; I22

×

Measuring Competences of Commanders in the Czech Armed Forces

- ▶ **Mgr. Pavla Macháčková, Ph.D.** » University of Defence in Brno, Kounicova 65, 662 10 Brno, Czech Republic; email: pavla.machackova@unob.cz
- ▶ **Mgr. Jiří Hodný, Ph.D.** » University of Defence in Brno, Kounicova 65, 662 10 Brno, Czech Republic; email: jiri.hodny@unob.cz
- ▶ **Ing. Jan Zezula, Ph.D.** » University of Defence in Brno, Kounicova 65, 662 10 Brno, Czech Republic; email: jan.zezula@unob.cz

* 1. Introduction

The aim of this paper consists in paying the attention to the area, which had not been explored sufficiently enough so far: measuring the level of managerial competences of the Czech Armed Forces commanders. There are countless models of aptitudes and skills needed for efficient management of subordinates; however, research in terms of determining their quality is found within the Czech Armed Forces very rarely. The authors, therefore, attempted to create an operationalized model of the ten core commander's competences and to design a questionnaire to assess their level. The questionnaire was tested using three groups of respondents. The mail results of a pilot survey are presented in the second part of this paper.

2. Commander's competences

The creation of the initial model of commander's key competences involved a search of selected studies and publications aimed at finding or possibly defining a simple, operationalized model of manager's competences that would allow creating a research tool for measuring as well as assessing commander's competences.

The authors' approach was based both on domestic and foreign literature sources. The National system of Occupations of the Czech Republic defines the so-called soft skills for a senior executive, such as communication, collaboration, creativity, flexibility, efficiency, independence, problem-solving, life-long learning, activity, coping with workload, and leadership (MPSV, 2017). On the other hand, The Center for Army Leadership (2004) defines the commanders competence model as a set of values (loyalty, responsibility, respect, unselfishness, honesty, scrupulousness, courage), attributes (mental, physical, emotional) and knowledge and skills (communication, decisiveness, creativity, coaching, mentoring, knowledge, monitoring). In order to identify the most important managerial competences, the Kienbaum Consultants International Organization conducted a research survey, which had been carried out in leading world companies, and published its results in 2003. After that, the established managerial competences were ranked according to their importance. The top ten competences were motivation, targeting, teamwork ability, communication, ability to work under pressure, analytical skills, willingness to learn, lead, flexibility, decisiveness. Having applied the research investigation, the publication

→ Leadership by Horan offered the competences as follows: efficiency, responsibility, purposefulness, knowledge, decisiveness, and creativity, ability to compromise, perseverance, collaboration, and communication (Vrchota, 2012).

In 2017, under our specific conditions, a questionnaire survey was conducted among military professionals who had a personal experience with a platoon commander function. The survey confirmed that the structure of leadership competence defined by the National System of Qualifications for Managers (NSQM) in the civilian sector (responsibility for the assigned team, the ability to manage subordinates, to use formal power, manage meetings, delegate tasks, build and protect the assigned team, motivate and support individual members, provide feedback and develop them) also corresponds to the needs of commanders. Respondents, however, are demanding a significantly higher level in the field of communication skills for a platoon commander than recommended by NSQM (Mikulka, Nekvapilová and Pospíšil, 2017). The survey shows that it is not enough to establish individual competence indicators but it is also necessary to consider the establishment of the required level of competence development for the respective level of command.

In military practice, the following ten benchmarks have been used in compliance with the “The Decree on the procedure for official evaluation for soldiers and its viewpoints” from 2015: fulfilment of duties, qualification, efficiency, responsibility, communication, reliability, independence, analytical skills, coping with workload and interpersonal relations. Vrchota’s model of key managerial competences lists the following issues: communication, collaboration, ability to solve problems (make decisions), ability to learn, independence, efficiency orientation, creativity, responsibility, ability to think, and ability to evaluate (Vrchota, 2009). The advantage of this model is that it also offers empirically measurable indicators. On a similar principle to the previous one was also based Novak’s model covering ten managerial competences: decisiveness,

responsibility, goal orientation, efficiency orientation, self-development, policy, empathy, self-confidence, communication, and creativity (Novák, 2012). The authors declined to this model because of appropriate indicators that can be used to assess the commander’s key competences.

After expert judgement by several selected commanders serving in the tactical and operational formations, the model was partially modified. The original competence “policy” was replaced by a more suitable competence “analytical skills”, which reflects the aspect of military experience more appropriately. Components (indicators, criteria) of individual competences were modified in compliance with activities of a military unit commander. Number of competences appeared to be well suited also for creating a research tool of a structured questionnaire for assessing commander’s competences. The questionnaire structure comprised and defined competences as follows: (1) decisiveness; (2) responsibility; (3) goal orientation; (4) efficiency orientation; (5) self-development; (6) analytical skills; (7) empathy; (8) self-confidence; (9) communication; and (10) creativity.

3. Specification of commander’s key competences and determining indicators for their measurement

The key competences were specified in terms of their content and individual indicators were defined: their number was the same for each competence, i.e., five indicators. The list of all competences, including indicators, is provided below.

Decisiveness

The art to make a fast and correct decision in critical situations, in time pressure but also in the day-to-day life of a formation; it is the ability of a commander, which distinguishes him/her from those less competent. The decision represents the transformation of a commander’s vision to particular specific actions. It is closely related to responsibil-

ity because in some situations the commander must be willing to take risks and relies on his/her experience and intuition. Sometimes, he/she can make mistakes because there is no manual available which can offer the instruction how to deal with all situations. It is, therefore, very important for a commander to learn from his/her possible mistakes. Decisiveness competence indicators:

- Speed and flexibility of decision-making
- Decision-making in the absence of information
- Independence of decision-making
- Timely decision without time delay
- Learning from wrong decisions

Responsibility

Commanders should be able to take full responsibility for both successes and failures. They do not blame others for their mistakes, they do not free themselves from their responsibilities and they do not transfer it to their subordinates. Responsibility competence indicators:

- Quality fulfilment of tasks
- Subordinate failures are also our own failures
- Acceptance of full responsibility for failure
- Responsibility for the whole, formation
- Non-delegating responsibility

Goal orientation

Setting goals cannot be without the sophisticated planning of priorities that need to be met. The commander should not be afraid of the obstacles and failures, which accompany the direction towards the target. Adaptation to changes and logical thinking are another necessary part of achieving the preset goal. Goal orientation competence indicators:

- Obstacles and failure will not thwart to achieve the goal
- Existence of the necessary plan
- Ready to change the situation
- Gradual steps to achieve the goals
- Setting the priorities

Efficiency orientation

The way to achieve results is not easy. The commander should be able to monitor the weaknesses and strengths of individuals and teams and work to improve them. He/she should be aware that the efficiency orientation would be very low without insufficient support, inspiration and motivation of the subordinates. Good organizational skills allow him/her to work on several tasks at the same time while harmonizing work in the teams so that the achieved performance is optimal and as efficient as possible. Efficiency orientation competence indicators:

- Support of subordinates' suggestions
- Putting orders, plans and regulations into practice
- Coordination of work with others
- Fulfilling several parallel tasks
- Providing support and assistance to subordinates

Self-development

The commander is for others a role model. He/she is a person to be followed by his/her subordinates. Only if he/she continues to work on himself/herself, study and see also benefits for his/her subordinates, he/she can succeed in a constantly changing environment and be ready to respond flexibly to the changes. Nowadays, there are many possibilities of self-development. The level of language education and knowledge of cultural differences is particularly important in international combat operations and may decide whether they are successful or not. Self-development competence indicators:

- Performing personal self-development tasks
- Learning languages as a necessity to perform a function
- Independent study of materials, books
- Voluntary participation in courses and education at schools
- Education as an essential part of performance

→ Analytical skills

The commander should be able to recognize and solve problems in time. A prerequisite for effective problem solving consists in understanding the substance of a problem, looking at the issue from several angles and being able to select the best available solution, and evaluating the results of a variant chosen. This skill is closely related to the commander's decisiveness and responsibility. Analytical skills competence indicators:

- Specification of a substance of a particular problem
- Different perspectives on the problem
- Differentiating correct information from mistaken one
- Selecting the optimal variant from the selective variants
- Evaluating and anticipating the consequences of our own decision

Empathy

The commander should be aware of the need to care for his/her subordinates, listen to their needs, feelings and desires. He/she should consider their different opinions, personality and make the most of their potential to achieve a common goal. Empathy competence indicators:

- Recognize the needs of subordinates
- Using different personalities to accomplish a task
- Get used to the situation of subordinates
- Subordinate support at the right time
- Keeping the dignity of subordinates

Self-confidence

The commander should have the appropriate confidence and self-confidence to pass it also on his/her subordinates. Commanders who believe themselves are more stress resistant, open to the challenges, they do not avoid tasks that are even more difficult, they are able to estimate their strengths and prerequisites, motivate and support a team at the right time. Self-confidence competence indicators:

- Negative conditions do not offend
- Taking difficult tasks
- Utilizing the opportunities offered
- Estimating our own strengths and prerequisites to complete a task
- Using our own qualities

Communication

The ability to be listened to and accepted by others, to grasp substantial and build relationship among others should become basic tasks of a commander. The ability to listen to the other's opinion, prevent conflict situations and language knowledge including the knowledge of cultural differences are particularly important in international combat operations and may decide whether they are successful or not. Communication competence indicators:

- Communication in a foreign language
- Concise, clear and understandable expression
- Preventing conflict situations
- Active listening
- Communication in a culturally different environment

Creativity

New and unexpected situations often require from a commander innovative ideas and solutions. His/her key competence is to appreciate new solutions from his/her subordinates. Creativity cannot be achieved without open communication, trust and positive working environment. Creativity competence indicators:

- Original solutions
- Innovation of established procedures
- Non-standard method of solution
- Solving complex tasks in a non-traditional way
- Valuing new ideas of subordinates

Resulting from the operationalized model of managerial commander's competences, the authors created a questionnaire consisting of fifty statements. Every statement was assigned a five-point rating scale according to the Czech school grading scale. In order to demonstrate how the au-

thors work, they give as an example two statement models presented in a questionnaire for the competences decisiveness and responsibility. The text of statements within the decisiveness competence is as follows:

- They can respond fast and flexibly to changing situations, tasks and regulations.
- In the absence of information about the task given, they are able to decide resulting from the acquired knowledge, habits and skills.
- They are able to decide independently resulting from their professional knowledge, habits and skills.
- Crucial decisions are not delayed until the last moment; they make decisions in time.
- They can learn from a bad decision in the past.

The text of statement within the responsibility competence is as follows:

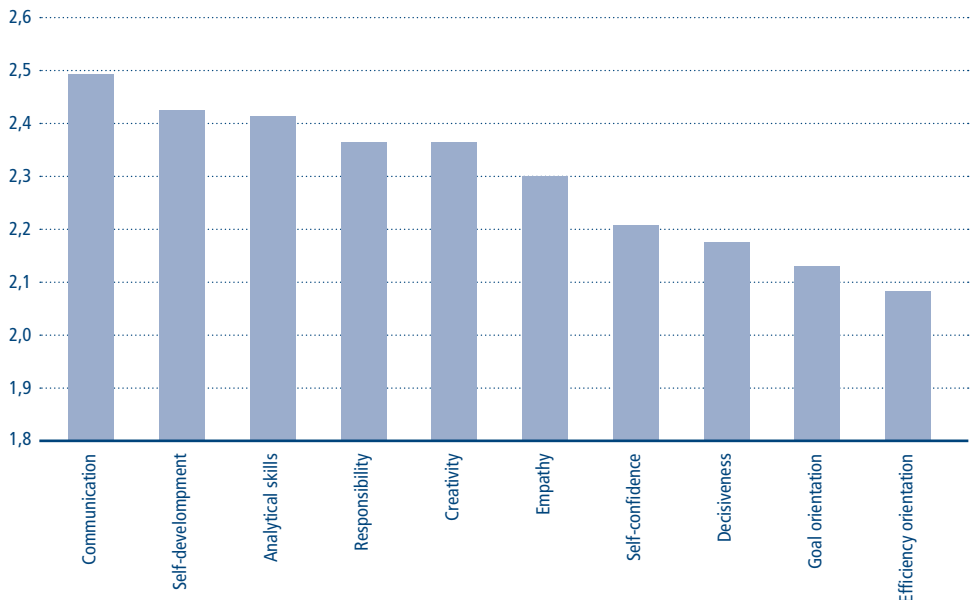
- They perform tasks in good quality without any need for control.

- They realize that the failures of their subordinates are also their failures.
- They are able to take full responsibility for the failure of a unit/department, e.g., when the assigned task is not fulfilled in time and required quality.
- They feel responsible for the formation/unit/department.
- They do not get rid of responsibility by delegating it to their subordinates.

4. Questionnaire survey

The questionnaire was distributed among three groups of respondents, i.e., life-long learning participants at the University of Defence: (1) General Staff course; (2) Senior Officers' course; and (3) Basic Officers' course graduates. In total, there were 90 respondents (three groups of thirty persons). The interviewed persons covered the entire

Figure 1 » Overall summary competence evaluation by all groups interviewed

Source: own elaboration

→ management levels, from strategic, through operational up to tactical. The data were collected from 12 December to 16 December 2016. The questionnaires were returned by 100%.

The aim of the research was to identify the competences that cause the commanders the smallest and biggest troubles. The authors would like to focus on critical competences in the future as a part of the development of commanders' competences. Researchers tried to answer two research questions.

1. Which competences at the subordinate commanders are considered questionable by respondents, and which are not?
2. Which skills being a part of individual competences at the subordinate commanders are classified questionable by respondents, and which are not? Respondents had to assess 50 skills within ten competences.

Respondents were assessing the level of key competences of subordinate commanders within the interval 2.09–2.49; according to the Czech school grading scale, the rating ranges between very good up to good (ECTS: B-C). The empirical research showed that respondents perceived at their subordinates competences such as communication, self-development and analytical thinking

ability as the most questionable ones. On the contrary, competences such as efficiency orientation, goal orientation and decisiveness belonged among the top rated, see figure 1.

No significant differences were found at assessing three most questionable and three top competences among individual groups of respondents (General Staff course – GSC; Senior Officers' course – SOC; Basic Officers' course – BOC), see table 1.

More detailed results, i.e., which skills (indicators) at subordinates within individual competences are evaluated favourably, and which are considered rather questionable, are presented in the table 2 and 3 below. Table 2 shows that skills within competences goal orientation, efficiency orientation and decisiveness are top rated. Table 3 shows that when assessing subordinate commanders, respondents considered as rather questionable skills within competences communication, empathy, and self-development.

5. Resume

The paper deals with the construction of the operationalized competence model suitable as a tool

Table 1 » Assessing managerial competences by individual groups of respondents

Competence	GSC	SOC	BOC
Communication	2.52	2.49	2.47
Self-development	2.43	2.48	2.37
Analytical skills	2.39	2.37	2.47
Responsibility	2.39	2.39	2.32
Creativity	2.44	2.35	2.31
Empathy	2.62	2.33	1.95
Self-confidence	2.28	2.24	2.11
Decisiveness	2.36	2.05	2.13
Goal orientation	2.13	2.16	2.11
Efficiency orientation	1.99	2.21	2.06

Source: own elaboration

Table 2 » *Ten top assessed skills within individual competences*

Order	10 top assessed skills — GSC, SOC, BOC	Mean	Competence
1	Presence of plan required	1.73	Goal orientation
2	Providing support and assistance to subordinates	1.85	Efficiency orientation
3	Applying personal strengths	1.91	Self-confidence
4	Maintaining dignity of subordinates	1.96	Empathy
5	Readiness to change the situation	1.97	Goal orientation
6	Independence of decision-making	1.99	Efficiency orientation
7	Putting orders, plans and regulations into practice	2.03	Efficiency orientation
8	Learning from wrong decisions	2.06	Decisiveness
9	Responsibility for the whole, formation	2.09	Responsibility
10	Gradual steps towards achieving objectives	2.11	Goal orientation

Source: own elaboration

Table 3 » *Ten worst assessed skills within individual competences*

Order	10 worst assessed skills — GSC, SOC, BOC	Mean	Competence
1	Communication in a foreign language	3.13	Communication
2	Mistakes of subordinates are our own mistakes as well	2.73	Responsibility
3	Obstacles and failures cannot thwart to achieve objectives	2.72	Goal orientation
4	Non-standard methods of solution	2.66	Creativity
5	Self-studying documents, books and regulations	2.61	Self-development
6	Concise, clear and understandable expression	2.54	Communication
7	Assessing and anticipating consequences of our own decision	2.51	Analytical skills
8	To emphasize with the situation of subordinates	2.48	Empathy
9	Voluntary participation in training and courses at schools	2.48	Self-development
10	Supporting subordinates at the right time	2.47	Empathy

Source: own elaboration

for measuring the level of commanders' competence in the Armed Forces of the Czech Republic. The Novak's model has been used as the initial model of ten competences. Resulting from the professional judgment by experienced commanders serving in formations of tactical and operational levels, the competence "policy" was replaced by a more appropriate competence "analytical skills".

The other selected competences were decisiveness, responsibility, goal orientation, efficiency orientation, self-development, analytical skills, empathy, self-confidence, communication, and creativity. Each competence was defined with respect to the specific environment of armed forces. Resulting from the content of individual competences, the authors always identified five indica-

tors, which formed the starting point for creating a questionnaire consisting of 50 statements. Every statement was assigned a five-point rating scale according to the Czech school grading scale. The questionnaire thus enables to quantify the level of individual competences, compare them with each

other and determine their order. The questionnaire was tested among the life-long learning participants at the University of Defence: General Staff course, senior officers' course, and basic officers' course graduates. The main results of the pilot survey are presented in the second part of this paper.

There are countless models of aptitudes and skills needed for efficient management of subordinates; however, research in terms of determining their quality is found within the Czech Armed Forces very rarely. The authors, therefore, attempted to create an operationalized model of the ten core commander's competences and to design a questionnaire to assess their level.

REFERENCES

- [1] MIKULKA, Z., NEKVAPILOVÁ, I., POSPÍŠIL, R.: Competence to the leadership and its concept in the Army of the Czech Republic. *International Conference Knowledge-Based Organization*, 2017, 23(1), pp. 205–212.
- [2] MPSV: *Národní soustava povolání*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2017. [online]. [cit. 2017-10-10]. Available from: <<http://kompetence.nsp.cz/mekkeKompetence.aspx>>.
- [3] NOVÁK, P.: *Manažerské kompetence v malých podnicích*. Brno: Vysoké učení technické v Brně, 2012.
- [4] THE CENTER FOR ARMY LEADERSHIP: *The U. S. Army Leadership Field Manual*. New York: McGraw-Hill, 2004.
- [5] VRCHOTA, J.: Manažerské kompetence studentů EF. In *INPROFORUM 2009: Sborník z mezinárodní konference Global Economic Crisis – Challenge for the Regions*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2009, s. 421–425.
- [6] VRCHOTA, J.: *Vymezení klíčových manažerských kompetencí pro řízení podniků v ČR*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2012.

Other sources of information:

- [7] *Vyhláška č. 189/2015 Sb. o postupu při služebních hodnocení vojáků a jeho hlediscích*.

ABSTRAKT:

Článek pojednává o výzkumném nástroji k měření manažerských kompetencí velitelů AČR. Na základě expertního posouzení velitelů působících u vojenských útvarů taktické a operační úrovně bylo stanoveno deset klíčových kompetencí a definován jejich obsah. Ke každé kompetenci bylo přiřazeno pět indikátorů, z nichž byl vytvořen dotazník obsahující padesát výroků. Ke každému výroku byla přidělena pětibodová škála školní klasifikační stupnice. Tento dotazník byl distribuován a otestován na třech skupinách respondentů. Jednalo se o účastníky celoživotního vzdělávání na Univerzitě obrany – v kurzu generálního štábu, kurzu vyšších důstojníků a absolventů základního důstojnického kurzu. V článku jsou uvedeny i hlavní výsledky provedeného výzkumu.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Velitel; kompetence; měření kompetencí; dotazník; Armáda České republiky

Measuring Competences of Commanders in the Czech Armed Forces**ABSTRACT:**

The paper deals with a research tool for measuring the managerial competences of the Czech Armed Forces commanders. Resulting from the expert assessment of the commanders working at the tactical and operational military units, ten key competences were specified and their content was defined. Five indicators were assigned to each competence and a questionnaire containing fifty statements was created. Each statement was assigned a five-point scale according to the Czech school grading scale. The questionnaire was distributed and tested using three groups of respondents, i.e., by participants of lifelong learning at the University of Defence, in particular, participants of the General Staff course, the senior officers' course and graduates of the basic officers' course. The paper also presents the main results of the conducted research.

KEYWORDS

Commander; competences; competence measurement; questionnaire; Czech Armed Forces

JEL Classification

H55; E43; I22

Working Memory of Future Military Leaders in the Process of Adaptation to their Professional Role and its Impact on Communication Competence Improvement

- ▶ PhDr. Ivana Nekvapilová, Ph.D. » Faculty of Military Leadership, University of Defence in Brno, Kounicova 65, 662 10 Brno, Czech Republic; email: ivana.nekvapilova@unob.cz
- ▶ pplk. Mgr. et Mgr. Jolana Fedorková » Faculty of Military Leadership, University of Defence in Brno, Kounicova 65, 662 10 Brno, Czech Republic; email: jolana.fedorkova@unob.cz
- ▶ pplk. Ing. Zdeněk Mikulka, B.Th., Ph.D. » Faculty of Military Leadership, University of Defence in Brno, Kounicova 65, 662 10 Brno, Czech Republic; email: zdenek.mikulka@unob.cz

* 1. Introduction

Since 2000¹, lifelong learning has become one of the major strategic tools for sustainability and development of European society in the information age. A competency approach to education, in the context of long-term intentions and visions, appears to be an instrument or a tactic to achieve them. Implementation of these constructions into the Czech educational system resulted in the requirement to develop the so-called key competencies² in the framework of the provided education alongside the purely professional competencies (Veteška, 2010). In the education process, the required competencies should not only be acquired, but sufficient room for their further development

should be provided (Veteška, 2010). At the same time, the need for self-improvement in these competencies should be initiated. National documents and, in their spirit, the reform steps that were already taken in the education system have strengthened the importance of tertiary education for competency-based skills development and have put universities in a new situation. To further develop the core competencies at the tertiary level, it is necessary first to identify their specifics about the profession or the performed professional activity and to set the level required for the need to enter into practice. Then, in individuals, to find out the level reached in previous levels of education, to map out the individual assumptions (potential) for its further development, and only on this basis to select

¹ *The Lisbon Strategy (adopted in March 2000 by the Member States of the European Union in Portugal) defines the strategic goal of the EU. The aim is to „become the most competitive and dynamic knowledge-based economy in the world capable of achieving sustainable economic growth with more and better jobs and greater social cohesion“.*

² *Key competencies have been defined as those competencies that represent a portable and universally applicable set of knowledge, skills and attitudes that each individual needs for their personal fulfilment and development, for their involvement in society and their successful employability.*

appropriate methods of further education and development of the student in given competencies. All these activities have one common denominator – the quality of education. And this relates to the need to identify measurable outputs and to find suitable methods for measuring the quality of key competencies.

Introducing a competence approach to education to secondary and, above all, to tertiary education is another important objective to increase the employability of graduates on the labor market (Pánková and Lindner, 2017). Realized research among employers on the Czech labour market confirmed, that especially in the sectors dealing with information and communication activities, in the sphere of banking and insurance, the private sector takes into account real skills and competencies when recruiting new employees, rather than the achieved study results in formal education (Koucký, Ryška and Zelenka, 2014). On the contrary, in public administration and defense, employers have so far preferred formal education to the real skills and abilities of applicants (Koucký, Ryška and Zelenka, 2014).

The requirement to implement a competent approach to education and training of military professionals for the career of commanders or professional leaders of units, divisions, and facilities of the Ministry of Defence is, on the one hand, a logical outcome of the above-described changes in the education system of the Czech Republic. On the other hand, it is also a good way to meet the requirements of military practice. From the graduates, it requires not only professional competencies but also social and especially communication competencies. Although this need is not reflected in the change in the approach of the department to those interested in the military profession, as it arises from the results of the already mentioned research (Koucký, Ryška and Zelenka, 2014).

For all social competences in the process of higher education for each occupation, it also means for military ones, generally applies that they have been developed in their foundations dur-

ing a person's life in different environments in individuals with different dispositions. In the process of preparing for a job, however, the output should be in a certain unified quality required by practice. For the communication competence, it is the same.

In the case of communication competence, there is no system among education levels which provides tertiary level with information on its quality (marking often does not indicate real quality, real skills, and communication skills). The input data for further education in the area of professional communication must be determined by the university if it is interested in developing the competence of its students. At the beginning of the training, "personality anamnesis of a student" providing relevant information about their disposition for communication is not available to teachers.

For the preparation of commanders, the necessary level of communication competence of the leader for individual levels of command has not been identified in the conditions of Czech military training. In the past, for lower levels of command, the emphasis was placed on the managerial skills needed in hierarchically organized organizations with low levels of personal responsibility and limited space for their initiative. A new form of current armed conflicts requires leader communication skills from commanders at liner (tactical) and middle (operational) management levels. As Novák (2016) points out: *"With the increasing degree of indeterminacy of some armed conflicts, the success of the units ties up to so-called operational adaptability, which primarily affects commanders at tactical and operational command levels. Developing the qualities needed to ensure operational adaptability of commanders at operational and tactical levels can not only focus on lethal operations or direct combat activities. It is necessary to insist on operational adaptability in a complexly interconnected operating environment, and therefore, besides the "traditional" dimensions of the conflict, to include in the education also the orien-*

→ *tation and understanding of the information, or rather a human dimension”.*

Exploring communication competence requires a mixed design of research because the quality of communication is determined not only by the speed and volume of the transmitted information but also by the complexity of the communicator’s abilities. That is the choice of suitable semantic units in relation to the communication situation and the communicators, the purposeful use of non-verbal signals, information, etc. It is important to monitor students’ communication in situations that are very close to the real environment or to simulate such situations to determine the quality of professional communication. In the case of the commander-leader, communications in a combat situation, where both parties (commander and subordinate) are subjected to a pressure of high physical and psychological burden, are considered to be very demanding, yet their communication must be accurate, factually correct, quick and comprehensible.

The authors of the article introduce the partial results of their work³, which primarily serve to identify the level of professional communication competence of students at the end of the 2nd year of their studies. We can assume that the two-year period should be long enough for students to experience the military environment and to lay the foundations of military professional communication (conceptual apparatus, procedures, and formulations in individual communication situations). Their memory should primarily focus on the storage of information related to military activities (Hort and Rusina, 2007).

The results also have a wider meaning. They can contribute to creating an effective process of systematic, deliberate formation and development of the professional communication skills of Czech military professionals during their preparation for a profession and to more accurately identifying its

minimum level for command and leadership levels (direct, organizational and strategic leadership). There is no National System of Occupation (NSP) or internal military regulations for education to fulfill this need. They are also usable outside the military environment to investigate the predispositions for professional communication in the same age category of students preparing for a profession whose performance takes place in non-standard conditions associated with the burden, such as a fireman or a rescue worker.

2. Commander-leader communication competence

The effort to identify and measure the quality of commander-leader communication could not do without solving partial, yet, significant problems. The first one went to the terminology. The term of communication competence is ambiguous from the theoretical and practical point of view (taking place in a society with advanced communication technologies). Especially for an educational environment where two worlds meet: the world of technology and the world of people. Even the commander must be competent nowadays to control the full range of communication technologies that are used by various types of troops. Therefore, the authors consider it important to emphasize that they focus on the social aspect of the commander – leader’s professional communication competence.

Beside to the point of view of the communication process, it was necessary to discover the content of the commander – leader’s communication competence. *“The competence of communication in the mother language is the ability to express and interpret ideas, thoughts, feelings, facts and opinions in written and oral form (to listen, speak, read and write) and to respond linguistically and creatively to all situations of social and cultural life in education and vocational training, at work, at*

³ Exploring commander-leader’s communication competence is part of the project for the development of an organization called Development of Social Competencies of the Commander-Leader.

home and in leisure" (NUOV, 2017). The characteristic of competence for the role of commander in the Czech army is insufficient. From the used language of communication point of view, it is appropriate to distinguish three components of commander's communication: common communication in the mother language, communication in the English language and communication in a specialized language of the military environment and the respective specialization, which is characterized by the high occurrence of signs and symbols in word or pictorial form from both natural language environments.

The experience of the authors, as well as the opinions of the experts, show that the communication competencies acquired in the civilian life are not completely transferable to the military environment. The fact that the communication skills of the commander in the Czech army, especially at lower levels of command, deserves special attention and systematic examination confirms the opinions of experts (in our case, persons who have practical experience with the military profession in command positions of various degrees) that have been gathered in an empirical survey among participants of different levels of career education (Macháčková, Hodný and Zezula, 2017). All respondents identified communication with their subordinates as the most problematic area.

Aware of the peculiarities of the military environment and the role of the leader, the authors of the text created a working definition of the commander – leader's communication competence, allowing for further internal differentiation and setting more precise indicators for determining its overall quality. The leader's communication competency means the ability of an individual to effectively communicate in a specific communication situation (both combat and peace) with the specified communication partners in the context of the assigned task, and depending on the function and ability to prepare and manage such communication. Authors of the text perceive it as key in the set of professional competencies that expresses the ef-

fectiveness of an individual in a work role (Armstrong, 2002). Together with professional and personal competence, it equips individuals with the skills and the will to solve the problems of the life and work situation of the military leader (Veteška and Tureckiová, 2008, p. 52–53). The content of communication competence should be imagined as a complex intersection of several layers. This is the basic definition of competence in the structure of key competencies in education (Belz and Siegrist, 2001, p. 167). It is necessary to supplement the terminology and symbolism, the styles and forms of expression characteristic of the military environment in both oral and written form (e.g., orders). This should create a good prerequisite for coping with common communication situations that arise in standard conditions of peaceful life of military units and specific, occurring mainly in combat conditions. Another level is the skills and knowledge associated with the position of leader – manager and the last but not least important are communication skills based on the role of the leader (allowing motivation of employees, gaining natural authority, negotiation, conflict resolution...).

The structure of communication competence implies that the quality of the implemented communication is influenced by many elements that need to be implemented in the education and training process and also monitored continuously. A key role is playing the mental and intellectual abilities of the future commander in relation to communication, to which we can concentrate attention on communication, ways of perception, memory, rational operations with acquired data. Furthermore, the ratio between rationality and emotionality influenced by achieved IQ degree, but also achieved a level of emotional intelligence, the ability to verbal and non-verbal comprehensible expression, etc. However, we cannot forget about elements such as goals, own experience and communication skills (see, table 1).

As a purpose for further education, the authors of the text appear to distinguish the individual and

→ **Table 1** » *The structure of communication competence*

Realized communication	
Communication skill	Knowledge, communication experience
Intellectual and mental abilities in relation to communication	Communication goals

Source: adjusted according to Kubeš, Kurnický and Spillerová (2004, p. 28)

social aspect of the communicative competence of the commander-leader. Individual aspects include skills of assertive communication, active listening, questioning, negotiation, non-verbal communication, feedback. Social aspects include speech, presentation, order, lecture, discussion, consultation, working interview.

Another problem that emerged very soon was determining the degree of development of communication skills for leadership positions, especially for the level of direct leadership directed by graduates of the military college. It is not possible to determine it analogously according to the scale used in the NSP for civilian leadership positions. This opinion also corresponds to the results of an expert investigation that focused on identifying the level of leadership required at the level of direct leadership (tactical level of command) in 2017. In the ability to conduct the meetings, respondents agree on NSP level 3 for the level of direct leadership, in the competence of the ability to provide feedback, they demand the highest grade, i.e., 5, compared to the NSP recommended level 3 (Nekvapilová, Mikulka and Pospíšil, 2017). Both sub-competences included in the competence to lead by their nature also enter into the communication competence. The problem has not been satisfactorily resolved yet.

A key question arises: “When, in what situations, by what methods to determine the quality of a professional commander – leader’s communication competence during the study?” Since the academic year 2014/2015, a newly accredited study program “Armed Forces Management and Use”

has been implemented, this includes a thematic block of Leadership subject, compulsory for all students, which is dealing with communication skills. It is preceded by series of tasks and exercises, during the course Preparation in the Field, where space is created for students to gain their own experience of communication in purely military situations. This environment is very close to their future workplace. For example, we can name a task for a section commander, including both written and oral information in the time limit. A stressor is the time and scope of the task. Another key task was to hand over a combat order (listening, processing information, explaining a task) to subordinates. To assess the quality of communication is mainly used the method of observation, along with the video in the implementation of situational roles, as well as a method of self-evaluation and student performance assessment experts (training instructors and pedagogues).

One of the time milestones measuring the quality of the commander – leader’s communication competence was a military-practical competition whose results should contribute to a more accurate identification of natural dispositions for the performance of command functions. They are also one of many data sources for the subsequent assignment of students to the study fields: command and resource management. The competition took place in the Field preparation after the second year of study. We assumed that students have already been well adapted to military environments and that their communication has distinctive features of professional communication.

Two important issues have emerged from the tasks and communication situations that have been realized for two years. The performance of students in communication has greatly influenced their ability to receive information, especially memorizing a variety of data, and then generating a meaningful message to subordinates that would lead to the task being properly accomplished. Therefore, the military-practical competition included a task focused on what is the working memory of the respondents and whether they selectively choose information that is directly related to the military environment or the performance of military activities.

3. *Commander-leader's memory*

It is clear that the ability of an individual will increasingly affect the results of combat operations than it has ever been in the past. With the increasing degree of indeterminacy of some armed conflicts, the success of the units is tied to the so-called operational adaptability, which primarily affects commanders at tactical and operational command levels (Novák, 2016). The commander is required to receive a significant amount of differently encoded information (verbally, nonverbally, sounds, images, specific symbols, and ciphers) to generate as quickly as possible essential information to perform the task and to pass it on to subordinates for whom the data is often quite new. Commanders must be prepared to the extent that they do not lose that ability even in the situation of a significant mental and physical burden characterized by a combat situation. In the combat situation, the commander has to overcome not only his burden but also the burden of his subordinates.

An important prerequisite for acquiring and developing the described abilities is the memory of an individual, its types, and capacity. Memory is an area of the psyche that has been researched by people since antiquity (Hort and Rusin, 2007). Neuroscientists, by a number of experiments, concluded that there is no single memory center in the

brain, but that the center of long-term memory is the Hippocampus, the center of working memory is then the frontal area of the cerebral cortex. Memory has three stages: coding, storing and recalling. According to new studies, various stages of memory are mediated by different brain structures (Atkinson, 2003). When encoding the information, the left hemisphere is the most active, while the right is active during the recalling. Differences between coding and recalling have a distinct biological background. Memory stages do not work in all situations in the same way. If the information needs to be kept for a long time, the memory behaves differently than for short intervals. Experiments have shown that people use a different kind of long-term memory to store factual information and others to store skills. We can distinguish between the declarative memory, also referred to as explicit, which includes everything we can consciously recall and can describe and non-declarative memory, which includes everything else that is not accessible to conscious recalling (Hort and Rusin, 2007, p. 30–31).

In relation to the communication competence of students in the process of education, the authors consider it important in the first phase to deal with explicit memory, namely working memory. In the psychological literature, working memory is defined differently. For some authors, it is identified with short-term memory (Atkinson, 2003, p. 266–276), its activity is measured in seconds, in others, it is considered to be a kind of short-term memory in which information is recorded in minutes (Hort and Rusin, et al., 2007). Authors of the text are inclined towards the second concept. They look away from an iconic or sensory memory that is activated for several milliseconds, and it is not possible to record its function without specific measuring devices. The purpose of the research is to test the memory in conditions very close to the actual exercise of the profession, i.e., in field training. This constraint is made with the understanding that iconic memory is different for each sensory system and plays a much smaller role →

→ than working memory or long-term memory in thinking and conscious recruitment (Atkinson, 2003, p. 269).

For testing, the emphasis was put on the visual and semantic coding of meaning. The phonological record was not used in the test situation; no sounds were present. Participants in the research could use spatial memory and verbal memory. Also, the ability to retrieve information with help was determined.

The research task aimed to find out what the working memory is in a selected group of participants. In particular, the researchers asked the following questions: What is the total memory capacity – how many objects are they able to remember and correctly identify in a short time interval? How many objects are they able to see in details and what characteristics did they notice the most? Do they show signs of professional memory – selectively chosen information related to a military action?

The survey was attended by 72 students of the 2nd year of university studies aged 21–22, there were 55 men and 17 women. They were all recognized physically and psychologically competent to perform military service if they were in a state of longer physical and mental stress⁴.

During the survey, students completed a total of four tasks in groups of 10 to 12 people. At first, they had to observe 20 objects for 1 minute that were deliberately chosen to have a semantic connection between them (e.g., pistol and holster, items used in military activities and beyond). In the list of objects, a total of 8 objects related to military activity, 10 to ordinary civilian life and 2 were suitable for both environments. After the time limit expired, they were asked to write down every-

thing they remember in any order within 1.5 minutes. In a further 2 minutes, the participants were asked to describe the items they entered in their first record sheet as accurately as possible in the order shown in Sheet 1 in the new record sheet. (Sheet 1 was available at all times). When the activity is completed, they submit the two record sheets. The other two tasks were performed with a time interval, according to precise instructions, and within 30 seconds for each subsection. The aim of tasks 3 and 4 was to put the observed objects into the assigned categories and to determine what colors the observed objects contained and what colors were missing. Completing Tasks 3 and 4 aimed at finding the ability to provide information with a few minutes interval with help.

The task was performed at night between 2, and 5 am in the enclosed and artificially lighted room. The situation was the same for all participants. The groups approached the tasks immediately after the march with a load. Some individuals were apparently under the influence of fatigue. Tasks have been included in a military-practical competition to find out which individuals have the best predisposition for a command position. The results of the competition were one of the criteria for the inclusion of students in study modules, either with an orientation to the commanding positions or the services in the ACR. The authors of the text assumed that the situation would have a significant positive effect on motivating students to perform best.

When evaluating the results, task 1 was considered to be correct only with properly named objects that were on the recording sheet just once. For Task 2 only characteristics that were factually correct and also clearly identifiable based on a ver-

⁴ The burden was created by completing the NATO obstacle course (the track is 500 meters long and consists of twenty obstacles containing rope and fixed ladders, so-called Irish bench, transverse and longitudinal pillars, manholes and trenches) within a time limit, 10 km run with a load of 10 kg within a time limit, implementation of the decision-making process under time pressure and then 20 km night walk with a load of 20 kilograms, during which the students performed professional tasks (shooting from small arms, throwing grenade at a target, providing the first aid, testing their knowledge of the firearms methodology, testing of force exercises, topographic task and field relocation with risk of infestation by means of mass destruction). The total implementation time of this burden block was 12 hours.

bal expression. The qualitative focus of the experiment allowed us to find out what was the distribution of participants' success in solving the first task. The maximum number of correctly identified and entered items was 17. Only one of the participants reached this result. One participant also achieved the minimum number of correct items (7). A quarter of the participants chose more than 7 subjects and less or just 10 subjects, almost

Students, heading for commander's study, were more successful in fulfilling the tasks than those who see their careers in the field of services. However, the causes of the observed differences in performance cannot be identified. Several factors, such as the concentration of attention, can affect the success of memory tasks. When comparing the most successful memory task solvers with their results in the Attention Concentration Test, for just

After two years in the military environment, the research did not prove firmly created constructs of professional memory in the students, which would make the probands to select information for the benefit of the military profession. Some individuals did not remember the proper names of things at all, and they expressed themselves with an indirect expression.

a quarter moved above 75 % of the listed objects (15–16 objects). The largest group, 50% of the participants, consisted of individuals who chose from 11 to 14 objects.

Which items prevailed in the student lists? There was neither any object chosen by all participants nor any object chosen by anyone. Two items directly related to military activity were the most frequently used (with the same preference), i.e., field blade and pistol. The objects of normal life (spruce branch, car model, matches) appeared on the 2nd, 3rd and 4th place, on the 5th and 6th place, items of military or usable for both activities were placed, on the 7th to the 9th there were objects related to civilian life. On the 8th position, there was a map of the military area and a golf ball. The least preferred of all items was a military handkerchief, and training grenade surprisingly appeared in the second place. From the obtained results, it is not possible to make a clear conclusion that students would pay more attention to subjects related to military activities. They preferred objects that attracted them by their size, color, usability from the point of view of their current professional experience. A distinct selection in favor of the military profession of the monitored group did not take place.

a few individuals, it can be stated that the high number of points in the task (15–17) corresponds to the high score in the test. On the contrary, there was a higher incidence of individuals who had lower than average results in the task, but in the Concentration Attention Test, they were successful. As one of the possible causes of the difference in success amongst the student categories, the contributing authors consider the motivation to be or not to be the commander. Partly this assumption was confirmed by informal conversations after the experiment. Those, who have been motivated to study command lines, have tried to maximize performance in all activities, while others, who have seen their military career rather in the service sector, have not been as strong as possible to maximize their performance.

Overall, women were more successful than men. Only 3 performances out of the 17 females were below the 10 points at first recognition. The most common feature of the object was the color and the closer determination of the object (e.g., walnut, training grenade, pistol case, etc.). In four cases, erroneous determination of the color of the military knob was affected by the lighting conditions, where the brown spot was determined in-

→ stead of the green. At the recalling with help phase, the number of selections of weapons and products of nature increased.

From the point of view of the use of semantic categories of the most ambiguous characteristics (the subjects received different names, from which it was possible to assume their correct name analogously), there were found in the Basic Order of the Armed Forces of the Czech Republic and wolf poppy – the symbol of the Veterans' Day (e.g. brochure, flower with ribbons, etc.). In the case of matches, there was more common to use its slang name than the proper one. The deficiencies in the proper use of professional terms indicate a lack of vocabulary. There have also rarely been found deficiencies in the basic knowledge of the natural history: the spruce twig was issued for pine and pine cones on the other hand for spruce.

4. Resume

Working memory, its type, and capacity along with long-term memory are important factors influencing the success of the commander-leader in communication situations. In the structure of communication competence, it belongs to personality dispositions, which can be developed by targeted training. Approximately one-quarter of respondents showed high memory capacity, about half the average and one quarter below the survey.

After two years in the military environment, the research did not prove firmly created constructs of professional memory in the students, which would make the probands to select information for the benefit of the military profession. Some individuals did not remember the proper names of things at all, and they expressed themselves with an indirect expression.

The assumption that during the military-practical competition all students will be positively motivated for the best performances was not confirmed. By comparing the results achieved in the memory task and previous tests (e.g. Concentration Attention Test), it was found that those, who had a low score in the task were, on the contrary, very successful in previous tests. From informal interviews with students, it turned out that not all of them aspire to compete for the best results because they do not aspire to the commander's career. The very best ones are perceived as future commanders.

The findings must be considered as indicative. The investigation has shown that the testing of memory and communication skills cannot always reliably eliminate the effect of the current internal setting of the proband, which in real conditions will greatly affect his or her performance. To find out the level of communication competence and the capacity of the working memory requires long-term monitoring of the individual in different situations.

REFERENCES

- [1] ARMSTRONG, M.: *Řízení lidských zdrojů*. Praha: Grada, 2002.
- [2] ATKINSON, R. L.: *Psychologie*. Praha: Portál, 2003.
- [3] BELZ, H., SIEGRIST, M.: *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení: východiska, metody, cvičení a hry*. Praha: Portál, 2001.
- [4] HORT, J., RUSINA, R.: *Paměť a její poruchy: paměť z hlediska neurovědního a klinického*. Praha: Maxdorf, 2007.
- [5] KOUCKÝ, J., RYŠKA, R., ZELENKA, M.: *Expanze českého vysokého školství a uplatnění absolventů na pracovním trhu. První výsledky výzkumu REFLEX 2013*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2014.
- [6] KUBEŠ, M., KURNICKÝ, R., SPILLEROVÁ, D.: *Manažerské kompetence: způsobilosti výjimečných manažerů*. Praha: Grada, 2004.

- [7] MACHÁČKOVÁ P., HODNÝ J., ZEŽULA, J.: Commander's managerial competences in the Czech armed forces. *International Conference Knowledge-Based Organization*, 2017, 23(1), pp. 189–194.
- [8] MIKULKA, Z., NEKVAPILOVÁ, I., POSPÍŠIL, R.: Competence to the leadership and its concept in the Army of the Czech Republic. *International Conference Knowledge-Based Organization*, 2017, 23(1), pp. 205–212.
- [9] NOVÁK, T.: Operační adaptabilita a lidská dimenze ozbrojeného konfliktu. *Vojenské rozhledy*, 2016, 25(3), s. 102–112.
- [10] NUOV: *Evropský referenční rámec*. Praha: Národní ústav odborného vzdělávání, 2017. [online]. [cit. 2017-04-29]. Dostupné z: <http://www.nuov.cz/uploads/RVP/KK/Evropsky_referencni_ramec.pdf>.
- [11] PÁNKOVÁ, B., LINDNER, M.: Pohled studentů na rozvoj kompetencí v průběhu studia. *Scientia et Societas*, 2017, 13(1), s. 160–171.
- [12] VETEŠKA, J.: *Kompetence ve vzdělávání dospělých: pedagogické, andragogické a sociální aspekty*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2010.
- [13] VETEŠKA, J., TURECKIOVÁ, M.: *Kompetence ve vzdělávání*. Praha: Grada, 2008.

ABSTRAKT:

Komunikační kompetence je považována jak teoretiky, tak odborníky ve vojenské praxi za klíčovou pro výkon funkce velitele-lídra. Její úroveň u konkrétního jedince je ovlivněna mimo jiné schopností vědomé práce s informacemi, tedy způsobilostí nejen informace získávat a předávat, ale především si je zapamatovat, umět selektovat podstatné od nepodstatných. Významnými činiteli v celém procesu se stávají kognitivní procesy a deklarativní paměť. Vysoké nároky na paměťové schopnosti jsou na jedince kladeny i ve stavech jeho vlastního vysokého fyzického i psychického vypětí sil (zátěže). Autoři článku zastávají názor, že by paměťové schopnosti vojenských lídrů měly být cílevědomě poznávány a rozvíjeny již v procesu přípravy lídrů na jejich budoucí profesní roli. Vzhledem ke skutečnosti, že vztah pracovního výkonu a paměťových schopností ani komunikační kompetence velitele nebyly v případě vojenských lídrů, ani velitelů v minulosti předmětem hlubšího zkoumání, předkládají autoři příspěvku některá východiska pro řešení daného problému. Připojují i výsledky šetření, které mělo poskytnout dílčí informace o úrovni pracovní paměti budoucích velitelů ve stavu jejich fyzické a psychické zátěže pro potřeby edukace. Příspěvek vznikl v souvislosti s řešením projektu. Rozvoj sociálních kompetencí velitele-lídra.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Paměť; pracovní paměť; deklarativní paměť; zátěž; pracovní paměť budoucích vojenských lídrů

Working Memory of Future Military Leaders in the Process of Adaptation to their Professional Role and its Impact on Communication Competence Improvement

ABSTRACT:

Communication skills are considered by both theoreticians and military practitioners to be the key to serving as commander-leader. Their level in a particular individual is influenced, among other things, by the ability to consciously work with information, that is, the ability not only to acquire and transmit the information but, above all, to remember them, to be able to select essential from insignificant. Significant factors throughout the process are cognitive processes and declarative memory. High demands on memory capacities are placed on the individual even in the states of his own high physical and mental strain (burden). The

→ *authors of the article are of the opinion that the memory capabilities of military leaders should be purposefully identified and developed in the process of preparing leaders for their future professional role. Because the relationship between work performance and memory capabilities and commander's communication skills was not the subject of deeper exploration in the case of military leaders or commanders in the past, the authors of the contribution present some points for solving the problem. They also bring the results of the survey, which should provide sub-information on the level of working memory of future commanders in the state of their physical and mental burden for the needs of education. The contribution was created in connection with the solution of the project called Development of Social Competencies of the Commander-Leader.*

KEYWORDS

Memory; working memory; declarative memory; stress; working memory of future military leaders

JEL Classification

D83; I20; I21

Scientia ^{et} Societas

Scientia et Societas * Ročník / Volume XIV * Číslo / Issue 3

Recenzovaný společenskovední časopis / Peer-reviewed social science journal

Periodicita: 4 čísla ročně / Frequency: 4 issues per year

Vydavatel / Publisher

NEWTON College, a.s., Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1, Czech Republic | IČ: 27081869 | www.newtoncollege.cz

Redakce / Editorial Office

Václavské náměstí 11, 110 00 Praha 1, Czech Republic | e-mail: redakce@sets.cz | www.sets.cz

Výkonný redaktor / Executive Editor

Ing. Jana Novosáková, PhD. | e-mail: redakce@newtoncollege.cz

Redakční rada / Editorial Board

Předseda redakční rady / Chairman of the Editorial Board

doc. RNDr. PhDr. Oldřich Hájek, Ph.D., NEWTON College, a.s.

Členové redakční rady / Members of the Editorial Board

PhDr. PaedDr. Eva Ambrozová, Ph.D., vedoucí Ústavu humanitních věd, NEWTON College, a.s.

prof. Ing. Ladislav Blažek, CSc., Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita

doc. PhDr. Viktória Dolinská, PhD., Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banské Bystrici

prof. Ing. Bojka Hamerníková, CSc., Vysoká škola regionálního rozvoje

Mgr. Jiří Hodný, Ph.D., Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany

doc. Ing. Petr Chvojka, CSc., bývalý hlavní ekonom ČSOB

prof. Ing. Jaroslav Jakš, DrSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.

doc. Ing. Martina Jiránková, Ph.D., Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze

Agnieszka Knap-Stefaniuk, PhD, MBA, Management Institute, Vistula University

doc. Ing. Jiří Koleňák, Ph.D., MBA, prorektor pro strategii a rozvoj, NEWTON College, a.s.

prof. Ing. Václav Kubišta, CSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.

Ing. Milan Lindner, Ph.D., prorektor pro vzdělávací činnost, NEWTON College, a.s.

MUDr. Jan Mojžíš, rektor a místopředseda představenstva NEWTON College, a.s.

doc. PhDr. Karel Pavlica, Ph.D., ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.

doc. Ing. Stanislav Šaroch, Ph.D., prorektor pro vědu a výzkum, ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.

Dr. h. c. prof. Ing. Milan Šikula, DrSc., Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied

prof. Ing. PhDr. Ing. Vladimír Tomšík, Ph.D. Ph.D., viceguvernér České národní banky

doc. PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D., Newton College a.s.

Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D., Vysoká škola finanční a správní, a.s.

prof. Ing. Milan Žák, CSc., rektor Vysoké školy ekonomie a managementu

Grafická úprava / Layout

Matěj Bacovský, BIOPORT.cz

Sazba / Typesetting

studio@vemola.cz

Časopis Scientia et Societas je zařazen v databázi ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences) a v Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice / The Scientia et Societas journal is included in the ERIH PLUS database (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences) and in the List of Non-impacted Reviewed Periodicals Published in the Czech Republic

Vyšlo v Praze 31. června 2018 / Published in Prague on 31 June 2018

Print ISSN 1801-7118 | Electronic ISSN 1801-6057 | MK ČR E 16579

